

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

**ОРГАНІЗАЦІЯ СУДОВИХ
ТА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ**

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

**ХАРКІВ
1996**

ЗМІСТ

1. Предмет, система та нормативні джерела курсу “Організація судових та правоохоронних органів”	3
2. Судова влада.....	7
3. Принципи правосуддя.....	21
4. Судова система.....	35
5. Районний (міський суд).....	43
6. Верховний суд Автономної Республіки Крим,обласні суди, суди міст Києва та Севастополя.....	49
7. Військові суди.....	57
8. Верховний Суд України.....	64
9. Арбітражний суд.....	74
10. Конституційний Суд.....	82
11. Статус суддів.....	86
12. Прокуратура.....	92
13. Органи внутрішніх справ.....	104
14. Органи попереднього розслідування.....	111
15. Адвокатура.....	117
16. Органи та установи юстиції.....	124
17. Нотаріат.....	129
Основні нормативні акти та література.....	134

1. ПРЕДМЕТ, СИСТЕМА ТА НОРМАТИВНІ ДЖЕРЕЛА КУРСУ "ОРГАНІЗАЦІЯ СУДОВИХ ТА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ"

Навчальний курс "Організація судових та правоохоронних органів" під різними назвами - "Судоустрій", "Організація суду та прокуратури в СРСР", "Суд та правосуддя в СРСР", "Правоохоронні органи в СРСР" - викладається студентам першого курсу юридичних вищих навчальних закладів протягом багатьох десятиріч, оскільки основна мета цієї дисципліни - дати студентам не тільки базові знання, необхідні для успішного здійснення діяльності юриста будь-якого профілю, але й знання, що допомагають більш глибокому засвоєнню правових дисциплін, які мають вивчатися на наступних курсах. Теми цього навчального курсу дають змогу оволодіти відомостями про організацію, систему, структуру та основні функції правоохоронних органів, статус осіб цих органів. На їх базі можна детальніше ознайомитися з функціональною стороною діяльності правоохоронних органів при вивченні кримінального, цивільного та арбітражного процесів, державного, адміністративного та інших галузей права, а також спецкурсів.

Як свідчить назва дисципліни "Організація судових та правоохоронних органів", предметом її вивчення є правоохоронні органи.

Правоохоронні органи - це органи, які здійснюють правоохоронну функцію. В теорії права під охоронною функцією держави розуміється припинення порушень встановленого порядку, впливу на порушників, відновлення порушеного становища¹.

Правоохоронна функція тією чи іншою мірою властива всім органам державної влади і є складовим елементом діяльності інших органів, організацій, установ та посадових осіб, що обумовлено конституційними вимогами дотримання законності, забезпечення охорони правопорядку, інтересів суспільства, прав і свобод громадян. Однак ця діяльність у більшості органів та організацій не є основною, вона вторинна, постає з основної, забезпечуючи реалізацію їх організаційно-управлінських функцій у галузі економіки, фінансів, науки, освіти та ін.

Органи, вся діяльність яких (або основна її частина) спрямована на реалізацію правоохоронної функції держави, прийнято іменувати *правоохоронними органами*. Їх перелік вперше нормативно закріплений в законі України "Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів", куди включено поряд з судом органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, митні органи, органи охорони державного кордону, органи державної податкової служби, державної контрольно-ревізійної служби, державної лісової охорони, інші органи, які виконують право застосовні чи правоохоронні функції¹.

Викладене свідчить, що правоохоронні органи та їх діяльність мають різноплановий характер. Тому в даній дисципліні вивчаються не всі правоохоронні органи, а лише ті, чия діяльність або передує, або сприяє здійсненню судової діяльності, тому що суд, особливо суд у правовій державі, є основним органом охорони права. Правоохоронні органи вивчаються правовою наукою як з точки зору їх устрою (організації), так і з точки зору їх діяльності (процесуальний аспект). Обидві ці сторони пов'язані між собою, однак кожна із сторін вивчає самостійна наука. Предметом

¹ Алексеев С.С. Государство и право. - М.: Юрид. лит., 1994. - С. 14.

¹ Відом. Верхов. Ради України. - 1994. - № 11. - Ст. 51.

же даного курсу є розгляд устрою правоохоронних органів, а саме: системи, структури, принципів організації і загальної характеристики діяльності, статусу осіб, що здійснюють правоохоронну діяльність.

Важливе місце приділяється суду. Судова влада як одна з гілок державної влади реалізує себе через здійснення правосуддя та судово-конституційного контролю. Суд забезпечує охорону права від посягань шляхом розгляду цивільних, кримінальних, господарських та адміністративних справ, відповідність Конституції та законам України правових актів законодавчої та виконавчої влади, місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Особливе місце серед правоохоронних органів посідає прокуратура. Вона здійснює вищий нагляд за додержанням та правильним застосуванням законів. На неї покладаються такі функції:

- нагляд за додержанням Конституції і законів України органами та посадовими особами державної виконавчої влади, представницькими органами та органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності;

- нагляд за дотриманням законодавства про права та свободи громадян;

- нагляд за дотриманням законів органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дізнання та попереднє слідство, розслідування злочинів;

- підтримання державного обвинувачення у суді;

- нагляд за дотриманням законів у місцях виконання кримінальних покарань, а також застосування інших заходів примусового характеру, захист майнового та інших інтересів громадян, юридичних осіб та держави.

У цьому навчальному курсі висвітлюється також система та структура органів, на які законом покладено обов'язок порушення кримінальної справи та організації розслідування злочинів, тобто органів *попереднього розслідування*. Їхня діяльність щодо розслідування кримінальних справ передують здійсненню судового розгляду. Саме вони при виявленні ознаки будь-якого злочину порушують кримінальну справу, вживають заходів щодо встановлення особи, яка його вчинила, збору доказів, що її викривають. І хоча висновки органів попереднього розслідування про винність особи мають попередній характер, оскільки остаточне рішення про визнання особи винною у скоєнні злочину - прерогатива суду, без цієї діяльності судовий розгляд кримінальних справ був би неможливим.

Органи внутрішніх справ та їх найважливіший структурний підрозділ - міліція - також є предметом вивчення дисципліни, оскільки на нього законом покладено обов'язок захищати життя, здоров'я, права та свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства та держави від протиправних посягань. Система та структура цих органів, їх основні функції, права та обов'язки дають уявлення студентам про органи, що реалізують державну політику в сфері охорони прав та обов'язків громадян, боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки.

Поряд з державними правоохоронними органами розглядається *адвокатура* - громадське об'єднання, яке згідно з Конституцією України покликане сприяти захисту прав і свобод та представляти законні інтереси громадян, юридичних осіб, надавати їм іншу юридичну допомогу.

До правоохоронних органів належить і *нотаріат* (державний та приватний). Він забезпечує правильне оформлення та посвідчення різних документів, угод, договорів.

Нотаріус зобов'язаний сприяти громадянам, підприємствам, установам та організаціям в реалізації їх прав та захисті законних інтересів,

5

пояснювати права та обов'язки, попереджати про наслідки дій, які вчиняються, для того, щоб юридична необізнаність не могла бути використана їм на шкоду, а також він зобов'язаний відмовити у вчиненні нотаріальної дії, коли вона не відповідає законодавству. Таким чином, діяльність нотаріату також має правоохоронний характер.

В організації роботи деяких правоохоронних органів, їх фінансовому, матеріальному та методичному забезпеченні важлива роль належить Міністерству юстиції. Функції його досить багатопланові: це законопроектні роботи, систематизація та кодифікація законодавства тощо. Згадаємо лише деякі повноваження, що дозволяють віднести це міністерство до правоохоронних органів:

- Міністерство юстиції розробляє та вносить пропозиції про організацію обласних, Київського та Севастопольського міських судів, районних (міських) судів;

- здійснює організаційне забезпечення діяльності судів; виконання рішень, ухвал та постанов судів з цивільних справ, постанов з адміністративних справ; вироків, ухвал та постанов судів з кримінальних справ стосовно майнових стягнень; організовує роботу установ нотаріату та перевіряє їх діяльність; сприяє роботі об'єднань адвокатів, надає методичну допомогу у здійсненні їх діяльності; провадить державну реєстрацію нормативних актів міністерств, відомств, інших органів, що стосується прав та законних інтересів громадян.

Переліченими питаннями щодо організації та діяльності правоохоронних органів не вичерпується предмет даного курсу. Важливу частину складає вивчення різних законодавчих актів, законів та інших нормативних актів, що регулюють організацію, порядок створення, структуру та компетенцію правоохоронних органів.

Сукупність законів, що містять юридичні норми, прийнято називати джерелами права. До основних правових джерел у галузі організації судових та правоохоронних органів належать:

- 1) Конституція України;
- 2) Концепція судово-правової реформи;
- 3) закон України "Про судоустрій України";
- 4) закон України "Про арбітражний суд";
- 5) закон України "Про Конституційний Суд";
- 6) закон України "Про статус суддів";
- 7) закон України "Про органи суддівського самоврядування";
- 8) закон України "Про кваліфікаційні комісії, кваліфіка-

6

ційну атестацію та дисциплінарну відповідальність суддів судів України";

- 9) закон України "Про прокуратуру";
- 10) Дисциплінарний статут прокуратури України;
- 11) Положення про класні чини працівників органів прокуратури України;
- 12) наказ Генерального прокурора України № 147 від 25.03.1994 р. "Про структуру Генеральної прокуратури України;
- 13) закон України "Про службу безпеки України";
- 14) закон України "Про оперативно-розшукову діяльність";

- 15) закон України "Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів";
- 16) закон України "Про адвокатуру";
- 17) Положення "Про кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури";
- 18) Положення "Про Вищу кваліфікаційну комісію адвокатури";
- 19) Положення про Міністерство юстиції України;
- 20) закон України "Про нотаріат";
- 21) Кримінально-процесуальний кодекс;
- 22) Цивільно-процесуальний кодекс.

К о н т р о л ь н і з а п и т а н н я

1. Предмет курсу "Організація судових та правоохоронних органів.
2. Які органи називаються правоохоронними? Чому?

2. СУДОВА ВЛАДА

Розподіл влад - передумова виникнення та становлення самостійної судової влади

Мислителі минулого від Аристотеля до Дж. Локка, характеризуючи діяльність держави, розподіляли її на законодавчу, виконання законів (або управління) і часто, крім того, правосуддя. Підкреслювали при цьому, що різні органи держави спеціалізуються на виконанні того чи іншого виду діяльності. Слід визнати, що однією з владних функцій давнього суспільства, певно, була функція судова. Симптоматичний вислів

7

вченого-державознавця Коркунова - "Первоначальной точкой проявления государственного властвования было судебное решение, а не закон".

Аналізуючи античні політико-правові погляди (Аристотель, Полібій) з проблем класифікації різних органів держави, можна зробити висновок, що вже тоді зароджувалась ідея розподілу влад та її невід'ємна частина - концепція судової влади.

Черговий етап у розвитку теорії розподілу влад, визначенні ролі і місця судової влади пов'язаний з іменем Дж. Локка. Проблема державної влади, становлення політичного суспільства та держави приділяється увага в трактатах Локка "О гражданском правлении" .

З огляду на ідеї попередників один з найвідоміших французьких істориків та філософів Ш.Л. Монтеск'є логічно завершив створення теорії розподілу влад. Він виділив три гілки - законодавчу, виконавчу та судову, підкреслюючи, що мова йде про три частини єдиної влади, яка з метою більш досконалого державного устрою розподілена між окремими структурами. Монтеск'є дає детальну характеристику галузі діяльності кожної.

За його думкою, третя гілка влади покликана карати злочини і вирішувати спори приватних осіб. Цю владу він називає судовою. Проблема організації і функціонування судової влади Монтеस्क'є приділяє особливу увагу. Суд здійснює тільки функцію відправлення правосуддя. Монтеस्क'є детально зупиняється на найважливіших ознаках судової влади, до яких належать виборність суддів, колегіальність, стабільність судової практики тощо. Визначаючи суд як незалежну владу, Монтеस्क'є детально вивчає це державно-правове явище, вказує на ті необхідні ознаки, без яких неможлива його справжня самостійність.

Розроблена Ш.Л. Монтеस्क'є концепція розподілу влад, діючих на основі права, та їх взаємного стримання, з метою найбільш повного забезпечення прав і свобод людини стала ядром класичної теорії розподілу влад. Його вчення мало певний вплив на досвід конституціоналізму західних країн. Багато конституцій відносять до органів державної влади лише основні центральні органи держави. Законодавча влада підпорядковується парламенту, виконавча - Президенту та уряду, судова - судам, які очолює вища судова інстанція.

В історії української державності проблема конституційного закріплення судової влади знаходить своє вирішення вже на початку XVIII сторіччя. Так, у 1710 р. створюється правовий уклад та Конституція щодо прав та вільностей війська Запорізького Пилипа Орлика, де відображені основні положення

8

судової влади.

Ідея створення в Україні справедливого суду згадується і в третьому Універсалі Української Центральної Ради 7 листопада 1917 р.

Конституція Української Народної Республіки від 29 квітня 1918 р. фактично закріплює принцип розподілу влад, згідно з яким судова влада в рамках цивільного, кримінального та адміністративного законодавства здійснюється виключно судовими установами. Крім ознаки виключності, Конституція проголосила й інші ознаки (наприклад, повнота, підзаконність та ін.) судової влади.

У радянський період ні в Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки 1919 р., ні в Конституції (Основному Законі) УРСР 1937 р. принцип розподілу влад свого втілення не знаходить. Так само про судову владу як таку мова не йде. Нарешті, Конституція України (Основний Закон), прийнята у 1978 р., також не закріплює розподілу влад.

8 червня 1995 р. був підписаний Конституційний Договір "Про загальні засади організації і функціонування державної влади та місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України", де вперше судовій владі присвячено ряд принципових положень. Так, у ст. 3 Конституційного Договору вказується: державна влада в Україні будується на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. В розд. 5

особливо підкреслюється, що судову владу в Україні здійснюють виключно суди. Конституційний Суд України, загальні та арбітражні суди складають судову систему України (ст. 36). Нова Конституція України, прийнята 28.06.1996 р. Верховною Радою України, закріпивши принцип розподілу влад, виділила судову владу як самостійно існуючу (ст. 6 Конституції). Таким чином, в наше конституційне законодавство введено поняття "судова влада".

Природа та поняття судової влади

В роботах останнього часу постійно висвітлюються різні аспекти історичного розвитку судової влади, порушуються особливості цього феномену, пов'язані, насамперед, з устроєм судової системи, методом реалізації судової влади. Однак до цього часу немає досліджень узагальнюючого характеру, в яких судова влада розглядалася б як інститут політичної системи сучасного суспільства.

Більшість авторів судову владу визначають як сукупність

9

діючих в Україні судів, що здійснюють правосуддя. Інші дослідники ототожнюють судову владу з методом її реалізації - правосуддям. Поняття "судова влада", "судова система", "правосуддя" - родинні, але не тотожні. Влада - категорія багатогранна, слід її розглядати у вигляді функції управління, засобу нав'язувати свою волю, примусу, нарешті, владовідносини. Таким чином, судовій владі властиві всі складові, що лежать в основі власне влади. Здійснення права допустиме лише тоді, коли відбулося становлення влади. Право санкціонується владою, нею гарантується та оформлюється. Поняття судової влади характерне наявністю, як правило, не менше двох суб'єктів відносин, одним з яких є суд.

Оснoву судової влади безумовно складає сукупність судових органів, які наділені різною компетенцією. Головним призначенням судових органів є вирішення правових конфліктів, що виникають у суспільстві між людьми; між людиною та державою; між різними структурами держави. Отже, судовій владі належить особлива роль - роль арбітра в спорах про право. Суб'єктом, який здійснює судову владу, виступає не будь-який державний орган, а лише суд з притаманними тільки йому можливостями впливу на поведінку людей та соціальні процеси.

Владовідносини як елемент судової влади, крім того, характеризується наявністю правових норм, що надають можливість суду виносити рішення, обов'язкові для виконання; вираженням волі суду до всіх учасників відносин, яке забезпечується застосуванням правових санкцій у випадку невиконання цієї волі.

Роль судової влади в механізмі розподілу влад до того ж полягає ще й у стримуванні двох інших гілок в рамках конституційної законності та праві здійснення конституційного нагляду і судового контролю за ними.

Таким чином, судова влада - це специфічна гілка державної влади, яка реалізується повноваженими на те спеціальними органами - судами, її призначенням є вирішення всіх виникаючих у суспільстві правових конфліктів та здійснення конституційно-судового нагляду.

Наведене визначення судової влади не є вичерпним, сутність цього феномену можна розуміти лише при дослідженні його ознак та функціональної направленості.

Ознаки судової влади

До ряду ознак судової влади правомірно віднести:

10

виключність, самостійність, повноту, підзаконність, незалежність. Без сумнівів, всі вони взаємопов'язані та взаємозалежні, своє закріплення знаходять на конституційно-правовому рівні.

Найважливішою ознакою судової влади є *виключність*. Її наявність, по-перше, свідчить про те, що ніякий інший орган державної влади та управління не має права

приймати на себе *компетенцію судової влади*. Як вже зазначалося, ця ознака обумовлює виключність органів судової влади вирішувати всі правові спори.

По-друге, винесення рішення з конкретної справи є прерогативою суду і це положення підкреслює *виключність судових рішень*.

Держава довіряє лише суду право використовувати примусові повноваження державної влади, а саме: в установленому законом порядку застосовувати цивільно-правові санкції з цивільної справи; признати особу винною у скоєні злочину, призначити кримінальне покарання з кримінальної справи. Рішення суду з конкретної справи обов'язкові для виконання всіма державними та посадовими особами.

По-третє, виключне правове положення суду в системі державних органів визначається Конституцією України, Конституційним Договором та іншими нормативними актами. Формування системи органів судової влади, порядок їх організації і діяльності належить до відання законодавчої влади. Виключаючи можливість створення надзвичайних судів, законодавство про судоустрій припускає певну диференціацію судових органів для вирішення різних категорій справ. Іншими словами, чинне законодавство закріплює можливість і деякої спеціалізації судів. Вони будуть відрізнятися своєю предметною підсудністю та процесуальною формою судочинства.

По-четверте, виключність судової влади характеризується і особливим порядком формування суддівського корпусу - носіїв судової влади, притягнення суддів до відповідальності. Вимоги, що пред'являються до судді, його обов'язки при здійсненні правосуддя та поза судовою діяльністю специфічні, вони чітко відображені у чинному законодавстві.

По-п'яте, ознаці, яка досліджується, іманентна виключність правового становища особи і у сфері відправлення правосуддя. Саме в стадії судового розгляду права та обов'язки учасників процесу детально регламентовані та забезпечені відповідними гарантіями (див., наприклад, гл. 3 КПК України та ін.). Виходячи з положень Конституції України, визнати особу винною та застосувати до неї заходи кримінального покарання може лише

11

суд. Цьому передують ретельне дослідження судом обставин справи, при якому враховуються як пом'якшуючі, так і обтяжуючу вину обставини, тим самим підкреслюється виключність правового становища особи підсудного.

Самостійність судової влади обумовлена конституційним принципом розподілу влад. Кожна з влад - законодавча, виконавча, судова - самостійно виконує властиві лише їй функції, перебуваючи одна відносно одної у невідносимому становищі. Судова влада покликана захищати права та свободи громадян, конституційний лад України, забезпечувати відповідність актів законодавчої та виконавчої влад Конституції України. Рішення, що виносяться органами судової влади, в силу вказаної ознаки не потребують будь-якого затвердження іншими владами.

Повнота судової влади розглядається у декількох рівнях.

Критерії повноти - це, насамперед, межі поширення її компетенції, тобто обсягу судової влади, остаточність рішень, що приймаються судовою владою, їх обов'язковість.

У межах, визначених Конституцією, діючими законами України щодо вирішення спорів про право, всіх конфліктів, що виникають у суспільстві, роль арбітра належить без всякого винятку судовій владі. У даному випадку судова влада поширюється на коло відносин, що виникають між різними суб'єктами (як між громадянами, так і між

громадянами і державою). По всіх цих спорах судові органи приймають рішення. Рішення та інші акти органів судової влади, що набули чинності, обов'язкові для всіх без винятку органів державної влади, підприємств, установ, посадових осіб, громадян та підлягають безумовному виконанню на всій території України.

Невиконання набувших законної сили актів, що постановлені органами судової влади, вимог суддів веде до встановленої законом відповідальності.

Підзаконність судової влади виявляється у відповідності закону судових структур та судових процедур. Інакше, судові органи та судді діють на підставі закону, підкоряються лише Конституції і законам України. З Іншого боку, носії судової влади - судді - не вправі відступати в своїй діяльності від вимог закону.

Законодавчою підставою функціонування судової влади є Конституція України, закони України "Про судоустрій", "Про статус суддів", "Про Конституційний Суд України", "Про органи суддівського самоврядування", "Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію та дисциплінарну відповідальність суддів судів України", "Про арбітражний суд" та ін.

12

У даних нормативних актах встановлюються компетенція, порядок створення, структура та основні функції, а також матеріально-технічне та організаційне забезпечення судів.

Деякі з них (наприклад, закон "Про статус суддів") детально регламентують статус носіїв судової влади, вимоги, що ставляться до них, містять гарантії незалежності суддів. Інші - кримінально-процесуальний, цивільно-процесуальний, арбітраж-но-процесуальний - закони регулюють процедурні аспекти діяльності відповідних судів.

Таким чином, єдність судової влади в Україні забезпечується сукупністю актів національного законодавства про судоустрій та судочинство, єдиним застосуванням їх судами на всій території України, фінансуванням судів з державного бюджету, єдиним статусом суддів.

Структура *незалежності судової влади* може бути подана двома рівнями - зовнішнім та внутрішнім. Зовнішній рівень у свою чергу диференціюється на політичну та соціально - економічну незалежність. Рівень політичної незалежності обумовлений суспільно-політичним становищем, в якому проходить діяльність суду. Важливо при цьому зазначити, що реальна незалежність суду абсолютно виключає будь-який вплив політичних партій, громадських рухів та їх лідерів на судову владу. Це положення набуває актуальності в умовах багатопартійності та політичного плюралізму. Вказаний рівень незалежності знаходить своє закріплення в ст. 11 закону "Про статус суддів", яка приписує, що всі державні органи, установи, організації, органи місцевого та регіонального самоврядування, громадяни та їх об'єднання зобов'язані поважати незалежність судових органів та не посягати на неї.

Забезпечення прогресивних перетворень юстиції потребує і соціально-економічної незалежності судової влади. Вказаний рівень незалежності гарантується особливим порядком фінансування суддів, їх матеріальним та побутовим забезпеченням, соціальним захистом.

Відповідно до ст. 44, 45 закону "Про статус суддів" суддям гарантується заробітна плата, яка складається з посадового окладу, премій, доплат за кваліфікаційні класи, надбавок за вислугу років та ін. Суддям також надається щорічна відпустка. Не пізніше ніж через шість місяців після обрання суддя, який потребує покращення житлових

умов, забезпечується упорядкованим житлом у вигляді окремої квартири або будинку. У випадку незабезпечення судді житлом у вказані строки суд за рахунок державного бюджету може придбати квартиру або

13

будинок за ринковими цінами та передати їх у користування судді.

Крім того, суддя та члени його сім'ї мають право на безплатне медичне обслуговування у державних установах охорони здоров'я.

Життя та здоров'я судді підлягає також обов'язковому державному страхуванню за рахунок державного бюджету на суму десятирічного утримання за останньою посадою.

Внутрішній рівень незалежності судової влади обумовлює, з одного боку, власне діяльність суду по здійсненню правосуддя, а з іншого - статутні (судоустрійні) гарантії суддів. Характеризуючи даний рівень, відзначимо, що процедура здійснення правосуддя повинна бути захищеною від будь-якого втручання, необхідні умови для справді незалежного розгляду справ по суті.

Правозабезпечувальними гарантіями режиму незалежного правосуддя є, насамперед, закон "Про статус суддів", чинне цивільно-процесуальне, кримінально-процесуальне та інше законодавство, які передбачають відповідальність за втручання в діяльність суду, таємницю наради суддів та заборону вимагати її розголошення. Судді, крім того, не зобов'язані давати будь-які пояснення по суті розглянутих справ або справ, які знаходяться в провадженні, а також подавати їх будь-кому для ознайомлення інакше як у випадках та порядку, передбачених процесуальним законом (ст.12 закону "Про статус суддів").

Норми цивільно-процесуального, кримінально-процесуального, арбітражно-процесуального законодавства, що належать до загальних положень, а також регулюють провадження в судових стадіях процесу, являють собою в тій чи в іншій мірі гарантії незалежності суддів. Всі вони забезпечують рух справи в раніше визначеному законом напрямку, виключають ексцеси, передбачають процесуальні санкції за невиконання закону і тим самим створюють умови, які дозволяють суддям розглядати та вирішувати справи за внутрішнім переконанням, спираючись тільки на досліджені в суді докази, незалежно від будь-яких впливів.

Торкаючись судоустрійних аспектів незалежності судової влади, слід підкреслити, що Конституційний Договір, закон "Про статус суддів" закріпили принципи формування судової системи, вказавши порядок і строки обрання та призначення суддів відповідних інстанцій. Призначення суддів усіх судів, крім суддів Верховного Суду України, Вищого арбітражного суду України і Конституційного Суду України, Президентом України є оптимальним та забезпечує їх незалежність.

14

Такий порядок дозволяє виключити вплив на суддів з боку місцевих органів влади, особливо з боку відповідних Рад народних депутатів. Досвід зарубіжних країн показує, що призначення суддів на невизначений строк або довічно головою держави визнається важливою гарантією незалежності судової влади.

Функції судової влади - правосуддя та контроль. Функція правосуддя є визначальною, оскільки органи судової влади переважно розглядають по суті всі правові конфлікти. Сутність правосуддя, таким чином, - це діяльність органів судової влади щодо розгляду правових конфліктів. Отже, потреба в здійсненні функції

правосуддя обумовлена, насамперед, наявністю конфліктів у суспільстві та прагненням держави захистити від будь-яких посягань встановлений правопорядок. Держава визначає коло особливо важливих соціальних цінностей - життя, здоров'я, державна безпека, власність тощо, посягання на які повинно вести до застосування тільки органами судової влади заходів кримінального покарання.

Отже, сутність правосуддя з кримінальних справ полягає у розгляді в судових засіданнях кримінальних справ та застосуванні встановлених законом заходів покарання до осіб, що винні у вчиненні злочину, або у виправдовуванні невинних.

Винність обвинуваченого у скоєнні кримінального злочину може бути встановлена лише вироком суду, який набув законної сили.

Беручи до уваги серйозність обмеження особистої свободи громадян, які піддаються застосуванню примусових заходів медичного характеру, законодавець надає право вирішення цих питань тільки суду.

Необхідність прояву судової влади виникає і при вирішенні питань щодо відбування кримінального покарання (наприклад, дострокове та умовно-дострокове звільнення від покарання тощо).

Особливе значення держава надає охороні майнових, особистих та інших прав громадян, визначаючи для цього органи судової влади та наділяючи їх відповідною компетенцією по розгляду цивільних справ. Таким чином, змістом правосуддя у цивільних справах буде розгляд та вирішення по суті спорів, пов'язаних з захистом прав та законних інтересів фізичних, юридичних осіб та держави.

Функція правосуддя поширюється також на випадки, коли слід офіційно посвідчити факти, що мають юридичне значення:

безвісна відсутність особи, фактичні шлюбні стосунки тощо.

15

Тільки суд може позбавити громадянина можливості розпоряджатися своїми правами внаслідок душевної хвороби та ін.

Нарешті, під юрисдикцією органів судової влади знаходяться скарги на неправомірні дії посадових осіб, які обмежують права громадян.

Правосуддя відрізняється від функцій інших органів влади своєю специфікою. Суб'єктом, який здійснює правосуддя, може бути тільки суд (суддя), правосуддя проходить в суворо встановленій законом процесуальній формі, акти правосуддя з конкретної справи мають силу закону.

Для з'ясування сутності правосуддя та його характерних рис необхідно розкрити зміст таких понять, як посягання, юридична справа, юрисдикція.

Порушення правових норм у формі недотримання або невиконання може мати різний характер, різну міру небезпеки. Всі ці порушення містить поняття "*п о с я г а н н я*". Найбільш небезпечним посяганням є *з л о ч и н*, тобто суспільно небезпечне діяння, передбачене кримінальним законом. Інші порушення правових норм підрозділяються на цивільні (заподіяння шкоди особі, майну громадянина або організації, невиконання покладених законом або взятих за договором обов'язків тощо) та адміністративні (дрібне хуліганство, порушення правил дорожнього руху та ін.).

Відповідно до видів посягань виникає юридична справа, тобто конкретний життєвий випадок, до якого відповідним органом застосовується закон¹.

У випадку порушення законів про охорону навколишнього

¹ Алексеев С.С. Государство и право. - М.: Юрид. лит., 1994. - С. 148.

природного середовища - це органи екологічного та санітарно - епідеміологічного контролю, у випадку недотримання фінансового законодавства - органи податкової служби. Коли ж порушуються права та інтереси підприємств, установ, організацій - суб'єктів господарської діяльності, які охороняє закон, - арбітражний суд. Таким чином, *ю р и с д и к ц і я* - це діяльність компетентних органів, уповноважених на розгляд юридичних справ та на винесення по них юридично обов'язкових рішень².

Кількість цих органів достатньо велика. Так, відповідно до Кодексу про адміністративні правопорушення правом притягнення громадян та юридичних осіб до адміністративної відповідальності (адміністративна справа) наділені понад сорок органів та посадових осіб, у тому числі й суд.

Найбільш значущою юрисдикційною діяльністю є правосуддя. Воно відрізняється від інших видів юрисдикції наступними характерними рисами:

1. Як функція однієї з гілок державної влади правосуддя є єдиним видом юрисдикційної діяльності, який здійснюється від імені держави. Ні прокуратура, ні міліція, ніякі інші юрисдикційні органи не виносять своїх рішень від імені держави.

2. Правосуддя здійснюється лише судом. Будь-який юрисдикційний орган, розглядаючи конкретну юридичну справу, застосовує відповідні норми закону до конкретної події, дії, особи, правовідносини. Ця діяльність може бути зовнішньо схожа на правосуддя. Однак, оскільки вона здійснюється не судом, то й не може бути визнана правосуддям.

3. Правосуддя реалізується з дотриманням детально регламентованих законом порядку та правил судового розгляду, що містять у собі певну послідовність судових дій, реалізацію прав учасників процесу та дотримання покладених на них обов'язків. Все це охоплює поняття "*п р о ц е с у а л ь н а ф о р м а*". Істотні відступи від процесуальної форми є підставою для відміни судового рішення.

Відповідно до чинного законодавства правосуддя в Україні здійснюється в формі судочинства з цивільних, господарських, адміністративних та кримінальних справ. Отже, правосуддя - це функція реалізації судової влади, яка здійснюється судом шляхом розгляду та вирішення у судовому засіданні з дотриманням передбаченої законом процесуальної форми на засадах демократичних принципів цивільних, кримінальних, адміністративних та господарських справ і застосування на цій основі до осіб, що порушили закон, норм матеріального права.

Функція контролю

Судова влада не повинна зводитися лише до правосуддя, їй властиві й інші соціально вагомі функції. Так, призначення функції контролю - здійснення конституційного та судового контролю за законністю та обґрунтованістю рішень і дій державних органів та посадових осіб.

Конституційний Суд України як орган судової влади покликаний забезпечувати відповідність законів, інших нормативних актів органів законодавчої та виконавчої влади Конституції України, охорону конституційних прав і свобод особи

17

(ст.1 закону "Про Конституційний Суд України").

² Там же.

Реалізуючи повноваження, передбачені ст. 14 закону "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд виступає органом контролю за дотриманням конституційної законності у країні.

Конституційний Суд контролює органи законодавчої, виконавчої влади, перевіряє їх акти на відповідність Основному Закону України. Вказаний орган судової влади у випадку невідповідності законів та інших нормативних актів або їх окремих положень Конституції і законам України або належним чином укладеним і ратифікованим договорам та угодам визнає їх недійсними з моменту введення їх в дію.

Свої повноваження Конституційний Суд реалізує шляхом *конституційного правосуддя*.

Розглядаючи скарги на неправомірні дії посадових осіб, що обмежують права громадян, суди тим самим контролюють органи виконавчої влади (ст. 248¹ ЦПК України). Крім того, судовому контролю підлягають і правові акти, видані органами виконавчої влади, законність яких оспорує прокурор (це положення витікає зі змісту ст. 248¹⁵ ЦПК України), рішення державних органів, прийняті відносно релігійних організацій та осіб порені в суді (див. ст. 248¹¹ ЦПК України).

Особливе значення надається судовому контролю за законністю у сфері кримінального судочинства. Зацікавлені у справі особи можуть оскаржити в суд постанову про відмову у порушенні справи (ст.236¹ КПК України), санкцію прокурора на арешт (ст.236³ КПК України), постанову про припинення справи (ст.236⁵ КПК України). Перевіряючи по суті вказані скарги, суддя, таким чином, перевіряє дотримання вимог закону в ході провадження у справі, відновлює при необхідності порушені права особи.

Суд як орган судової влади

Судову владу в Україні здійснюють виключно суди. Судову систему України складають Конституційний Суд України, загальні та арбітражні суди (ст.36 Конституційного Договору). Під судом відповідно до ст.20 закону "Про судоустрій" мається на увазі Верховний Суд України, Верховний суд Автономної Республіки Крим, обласні, Київський та Севастопольський міські суди, міжобласні суди, міжрайонні (окружні) суди, районні (міські) суди та військові суди регіонів, Військово-Морських Сил і гарнізонів, які складають судову систему загальних судів

18

України.

Розгляд цивільних і кримінальних справ у судах може здійснюватися колегіально та одноособово. У суді першої інстанції вирішення справ проходить одноособово суддею, в складі двох суддів і трьох народних засідателів. Розгляд справ у судових колегіях обласних судів, Київського та Севастопольського міських судів у касаційному порядку, а в судових колегіях Верховного Суду України в касаційному порядку і порядку нагляду здійснюється у складі трьох суддів.

Суд може діяти як суд першої інстанції, другої (касаційної) або наглядової інстанції. Він завжди відіграє провідну роль у процесі, вирішує всі питання самостійно, незалежно ні від кого, за внутрішнім переконанням суддів.

Суди в своїй діяльності не пов'язані з висновками органів попереднього розслідування, вищестоящих судових інстанцій.

Взаємовідносини між різними ланками судової системи будуються виключно на підставі принципу незалежності суддів та підлеглості їх тільки закону. При незгоді з висновками або рішеннями суду першої інстанції суди касаційної або наглядової інстанції мають право у межах наданої їм компетенції скасувати або змінити це рішення.

Загальні суди здійснюють судову владу шляхом вирішення кримінальних та цивільних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Військові суди розглядають кримінальні та цивільні справи.

Правосуддя в господарських відносинах відповідно до ст.1 закону "Про арбітражний суд" здійснюється арбітражним судом. Арбітражний суд є незалежним органом у вирішенні всіх господарських спорів, що виникають між юридичними особами, державними та іншими органами.

Вищим судовим органом конституційного контролю є Конституційний Суд України, який здійснює судову владу в формі конституційного судочинства (ст.1 закону "Про Конституційний Суд України").

Приведені закономірності стверджують, що суд є *єдиним органом* судової влади. Суд - орган держави, що охороняє від будь-яких посягань на економічні і політичні засади, права та інтереси громадян шляхом здійснення правосуддя, застосування заходів державного примусу до осіб, які порушують встановлений порядок.

За своєю природою суд - державна установа, і діяльність її є часткою державної діяльності. На владний характер суду вказує та обставина, що, по-перше, суд є органом судової влади -

19

специфічної гілки державної влади; по-друге, рішення суду з конкретної справи набувають сили закону та забезпечуються силою державного примусу. Як орган судової влади суд наділено рядом лише йому властивих особливостей. Насамперед, він характеризується змістом своєї діяльності, яка його відрізняє від діяльності інших державних органів, а саме, лише суду властиві функції правосуддя та судового контролю. Крім того, суд характеризується і порядком створення, участю в його діяльності представників народу. Специфікою судових органів як органів судової влади є й те, що рішення, які виносить суд у конкретних цивільних та кримінальних справах, можуть бути змінені або скасовані лише за скаргами або касаційними поданнями вповноважених на те осіб вищестоящим судом та за конкретними підставами, передбаченими законом. Після закінчення терміну на оскарження та принесення касаційного подання судові рішення набувають законної сили та обов'язкові для виконання.

Суд здійснює свої функції в передбаченій законом процесуальній формі. Ця форма чітко визначає правила ведення судочинства, зобов'язує суддів забезпечувати права учасників процесу. Порушення вимог процедури веде до несприятливих наслідків - відміни постановлених рішень. І ще одна важлива обставина: коли справа підсудна конкретному суду, то суддя *зобов'язаний* прийняти її до розгляду. Кожен громадянин має право звернутися до суду, якщо порушуються його права і законні інтереси. Це право отримало визнання у міжнародних угодах, які стосуються також і України. Так, ст. 6-1 Європейської конвенції по захисту прав та основних свобод людини зазначає: "Будь-яка особа має право на те, щоб її справа була розглянута справедливо, публічно і в розумні строки незалежним та неупередженим судом, заснованим згідно з законом, який правомочний вирішувати або спір відносно його прав та обов'язків у цивільному процесі, або обґрунтованість висунутого проти нього обвинувачення в кримінальному процесі".

Контрольні запитання

1. У чому полягає природа судової влади?
2. Які ознаки властиві судовій владі?
3. Які характерні риси правосуддя?
4. У яких формах здійснюється правосуддя?

20

3. ПРИНЦИПИ ПРАВОСУДДЯ

Усі сторони організації та діяльності суду регулюються нормами права. Але серед цих норм слід відрізняти такі, які визначають не окремі деталі устрою суду та його діяльності, а найбільш загальні і найбільш важливі їх сторони, які набувають в силу цього значення принципів правосуддя.

Принципами правосуддя називаються норми найбільш загального керівного значення, що визначають природу і сутність правосуддя, структуру його основних інститутів і спрямовані на досягнення завдань, які стоять перед правосуддям. Принципи діють в межах єдиної цілісної взаємопов'язаної та взаємозалежної системи, тому порушення одного будь-якого принципу тягне за собою порушення й інших.

Як єдина система принципи правосуддя поділяються на дві підсистеми: функціональну (судочинство) та організаційну (судоустрійну). Принципи судоустрою та судочинства хоча й пов'язані між собою, але утворюють разом з тим самостійні галузеві системи, кожна з яких регулює свій предмет, своє коло суспільних відносин. Судочинні принципи стосуються відносин, які виникають при судовому розгляді цивільних, кримінальних, господарських та інших справ; судоустрійні принципи звернені до відносин, які виникають не з приводу розгляду і вирішення конкретної справи, а з приводу організації судової системи, структури її органів, статусу судді, тобто у зв'язку з організаційними відносинами. В курсі "Організація судових та правоохоронних органів" вивчаються переважно принципи організаційні, тобто судоустрійні. Судочинні ж принципи є предметом вивчення в курсах кримінального та цивільного процесів.

Система принципів правосуддя не залишається незмінною: підкоряючись загальним закономірностям розвитку держави, деякі принципи набувають нового змісту, з'являються й нові.

Судово-правова реформа, що проводиться в Україні, прийняття нової Конституції, закону "Про судоустрій", КПК, ЦПК суттєво впливають на удосконалення змісту принципів правосуддя.

До складу діючої системи принципів входять такі:

- здійснення правосуддя лише судом;
- право громадян на судовий захист;
- незалежність суддів і народних засідателів та підкорення їх лише закону;
- здійснення правосуддя на засадах рівності усіх перед законом і судом;

- відкритий розгляд справ у всіх судах;
- принцип державної мови судочинства;
- змагальність, рівноправність сторін;
- забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному права на захист;
- презумпція невинності.

Чітке дотримання усієї системи принципів забезпечує повний, всебічний, об'єктивний розгляд кримінальних, цивільних, господарських та інших справ і тим самим здійснення завдань правосуддя.

Здійснення правосуддя лише судом

Правосуддя в Україні здійснює лише суд. Це принципове положення, закріплене у ст. 1 закону "Про судоустрій", означає, що ніякий інший орган, крім суду, не наділено функцією здійснення правосуддя. Навіть якщо діяльність того чи іншого органу у зовнішньому прояві буде імітувати процедуру здійснення правосуддя, визнати її правосуддям не можна, оскільки її не виконав суд. Конституція України, гарантуючи здійснення правосуддя лише судом, дає виключний перелік загальних судів. Загальними судами України є Верховний Суд України, Верховний суд Автономної Республіки Крим, обласні суди, міжобласні суди, Київський та Севастопольський міські суди, міжрайонні (окружні) суди, районні (міські) суди, військові суди регіонів, Військово-Морських Сил і гарнізонів.

Необхідність повного переліку загальних судів, що діють в Україні, обумовлена негативним досвідом 30-40-х - початку 50-х років, коли не судові органи, а різноманітні "двійки", "трійки", "особливі наради" й "особливі судові присутності" вирішували питання про винуватість осіб і застосування до них заходів покарання.

Принцип здійснення правосуддя лише судом закріплений у Конституції (ст. 124). Деталізуючи його стосовно здійснення правосуддя з кримінальних справ, Конституція передбачає: "особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ст. 62).

Правосуддя в господарських відносинах здійснюється арбітражними судами: Вищим арбітражним судом України, арбітражними судами Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя".

22

Вимога про те, щоб правосуддя здійснювалося лише судом, має важливе значення - акти правосуддя, тобто рішення, ухвали, вирoki, постанови не можуть бути скасовані або змінені ніяким іншим органом, а лише вищим судом і при наявності передбачених законом підстав. Крім того, вони підлягають обов'язковому виконанню всіма органами, установами, організаціями, посадовими особами і громадянами.

Право громадян на судовий захист

Громадяни України мають право на судовий захист від неправомірних дій органів державного управління та посадових осіб, а також від будь-яких посягань на честь і гідність, життя і здоров'я, на особисту свободу і майно, інші права та свободи, передбачені Конституцією та законами України. Інший порядок захисту прав та законних інтересів громадян може бути встановлений лише законами України.

Цей принцип нормативно закріплено в ст. 55 Конституції України, ст. 6 закону України "Про судоустрій", ст.4, гл.31, 31-А, 31-Б ЦПК України, ст.27, 236-1, 236-3, 236-5 КПК України.

Судову владу як одну з основних структур правової держави не можна зводити до розгляду конкретних справ, передбачених нормами цивільного або кримінального права. В контексті системи "стримування й урівноважування" судову владу характеризує не стільки правосуддя (у традиційному розумінні), скільки юридична можливість активно впливати на рішення та дії законодавчої і виконавчої влад.

Можливість безперешкодно звертатися до суду за захистом від будь-яких актів виконавчої влади - перша умова будь-якої свободи. Однак до недавнього часу не існувало конкретних механізмів, відповідно до яких громадяни могли реалізувати своє право на судовий захист. Закон СРСР "Про порядок оскарження в суд неправомірних дій органів державного управління та посадових осіб, що обмежують права громадян" від 02.11.1989 р. лише відкривав шлях до судового захисту громадян. За межами судового контролю залишалися дії та рішення керівництва підприємств, вузів, шкіл, лікарень тощо, адже вони не належать до органів державного управління.

Доповнення до чинного законодавства (наприклад, гл.31-А ЦПК України, ст. 236-1, 236-3, 236-5 КПК України), прийняті нові закони надають громадянам можливість звертатися до суду за захистом від неправомірних дій органів державного управління та посадових осіб (наприклад, ст.13 закону України "Про дер-

23

жавну контрольно-ревізійну службу в Україні", ст.22 закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту", ст. 22 закону України "Про організаційно-правові засади боротьби з організованою злочинністю", ст.8 закону України "Про захист прав споживачів", ст.104 закону України "Про пенсійне забезпечення" та ін.).

Конституційне право громадян на судовий захист закріплено насамперед у ст.4 ЦПК України: "Будь-яка заінтересована особа вправі в порядку, встановленому законом, звернутися до суду за захистом порушеного чи оспорюваного права або охоронюваного законом інтересу". Можливість особистого звернення до суду залежить від наявності у особи, що звертається, цивільної процесуальної правоздатності та дієздатності. Істотною гарантією захисту цього права є положення статті про те, що відмова від права на звернення до суду є недійсною (ч. 2 ст. 4 ЦПК України).

Право на звернення до суду зі скаргою виникає у тому випадку, коли громадянин вважає, що рішенням, дією або бездіяльністю державного органу, юридичної або службової особи під час виконання ними управлінських функцій порушено його права чи свободи (ст.248-1 ЦПК України). Можливість розгляду таких скарг у суді є найважливішою гарантією забезпечення законності в діяльності органів або посадових осіб.

Істотною гарантією захисту прав та законних інтересів громадян є також поширення контрольних функцій суду відносно основних рішень, що приймаються у досудових стадіях кримінального судочинства. Такі рішення прокурора, як відмова у порушенні кримінальної справи, припинення кримінальної справи, а також санкція прокурора на арешт, можуть бути оскаржені в суд (ст.99, 99-1, 110, 236-1, 236-6 КПК України).

Значення цього принципу полягає в тому, що:

1) *всі неправомірні дії*, якщо їх вчиняють громадяни, посадові особи, організації, громадяни вправі оскаржити в суд;

2) громадяни мають право захищатися у судовому порядку від будь-яких посягань;

3) інший, несудовий порядок розгляду скарг громадян повинен бути застережений у законі.

Принцип незалежності суддів

Суд є носієм судової влади, який здійснює правосуддя незалежно від законодавчої та виконавчої влади. Судді у своїй діяльності незалежні, підпорядковуються лише закону і нікому

24

не підзвітні.

Нормативне закріплення цього принципу у ст. 129 Конституції України, ст.7 закону України "Про судоустрій", ст.1,3 закону України "Про статус суддів", ст.18 КПК України, ст.8 ЦПК України, п.2 ст.4 закону України "Про арбітражний суд", ст. 4 закону України "Про Конституційний Суд України".

Закон України "Про статус суддів" (ст.11, 12) передбачає гарантії незалежності суддів. Існують певні види гарантій: 1) процесуальні, 2) правові, 3) організаційні, 4) матеріальні.

Процесуальні гарантії:

- передбачена законом процедура здійснення правосуддя;
- таємниця прийняття судового рішення та заборона її

розголошення.

Дані гарантії закріплені у процесуальному законодавстві (КПК України, АПК України, ЦПК України).

Правові гарантії можна підрозділити таким чином:

- а) заборона під загрозою відповідальності втручання у здійснення правосуддя;
- б) відповідальність за неповагу до судді чи суду;
- в) недоторканність суддів.

Недоторканність суддів, зокрема, передбачає особливий порядок притягнення суддів до кримінальної, адміністративної дисциплінарної відповідальності (ст.13 закону України "Про статус суддів"). За суддею, який знаходиться у відставці, зберігаються такі ж гарантії недоторканності, як і до виходу у відставку (п.2 ст.43 закону "Про статус суддів"). Закріплені ці гарантії у кримінальному та адміністративному законодавстві (ст.176-1, 176-2, 176-3 КК України, ст.185-3 КпАП України).

Організаційні гарантії:

1. Встановлений законом порядок формування суддівського корпусу, зупинення повноважень суддів та звільнення їх з посади. Нині існує сполучення виборності народних засідателів та призначення суддів. Так, наприклад, народні засідателі *обираються* (ст.55, 56 закону України "Про судоустрій України"), а судді всіх судів, за винятком суддів Верховного Суду України, Вищого арбітражного суду та Конституційного Суду України, *призначаються* Президентом України (ст.42 Конституційного Договору).

2. Право судді на відставку (ст.43 закону України "Про статус суддів").

3. Існування системи органів суддівського самоврядування. Відповідно до ст.1 закону України "Про органи суддівського

самоврядування" ця діяльність є однією з найважливіших гарантій забезпечення незалежності судів та суддів України.

Матеріальні гарантії - це створення необхідних організаційно-технічних та інформаційних умов для діяльності судів, матеріальне та соціальне забезпечення суддів відповідно до їх статусу.

Принцип незалежності судових органів дає їм право та вимагає від них забезпечення справедливого проведення судового розгляду та дотримання прав сторін (пп. 2, 6 "Основних принципів незалежності судових органів", що прийняті VII Конгресом ООН по попередженню злочинності та поведженню з правопорушниками 05.09.1985 р. у Мелані).

Незалежність суддів та народних засідателів при здійсненні їх процесуальної діяльності і, зокрема, при розгляді та вирішенні конкретної кримінальної справи означає: а) незалежність їх від впливу та думки різних органів державної влади та управління, посадових осіб, громадських організацій, партій та рухів, засобів масової інформації, окремих громадян; б) незалежність від вищестоящих судів; в) незалежність від висновків слідчих органів та прокурора, а також від висновків та думки учасників розпорядчого або судового засідання; г) незалежність у самому суді, зокрема, народних засідателів - від суддів; суддів - від головуєчого; тобто можливість кожного з суддів та народних засідателів вільно брати участь у дослідженні доказів, обговоренні та прийнятті рішень за своїм переконанням; їх непідзвітність будь-кому.

Суддя не зобов'язаний давати будь-які пояснення по суті розглянутих справ або справ, які знаходяться у його провадженні, а також давати їх будь-кому для ознайомлення не інакше як у випадках та порядку, передбачених законом (ч.2 ст.12 закону України "Про статус суддів").

Принцип державної мови судочинства

Судочинство в Україні здійснюється державною (українською) мовою. У місцях компактного проживання громадян іншої національності судочинство може здійснюватися також рідною мовою більшості населення даної місцевості, а у місцях компактного проживання декількох груп національностей, жодна з яких не складає більшості населення даної місцевості, судочинство поряд з державною може здійснюватися мовою, прийнятною для населення даної місцевості. (Ст. 13 закону України "Про судоустрій України", ст.18 закону України "Про мови в

Україні", ст.19 КПК України, ст.9 ЦПК, ст. 3 АПК України.)

Даний принцип передбачає гарантії прав учасників судочинства, що не володіють мовою, якою ведеться судочинство.

Так, при розгляді в судах справ особам, які не володіють мовою, якою ведеться судочинство, забезпечується: 1) право на ознайомлення з усіма матеріалами справи та участь в судових засіданнях через перекладача; 2) право виступати в суді рідною мовою; 3) слідчі та судові документи вручаються особам, що беруть участь у справі, за їх вимогою, а обвинуваченому - у будь-якому випадку в письмовому перекладі на рідну або іншу мову, якою він володіє.

У постанові Пленуму Верховного Суду України від 25.03.1988 р. "Про практику застосовування судами України законодавства, що регулює повернення кримінальних справ на додаткове розслідування" в п.16 роз'яснюється, що особою, яка не володіє

мовою провадження судочинства, признається особа, яка "не розуміє або погано розуміє таку мову та не може вільно розмовляти нею".

Принцип відкритого розгляду справ

Розгляд справ у всіх судах України є відкритий. Слухання справи у закритому засіданні суду припускається лише у випадках, встановлених законом, з дотриманням при цьому всіх правил судочинства. (Ст. 129 Конституції України, ст.14 закону України "Про судоустрій України", ч.2 ст.18 закону України "Про Конституційний Суд", ст.10 ЦПК України, ст.20 КПК України, ст. 72 АПК України.)

Відкритий розгляд означає такий встановлений процесуальним законом порядок розгляду справ у судах, при якому судові засідання проводяться відкрито з наданням реальної та рівної можливості громадянам, які цікавляться тією чи іншою справою, бути присутніми в залі судового засідання, стежити за ходом судового розгляду, конспектувати, стенографувати те, що відбувається, записувати на магнітофон (кіно-, фото- та відеозйомка проводяться тільки за згодою суду).

Обмеження принципу відкритого розгляду (гласності правосуддя можуть бути двох видів: фізичні та легальні. Фізичні (природні) обмеження визначаються розміром приміщення. Легальні - передбачені відповідним законом. Для кожного виду правосуддя існують спеціальні підстави таких обмежень. Є ще одна підстава для всіх видів правосуддя - закриті судові засідання проводиться тоді, коли це необхідно для забезпечення

27

охорони державної таємниці.

Закриті судові засідання допускається законом у таких випадках:

1) з конституційного судочинства - коли це суперечить інтересам держави (ч.2 ст.18 закону "Про Конституційний Суд України")

2) у арбітражному судочинстві - з метою охорони: а) державної таємниці; б) комерційної таємниці та в) при наявності обґрунтованого заперечення однієї або обох сторін (ст.72 АПК України);

3) з цивільних справ: а) з метою охорони державної таємниці; б) з метою запобігання розголошенню відомостей про інтимні сторони життя осіб, що беруть участь у справі; в) для забезпечення таємниці усиновлення (ст.10 ЦПК України);

4) з кримінальних справ: а) з метою нерозголошення державної таємниці; б) при розгляді справ про злочини осіб, що не досягли шістнадцятирічного віку; в) у справах про статеві злочини; г) з інших справ з метою запобігання розголошення відомостей про інтимні сторони життя осіб, що беруть участь у справі (ст.20 КПК України); д) коли цього вимагають інтереси забезпечення безпеки підсудних, потерпілих, свідків, інших осіб, що беруть участь у справі, а також членів їх сімей або близьких родичів (закон "Про забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві", п. 1 ст.7).

Під державною таємницею розуміється вид таємної інформації, яка охоплює відомості у сфері оборони, економіки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може заподіяти шкоди життєво важливим інтересам України та які визначені у встановленому законом порядку як державна таємниця та підлягають охороні з боку держави (ст.1 закону України "Про державну таємницю").

Особи, молодші шістнадцяти років, допускаються у зал суду лише у випадках, коли вони є підсудними, потерпілими або свідками (ч.4 ст.271 КПК України). Закон

передбачає це обмеження з метою захисту підлітків від можливого несприятливого впливу на них судового процесу, оскільки вони через недостатню соціальну зрілість можуть неправильно сприйняти обставини розгляду справи та те, що відбувається у суді.

Закрите судове засідання допускається лише за мотивованою ухвалою суду, де вказується, чи все судове засідання буде закритим чи тільки його частина (наприклад, допит окремих свідків, оголошення документу, експертного висновку тощо). При цьому вироки, ухвали та постанови завжди оголо-

28

шуються публічно.

Слухання справи у закритому судовому засіданні здійснюється з дотриманням усіх правил судочинства.

Принцип здійснення правосуддя на засадах рівності громадян перед законом і судом

Правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності громадян перед законом і судом незалежно від походження, соціального, майного та посадового стану, расової, національної належності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, роду, характеру занять, місця проживання та інших обставин.

Специфіка цього принципу в арбітражному судочинстві відбита у ст. 7 Арбітражно-процесуального кодексу: "Правосуддя у господарських відносинах здійснюється на засадах рівності перед законом і арбітражним судом усіх підприємств та організацій незалежно від організаційної форми, форми власності майна, місцезнаходження, підлеглості та інших обставин". (Ст. 24 Конституції України, ст.5 закону України "Про судоустрій України", ст.16 КПК України, ст.6 ЦПК України, ст. 71 КпАП України).

Рівність громадян перед судом означає, що в Україні немає судів, які б формувалися за будь-якими наведеними вище відмінними ознаками (стать, національність тощо). Отже, громадяни не мають жодних переваг та не підлягають ніяким обмеженням, не передбаченим законом. Всі цивільні та більшість кримінальних справ розглядаються районними (міськими) судами. Підсудність справ вищестоящим судам, як правило, предметна, а не персональна, вона визначається тяжкістю злочинів або виключною важливістю справи. Наявність системи військових судів також не суперечить цьому принципу, оскільки вони застосовують ті ж матеріальні і процесуальні закони, що й загальні суди, тільки стосовно військовослужбовців. Слід мати на увазі, що дислокація військових формувань, яка визначає систему військових судів, не збігається з адміністративно-територіальним поділом України, це обумовлює необхідність існування військових судів.

Рівність громадян перед законом означає, що громадяни при здійсненні правосуддя наділені рівними процесуальними правами та до них застосовуються однакові норми матеріального права. Громадяни рівні у своїх процесуальних правах, які визначаються лише їх процесуальним статусом: цивільний позивач, цивільний відповідач, підсудний, потерпілий тощо.

29

Однак закон, враховуючи, що громадяни фактично не рівні (оскільки вони можуть бути неповнолітніми, з фізичними чи психічними недоліками або бути особами, які не можуть оплатити послуги адвоката тощо), містить у собі механізми, які дозволяють таким громадянам стати процесуально рівними, тобто повністю реалізувати свої права.

Так, особі, яка не володіє мовою судочинства, надається перекладач, неповнолітньому обвинуваченому обов'язково надається захисник. Механізм притягнення громадян до кримінальної відповідальності не завжди однаковий для всіх категорій громадян. Деякі особи з урахуванням їх громадського статусу потребують дотримання певної (додаткової) процедури притягнення до кримінальної відповідальності. Так, народні депутати можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності та заарештовані тільки за згодою Ради, до якої вони обрані.

Суддя може бути притягнений до кримінальної відповідальності та заарештований лише за згодою Верховної Ради України. При цьому кримінальна справа відносно судді розглядається у першій інстанції обласним та прирівняним до нього судом.

Кримінальна справа проти адвоката може бути порушена тільки Генеральним прокурором України, його заступниками, прокурорами Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя.

У названих категорій осіб є й ряд інших гарантій, які захищають їх при здійсненні професійної діяльності від незаконного впливу.

Змагальність та рівність сторін

Принцип змагальності характеризує таку організацію процесу, коли функції обвинувачення та захисту, підтримання цивільного позову та заперечення проти нього відокремлені від судової діяльності, виконуються суб'єктами, які користуються рівними правами для відстоювання своїх інтересів, а суд виступає головним суб'єктом, який здійснює керівництво судовим засіданням та вирішує цю справу.

За своєю сутністю принцип змагальності передбачає рівні можливості та умови для виконання функції обвинувачення та захисту, підтримання цивільного позову та відповіді на нього. Процесуальна рівність означає, що всі заходи, які вправі вжити обвинувач для доказування обвинувачення, має право застосовувати захист для його спростування; все, що вправі

30

робити цивільний позивач для підтримання позову, може робити цивільний відповідач для його заперечення.

Дія принципу змагальності у сфері цивільного судочинства була загальновизнаною, оскільки сама природа спору про право цивільне неможлива без рівності прав сторін в оспоруванні свого інтересу. Це знайшло закріплення у назві ст.15 ЦПК "З'ясування судом обставин справи на принципах змагальності" та в її змісті:

"Розгляд та вирішення цивільних справ у судах здійснюється на принципах змагальності.

Суд зобов'язаний приймати передбачені законом заходи до всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи, пояснювати особам, що беруть участь у справі, їх права та обов'язки і сприяти здійсненню їх прав".

Що стосується кримінального судочинства, то наявність змагальних засад при здійсненні правосуддя з кримінальних справ визнавалася не всіма. Каменем спотикання був статус прокурора, який виступав у суді як представник влади, що вповноважила його виражати державний інтерес - підтримувати обвинувачення від імені держави. Але процесуальна рівність не прирівнює прокурора до інших учасників судового розгляду і не свідчить про однаковість завдань та обов'язків, які вони виконують. Завдання та обов'язки прокурора вказують на його особливу роль у суді, але не створюють ніяких переваг при відстоюванні своїх міркувань та висновків по

справі. Процесуальна рівність відбиває лише рівне право обвинувачення та захисту відстоювати свій інтерес або інтерес, що представляється, перед судом. Про це йде мова у ст. 261 КПК під назвою "Рівність прав учасників судового розгляду": "Обвинувач, підсудний, захисник, потерпілий, а також цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники у судовому розгляді користуються рівними правами по наданню доказів, участі у дослідженні доказів та заявленню клопотань".

Таким чином, змагальність вимагає, щоб суб'єкти обвинувачення та захисту, цивільний позивач та цивільний відповідач мали однакову можливість переконати суд у своїй правоті. Але змагальність також означає, що суд не пов'язаний думкою учасників з жодного питання та у своїх висновках від них не залежить. Оскільки суду належить керівна роль у судовому розгляді, він активно керує змаганням, вживає всіх передбачених законом заходів для повного, всебічного та об'єктивного розгляду справи, виносить рішення на основі внутрішнього переконання та керуючись законом.

31

Принцип презумпції невинності

Підозрюваний, обвинувачений, підсудний вважаються невинними доти, доки його вина не буде доведена у передбаченому законом порядку та встановлена набувшим законної сили вироком суду. (Ст. 129 Конституції України, п.2 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права людини, п.2 ст. 11 Загальної декларації прав людини, ст.6, 22 КПК України.)

Презумпція невинності вперше була проголошена на початку Французької буржуазної революції у Декларації прав людини та громадянина 26 серпня 1789 р., де було зазначено, що "всякая чрезмерная строгость до суда является необоснованной". До середини XIX сторіччя ця ідея вже стала принципом процесу, відповідно до якого особа вважається невинною, доки її вина не буде доведена судом.

Зміст принципу полягає, зокрема, у тому, що особа вважається винною не тоді, коли відносно неї винесено обвинувачення, а лише тоді, коли її винність доведена в установленому законом порядку вироком суду. Закон забороняє домагатися свідчень обвинуваченого або інших осіб, що беруть участь у справі, шляхом насилля, погроз та інших незаконних засобів (ч. 3 ст. 22 КПК України).

Згідно з презумпцією невинності закон, суспільство, держава вважають обвинуваченого (підсудного) невинним доти, доки особи, які висувають обвинувачення (особа, що проводить дізнання, слідство, прокурор), не доведуть, що обвинувачений (підсудний) дійсно винний, і з цими висновками не погодиться суд у своєму вироку. Твердження слідчого та прокурора про винність обвинуваченого (підсудного) - це їх думка, заключення, висновок, правильність якого ще потрібно довести суду, і лише обвинувальний вирок суду, винесений у встановленому законом порядку, означає позитивне вирішення питання про винність, тобто визнання обвинуваченого (підсудного) винним у скоєні злочину.

Відповідно до принципу презумпції невинності на обвинуваченого (а також на його захисника) не може бути покладено обов'язок доводити свою невинність, наявність обставин, які виключають кримінальну відповідальність. Цей обов'язок покладається на органи, що висунули обвинувачення (особу, яка проводить дізнання, слідчого, прокурора), але це не виключає прав обвинуваченого доводити свою повну невинність або меншу вину. Всі обставини, що приводяться ним у свій

захист, повинні бути ретельно досліджені слідчими органами, прокурором і судом (ч.1 ст.22 КПК України).

Презумпція невинності має декілька правил:

1) обов'язковість доказування вини обвинуваченого покладається на обвинувачів (особу, що проводить дізнання, слідчого, прокурора);

2) будь-який неусунений сумнів у невинності тлумачиться на користь обвинуваченого;

3) недоведена винність у юридичному розумінні дорівнює до веденій невинності.

З позиції вимоги презумпції невинності обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях та постановляється лише за умови, що в ході судового розгляду винність підсудного у скоєні злочину доведена повністю. Всі сумніви, не усунені судом, тлумачаться на користь підсудного.

Принцип презумпції невинності тісно пов'язаний з принципом забезпечення обвинуваченому права на захист. Обвинуваченого наділено широкими правами для захисту від пред'явленого обвинувачення, органи ж держави - слідчий, прокурор, суд - зобов'язані забезпечити ці права саме тому, що до постановлення вироку обвинувачений вважається невинним.

Принцип забезпечення обвинуваченому, підозрюваному, підсудному права на захист

Підозрюваному, обвинуваченому, підсудному забезпечується право на захист. (Ст.129 Конституції України, ст.21, 22, 43, 44, 45, 46, 48 КПК України.)

Цей принцип означає, що на органи (посадові особи) - слідчого, прокурора, особу, що проводить дізнання, суд покладено обов'язок реалізувати право обвинуваченого (підозрюваного, підсудного) на захист.

У постанові Пленуму Верховного Суду України "Про застосування законодавства, що забезпечує підозрюваному, обвинуваченому, підсудному право на захист" звертається увага судів на те, що забезпечення права на захист є важливою гарантією об'єктивного розгляду справи та запобігання притягнення до кримінальної відповідальності невинних.

У змісті принципу можна виділити три блоки. Закон передбачає значний обсяг прав, що дозволяють обвинуваченому (підозрюваному, підсудному) при їх умілому використанні самотійно захищатися від пред'явленого обвинувачення. Обвинувачений (підозрюваний, підсудний) має право: 1) знати, у

33

чомі він обвинувачується; 2) давати пояснення за сутністю пред'явленого обвинувачення або відмовитися від дачі свідчень та відповідей на питання; 3) надавати докази; 4) заявляти клопотання; 5) мати захисника та побачення з ним наодинці до першого допиту; 6) знайомитися з усіма матеріалами справи; 7) заявляти відводи; 8) подавати скарги на дії та рішення особи, що проводить дізнання, слідчого, прокурора, судді та суду; 9) підсудний має право на останнє слово (ч.2, 3 ст.43 КПК України).

Другий блок складається з того, що на органи, які висунули обвинувачення, а також суд покладається обов'язок: 1) до першого допиту обвинуваченого (підозрюваного, підсудного) пояснити йому право мати захисника; 2) надати можливість обвинуваченому (підозрюваному, підсудному) захищатися встановленими законом способами; 3) особа, що проводить дізнання, слідчий, прокурор, суддя та суд

зобов'язані забезпечити охорону особистих та майнових прав обвинуваченого (підозрюваного, підсудного) (ст.21 КПК України).

Таким чином, принцип забезпечення обвинуваченому (підозрюваному, підсудному) права на захист значною мірою спирається на обов'язок посадових осіб реалізувати ці права.

Свої права обвинувачений (підозрюваний, підсудний) може реалізувати через запрошення захисника (або призначення захисника у випадках, коли його участь є обов'язковою за законом (ч. 3 ст. 46 КПК України)).

І, нарешті, закон містить норму, яку також можна трактувати як принцип забезпечення обвинуваченому (підозрюваному, підсудному) права на захист, а саме: суд, прокурор, слідчий та особа, що проводить дізнання, повинні використовувати всі передбачені законом заходи для всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи, виявити

обставини, які не тільки викривають, але й виправдовують обвинуваченого, а також обставини, що не тільки обтяжують, але й пом'якшують його відповідальність (ч.1 ст.22 КПК України).

К о н т р о л ь н і з а п и т а н н я

1. Які принципи вивчаються у даному навчальному курсі?
2. Які принципи складають систему принципів правосуддя?
3. У чому значення принципу здійснення правосуддя тільки судом?
4. Яка природа принципу змагальності та рівності сторін?

34

4. СУДОВА СИСТЕМА

Судову систему України донедавна представляли лише загальні суди або, як їх ще іменують, суди загальної юрисдикції. Ці суди здійснюють правосуддя з цивільних та кримінальних справ, а також у передбачених законом випадках розглядають справи про адміністративні правопорушення. Разом з тим, розвиток, удосконалення або зміна судової системи, особливо в періоди соціальних реформ, є природним процесом, оскільки в суспільстві формуються нові види соціальних відносин, що збільшують кількість і зміст правових зв'язків між громадянами, громадянами та державою, юридичними особами. Будова судової системи, функціонування її окремих гілок та ланок повинні бути похідними від тих завдань, які суспільство ставить перед судовою владою як однією з основних гілок державної влади. Судова влада зобов'язана: а) вирішувати протиріччя, які виникають між законодавчою та виконавчою владами; б) реалізовувати невід'ємне право громадян на судовий захист від будь-яких посягань на честь та гідність, життя та здоров'я, майно тощо, захист від неправомірних дій органів державного управління та посадових осіб; в) забезпечувати захист прав та інтересів громадян та юридичних осіб незалежним і компетентним судом; г) гарантувати реалізацію прав громадян та юридичних осіб на оскарження судового рішення в поєднанні з його стабільністю як одного з чинників юридично визначеного стану.

Традиційна, діюча протягом десятиріч система загальних судів не могла вирішити ці в значній мірі нові і не властиві для неї завдання. Було визнано доцільним створення ще

двох самостійних гілок судової системи: Конституційного Суду та арбітражних судів¹. Таким чином, існуюча судова система України становить сукупність судів: Конституційного, загальних та арбітражних, створених і функціонуючих на основі єдиних принципів організації та діяльності.

У цьому визначенні можна виділити декілька моментів. По-перше, судова система України складається з трьох гілок:

- Конституційний Суд;
- загальні суди (або суди загальної юрисдикції);
- арбітражні суди.

По-друге, кожна гілка судової системи автономна, тобто на кожну з них в межах реалізації судової влади покладено вирішення певних, властивих лише їй, завдань.

Так, Конституційний Суд України є незалежним органом у системі судової влади, покликаним забезпечувати відповідність законів, інших нормативних актів органів законодавчої та виконавчої влади Конституції України, охорону конституційних прав і свобод особи.

Загальні суди мають завданням охорону від усяких посягань конституційного ладу, гарантованих Конституцією України соціально-економічних, політичних та особистих прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб.

Арбітражні суди покликані захищати права та інтереси учасників господарських правовідносин, що охороняються законом, сприяти зміцненню законності в цій сфері.

По-третє, всі суди, які входять до судової системи України, організовуються та діють на основі єдиних принципів.

Гілки судової системи (крім Конституційного Суду) складаються з окремих судових установ, кожна з яких залежно від місця у цій системі наділена певними повноваженнями.

Будова судової системи базується на наступних принципах: а) простоти; б) доступності; в) ієрархічності, ступінчастості; г) єдності.

Судові системи загальних і арбітражних судів побудовано з урахуванням адміністративно-територіального поділу України. В кожній області, в Автономній Республіці Крим, в містах Києві та Севастополі є відповідні арбітражні та загальні суди. Загальні суди функціонують в кожному районі (місті) та районі в місті. Простота структури, таким чином, забезпечує доступність судів для населення, оскільки районний (міський) суд, який розглядає переважну більшість кримінальних і цивільних справ, відповідно до закону "Про судоустрій України", створюється в кожному районі (місті), районі в місті незалежно від чисельності населення, що мешкає в ньому, та кількості судових справ. А основна кількість справ по спорах, що постають із господарських відносин, розглядається арбітражними судами Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя.

Одним із найважливіших прав громадян і юридичних осіб є право на оскарження судового рішення. Реалізація цього права здебільшого гарантується принципом ступінчатості, ієрархіч-

36

ності. Над кожним судом, відповідно до адміністративно-територіального поділу, створюється вищий суд. У відношенні до районних (міських) судів вищим є Верховний

¹ Закон України "Про арбітражний суд" від 04.06.1991 р. // Відом. Верхов. Ради України. - 1991. - № 36. - Ст. 469; закон України "Про Конституційний Суд" від 03.06.1992 р. // Там же - 1992. - № 33. - Ст. 471.

суд Автономної Республіки Крим, суди областей, міст Києва та Севастополя. У відношенні до арбітражного суду Автономної Республіки Крим і арбітражних судів областей, міст Києва та Севастополя вищим є Вищий арбітражний суд України. Повноваження вищого суду відрізняються від повноважень нижчого і одне з цих повноважень - перевірка законності та обґрунтованості рішень нижчого суду.

Наступним важливим принципом побудови судової системи загальних і арбітражних судів є їх єдність. Єдність системи загальних судів походить, по-перше, з єдності їх завдань, принципів організації та діяльності, закріплених в Конституції України та законі "Про судоустрій України".

По-друге, всі загальні суди України у своїй діяльності керуються одними й тими ж нормами матеріального і процесуального права, зокрема, кримінального, кримінально-процесуального, цивільного, цивільно-процесуального, трудового, сімейного.

По-третє, існуюча правова система, що ґрунтується на письмовому, кодифікованому законодавстві, вимагає однакового розуміння та застосування законів. Суди, які є самостійними та незалежними органами судової влади у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя, реалізують принцип рівності громадян перед законом та судом, повинні бути одноманітними в судовій практиці. Тому необхідне єдине керівництво як у межах системи загальних судів, так і в системі арбітражних судів. Для досягнення цієї мети вищий судовий нагляд і контроль за всіма загальними судами України здійснює Верховний Суд. Аналогічні функції покладено і на Вищий арбітражний суд. Забезпечення однакового розуміння та застосування законів, орієнтування судової практики здійснюється цими судами як через розгляд та вирішення конкретних справ, так і наданням керівних роз'яснень з питань застосування чинного законодавства.

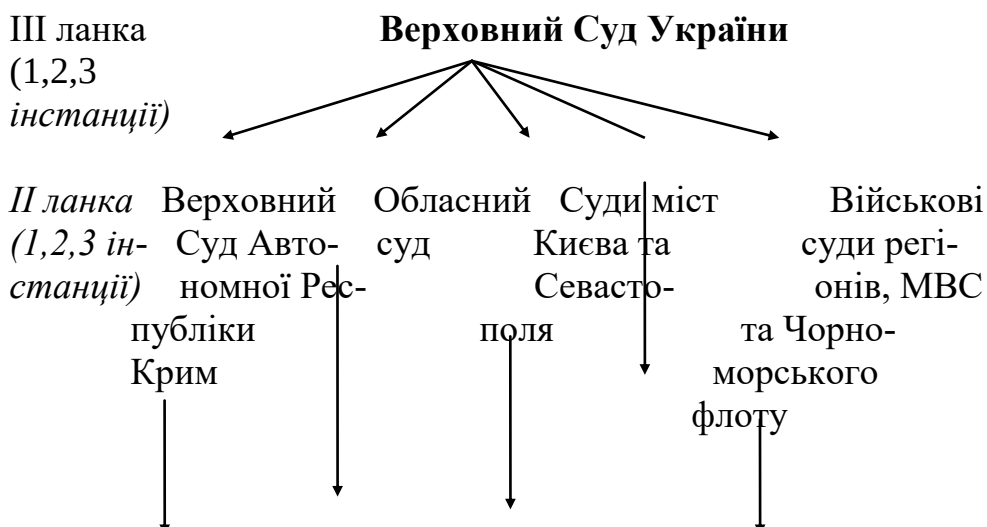
Для характеристики діючої судової системи необхідно усвідомити зміст деяких понять: ланки судової системи, судові інстанції, склад суду.

Поняття "судова інстанція" пов'язане з характером конкретної діяльності суду щодо здійснення правосуддя, тобто це поняття судоустрійне. Процесуальне законодавство налічує три види судових інстанцій: а) перша інстанція, яка розглядає справу по суті; б) друга (касаційна), яка перевіряє

37

законність та обґрунтованість рішення суду першої інстанції, яке не набуло законної сили; в) наглядова, яка перевіряє законність та обґрунтованість судових рішень, що набули законної сили.

СХЕМА **судової системи загальних судів**

Міжоблас-
ний суд

І ланка (1 інстан- ція)	Районний (міський) суд	Районний (міський) суд	Районний суд	Військові суди гарнізонів
-------------------------------	------------------------------	------------------------------	-----------------	---------------------------------

С Х Е М А
судової системи арбітражних судів

38

Судова система складається з окремих судів, кожен з яких є або судом першої інстанції, або ще й одночасно судом другої (касаційної) та наглядової інстанції.

Необхідність у вищій судовій інстанції обумовлена, як уже визначалось, правом зацікавленої особи, що брала участь у розгляді справи, подати на винесене рішення скаргу, а прокурору - подання.

Судом першої інстанції є суд, який розглядає та вирішує справи по суті, тобто в кримінальній справі - питання про винність чи невинність підсудного, в цивільній справі - питання про те, чи порушив відповідач прийняті на себе по договору або покладені на нього законом зобов'язання. Суд першої інстанції проводить судовий розгляд гласно, усно та безпосередньо; вислуховує показання та пояснення учасників процесу, оглядає речові докази, оголошує документи, виконує інші процесуальні дії. За результатами судового розгляду кримінальної справи суд установлює винність чи невинність підсудного, притягає винного до кримінальної відповідальності, призначає кримінальне покарання. За результатами розгляду кримінальної справи по суті суд першої інстанції виносить *вирок*.

По цивільній справі суд першої інстанції задовольняє позови або відмовляє в їх задоволенні. За результатами розгляду цивільної справи по суті суд першої інстанції виносить *рішення*.

Судами першої інстанції є всі суди України.

Закон передбачає термін, протягом якого учасники процесу, що не згодні з рішенням або вирок суду, мають право подати скаргу. Так, скарга і касаційне подання на вирок суду першої інстанції можуть бути подані протягом семи діб

з моменту оголошення вироку, а засудженим, які утримуються під вартою, - протягом такого ж терміну з моменту вручення їм копії вироку (ст.350 КПК).

Касаційна скарга і подання на рішення районних та обласних судів можуть бути подані протягом десяти днів з наступного дня після оголошення рішення суду (ст.291 ЦПК).

Непринесення скарги або подання у вказані строки означає, що після їх закінчення рішення і вирок набувають законної сили та звертаються до виконання. У разі подання касаційної скарги або касаційного подання момент, коли вирок або рішення набули законної сили, відкладається до розгляду справи судом касаційної інстанції.

Таким чином, судом другої чи касаційної інстанції є вищий суд, який перевіряє за касаційними скаргами учасників процесу або за касаційним поданням прокурора законність та

39

обґрунтованість винесених вироку або рішення, *які не набули законної сили.*

Судами другої інстанції є Верховний Суд України, Автономної Республіки Крим, обласні суди, суди міст Києва та Севастополя.

Друга інстанція: а) залишає вирок або рішення без змін; б) вносить зміни у визначених законом випадках; в) повертає справу для нового розгляду по суті до суду першої інстанції. За результатами розгляду справи у другій (касаційній) інстанції суд виносить ухвалу. Ухвали суду касаційної інстанції набувають законної сили негайно після їх оголошення.

Таким чином, якщо вирок або рішення оскаржено (чи на них принесено касаційне подання прокурора), але судом другої інстанції вони визнані законними та обґрунтованими (а) без усяких змін; б) із внесенням деяких змін), то такі вирок або рішення набувають законної сили негайно, разом з касаційною ухвалою.

Коли вирок або рішення, що набули законної сили, виявляться незаконними або необґрунтованими, у цьому випадку вони підлягають опротестуванню відповідними вищими прокурорами та їх заступниками або головами вищих судів чи їх заступниками у порядку нагляду до відповідного вищого суду. Суд, який здійснює правосуддя у формі розгляду справ за протестами на вирок та рішення судів першої інстанції, що набули законної сили, іменується судом *наглядової інстанції*. Якщо ці вирок і рішення перевірялися в касаційній інстанції, то одночасно суд наглядової інстанції проводить перевірку законності та обґрунтованості ухвал цієї інстанції. За результатами перевірки вироків, рішень та ухвал у порядку нагляду вищий суд також виносить ухвалу, а якщо справа розглядалася президією суду або Пленумом Верховного Суду України - *постанову*.

Судами наглядової інстанції є Верховний Суд України, Верховний суд Автономної Республіки Крим, обласні суди, суди міст Києва та Севастополя.

Концепція судово-правової реформи передбачає введення нової форми перегляду рішень і вироків суду першої інстанції - апеляційної. Апеляція передбачає новий розгляд справи вищим судом по суті з винесенням нового вироку чи рішення.

Поряд із судоустрійним поняттям "судова інстанція" теорія судоустрою знає поняття "ланка судової системи". Це поняття пов'язане з обсягом повноважень, покладених на ту чи іншу судову установу.

40

Суди, що мають однакові повноваження та структуру, однакові функції, які в більшості випадків діють у межах однакових адміністративно-територіальних одиниць,

називаються ланкою судової системи. Наприклад, усі районні (міські) суди системи загальних судів мають однакові повноваження. Однакові повноваження також і у Верховного суду Автономної Республіки Крим, обласних судів, судів міст Києва та Севастополя.

Різниця в повноваженнях судових установ дає підстави називати одні суди у відношенні до інших вищими, або вищими ланками судової системи. Як видно зі схеми (с. 38), система загальних судів триланкова, а система арбітражних судів дволанкова.

Усі районні (міські) суди, а також військові суди гарнізонів становлять першу ланку судової системи загальних судів. Верховний суд Автономної Республіки Крим, обласні суди, суди міст Києва та Севастополя, військові суди регіонів, Військово-Морських Сил і Чорноморського флоту становлять другу ланку судової системи. Третьою ланкою є Верховний Суд України.

У системі арбітражних судів першу (нижчу) ланку судової системи складають арбітражний суд Автономної Республіки Крим, обласні арбітражні суди, арбітражні суди міст Києва та Севастополя. Другою ланкою в системі цих судів є Вищий арбітражний суд України.

Поняття "ланка судової системи" відіграє важливу роль у розмежуванні компетенції судових органів.

Закон про судоустрій знає поняття "склад суду". Це поняття має три значення. Перше - посадовий склад суддів того чи іншого суду. Наприклад, районний (міський) суд функціонує у складі голови суду, його заступника і суддів. Друге - структура, внутрішня організація суду. Наприклад, Верховний суд Автономної Республіки Крим, областей, Київський і Севастопольський міські суди діють у складі:

- а) президії суду;
- б) судової колегії з цивільних справ;
- в) судової колегії з кримінальних справ.

Верховний Суд України діє у складі:

- а) Пленуму Верховного Суду;
- б) судової колегії з цивільних справ;
- в) судової колегії з кримінальних справ;
- г) військової колегії.

Для розгляду організаційних питань роботи Верховного Суду створюється Президія Верховного Суду.

Третє значення поняття "склад суду" вказує на кількісний

41

склад суддів, уповноважених на розгляд конкретної судової справи. Підсудність справ може бути одноособовою або колегіальною. У суді першої інстанції всі цивільні справи, підвідомчі суду, розглядаються суддями одноособово.

Колегіальний, тобто у складі трьох суддів, розгляд цивільної справи по суті можливий лише після скасування вищим судом рішення, винесеного одноособово суддею, але не у всіх випадках, а лише визначених законом (див. ст.124¹ ЦПК).

Склад суду при розгляді кримінальних справ по першій інстанції залежить від виду та розміру покарання, передбаченого кримінальним кодексом за злочини, у скоєнні яких звинувачується підсудний.

Загальне правило вказує на те, що кримінальні справи розглядаються в суді першої інстанції одноособово суддею, який діє від імені суду.

Кримінальні справи про злочини, за які законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше десяти років, розглядаються у суді першої

інстанції колегіально судом у складі трьох осіб, якщо підсудний заявив клопотання про такий розгляд.

І, нарешті, кримінальні справи про злочини, за які законом передбачена можливість призначення покарання у вигляді смертної кари, в суді першої інстанції розглядаються судом у складі двох суддів та трьох народних засідателів (ст.17 КПК).

Перегляд же справ у касаційному та наглядовому порядку завжди здійснюється колегіально професійними суддями.

Так, розгляд справ у судових колегіях Верховного суду Автономної Республіки Крим, обласних судів, Київського та Севастопольського міських судів у касаційному порядку і в судових колегіях Верховного Суду України у касаційному порядку і в порядку нагляду здійснюється у складі трьох суддів.

Президії Верховного суду Автономної Республіки Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських судів, які здійснюють перегляд справ у порядку нагляду, розглядають справи при наявності більшості членів президії.

Пленум Верховного Суду України розглядає справи при наявності не менше двох третин свого складу.

Склад суду при розгляді господарських спорів у арбітражних судах має відмінність від традиційних видів та форм розгляду судових справ¹ (вони будуть вивчатися детально у відповідних навчальних дисциплінах).

К о н т р о л ь н і з а п и т а н н я

1. З яких підсистем складається судова система України?
2. Що таке ланка судової системи? Скільки ланок у судовій системі загальних та арбітражних судів?
3. Які суди є судами першої інстанції, другої інстанції?
4. Яке значення має поняття "склад суду"?

5. РАЙОННИЙ (МІСЬКИЙ) СУД

Районний (міський) суд діє в сільських та міських районах, а також містах обласного підпорядкування, що не мають районного поділу. Всі ці суди складають першу ланку судової системи загальних судів, їх також прийнято іменувати "основною" ланкою судової системи, оскільки вони складають більшість усіх судових органів,¹ а також розглядають більшу частину цивільних та кримінальних справ.

Порядок формування районного (міського) суду регулюється такими нормативними актами: Конституцією України, Конституційним Договором, законами України "Про судоустрій" та "Про статус суддів".

Кількість суддів у кожному районному (міському) суді визначається Президією Верховної Ради України за спільним поданням Міністра юстиції України та Голови Верховного Суду України, в основі якого лежить облік обсягу роботи суду, соціально-економічні умови району (міста). Районні (міські) суди формуються у складі декількох або одного судді. В останній час у зв'язку з введенням колегіального розгляду справ судом першої інстанції у складі трьох професійних суддів намітилася тенденція формування судів у складі не менше трьох суддів.

¹ Див. Арбітражно-процесуальний кодекс. Ст. 70, 94, 96.

¹ В Україні діє 736 районних (міських) суди і загальна кількість суддів у них 3276. Див. Відом. Верхов. Ради України. - 1993. - № 46. - Ст. 431.

Право на заняття посади судді районного (міського) суду має громадянин України, який досяг на день призначення 25-річного віку, має вищу юридичну освіту і, як правило, стаж роботи за юридичним фахом не менше трьох років, проживає в Україні не менш як десять років та володіє державною мовою (ст.127 Конституції). Необхідною умовою для заняття посади судді кандидатом, який вперше рекомендується на цю посаду, є складання кваліфікаційного іспиту.

Судді районних (міських) судів призначаються Президентом України за поданням Міністра юстиції, узгодженим з Верховним Судом України, безстроково, а ті, що вперше пройшли конкурсний відбір, - на п'ять років. Вперше призначений суддя в урочистій обстановці приймає присягу такого змісту: "Урочисто присягаю чесно і сумлінно виконувати обов'язки судді, здійснювати правосуддя, підкоряючись тільки закону, бути об'єктивним і справедливим".

Голова районного (міського) суду та його заступник із числа призначених суддів затверджуються відповідно Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, Київським та Севастопольським міськими Радами народних депутатів за спільним поданням Голови Верховного суду Автономної Республіки Крим та міністра юстиції Автономної Республіки Крим, голови обласного, Київського та Севастопольського міських судів та начальника Управління юстиції обласної, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій. На посаду голови районного (міського) суду призначають найбільш кваліфікованого суддю, який має організаторські здібності, великий професійний досвід, користується авторитетом. Якщо ж до районного (міського) суду обрано лише одного суддю, він здійснює повноваження голови всього суду. *Повноваження районного (міського) суду* закріплені в законі України "Про судоустрій України" у ст.25. Районний (міський) суд розглядає всі цивільні та кримінальні справи, за винятком справ, віднесених законом до відання інших судів.

У випадках, передбачених законодавством України, районний (міський) суд (суддя) розглядає справи про адміністративні правопорушення.

Отже, суди першої ланки здійснюють правосуддя шляхом розгляду та вирішення в судових засіданнях цивільних, кримінальних та адміністративних справ і застосування встановлених законом заходів покарання до осіб, винних у скоєні злочинів, або адміністративних стягнень до осіб, які вчинили правопорушення. Крім цього, районний (міський) суд вивчає та узагальнює судову практику, а також здійснює інші повноваження, надані йому законодавством.

Районному (міському) суду підсудні всі кримінальні справи, за винятком справ про злочини, які підсудні вищим або військовим судам¹. Справи, підсудні вищим судам, перелічені у ст.34 КПК. До них належать справи: а) про особливо небезпечні державні злочини, наприклад, державна зрада, диверсія, посягання на життя державного діяча або представника іноземної держави тощо; б) про інші державні злочини, наприклад, розголошення державної таємниці, бандитизм, масові безпорядки тощо; в) справи про навмисні вбивства при обтяжуючих обставинах, про отримання хабара службовою особою, яка займає відповідальне становище, крім того, вищим судам підсудні всі справи про злочини, у скоєні яких обвинувачується суддя.

¹ Про справи, підсудні військовим судам, йде мова далі.

Районний (міський) суд розглядає в порядку цивільного судочинства всі цивільні справи. До них належать:

1. справи по спорах, які виникають із цивільних, сімейних, трудових та кооперативних правовідносин, якщо хоча б однією із сторін у спорі є громадянин. Наприклад, житлові справи, справи про розірвання шлюбу, розділ майна, стягнення аліментів, справи про відшкодування збитків, поновлення на роботі та ін. Ці справи складають позовне провадження.

2. справи, що виникають з адміністративно-правових відносин, визначених у ст. 236 ЦПК. До них належать справи по скаргах на неправильність у списках виборців, на рішення виборчої комісії про реєстрацію кандидата в депутати, на неправомірні дії органів та службових осіб у зв'язку з накладанням адміністративних стягнень; на неправомірні дії службових осіб, які зачіпають права громадян; по заявах прокурора про визнання правового акта незаконним та ін. Особливістю цього виду справ є те, що в них немає спору про право цивільне, тобто немає позову. Предметом судового розгляду є визначення законності дій адміністративних органів та службових осіб.

3. справи особливого провадження, які перелічені у ст. 254 ЦПК. До них належать справи:

- а) про визнання громадянина обмежено дієздатним або недієздатним;
- б) про визнання громадянина безвісти відсутнім або про оголошення громадянина померлим;
- в) про встановлення неправильності записів в актах громадянського стану;
- г) про встановлення фактів, які мають юридичне значення;
- д) про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника;
- е) про оскарження нотаріальних дій або відмову в їх вчиненні.

Всі ці справи відрізняються від позовних справ та справ, що виникають з адміністративно-правових відносин, тим, що в 45 них немає спору про право, їх метою є встановлення юридичного факту або стану.

Крім розгляду справ у порядку кримінального та цивільного судочинства, у випадках, передбачених законодавством України, районний суд розглядає справи про адміністративні правопорушення. Перелік цих правопорушень міститься у ст. 221 Кодексу України про адміністративні правопорушення. До них відносять справи про дрібне розкрадання, дрібне хуліганство, ухилення від відшкодування збитків, заподіяних злочином, злісна непокірність законному розпорядженню та вимозі працівника міліції, порушення порядку організації та проведення зборів, мітингів, вуличних процесій та демонстрацій, виявлення неповаги до суду, ухилення від виконання законних вимог прокурора та ін. Суддя одноособово здійснює розгляд справ про адміністративні правопорушення. Рішення судді по цих справах називається *постановою*.

Закон про судоустрій щодо проваджень районного суду передбачає поряд із діяльністю по здійсненню правосуддя також і діяльність, яка спрямована на вивчення та узагальнення судової практики. Узагальнення судової практики є комплексним дослідженням різноманітних сторін діяльності суду. У цій роботі

виділяються такі напрямки аналізу: а) статистичних даних, які характеризують злочинність та судимість, вивчення відомостей про умови виховання, спосіб життя та особу засудженого, встановлення причин та умов, що сприяли скоєнню злочину; б) справ, повернутих на додаткове розслідування, і процесуальних підстав повернення; справ, рішення з яких скасовано вищим судом, і процесуальних підстав для скасування; в) ефективності організації роботи в цілому суду, суддів та апарату суду.

Результати узагальнення судової практики спрямовані на розробку пропозицій по вдосконаленню роботи щодо попередження правопорушень, вдосконалення правозастосувальної діяльності суддів даного суду і вдосконалення організації роботи суду. Організація роботи залежить від двох обставин: по-перше, від організації роботи суддів і, по-друге, від організації роботи апарату суду.

На практиці існує декілька принципів розподілу справ між суддями. В районних судах, де призначено одного суддю, він розглядає всі цивільні справи, а також кримінальні справи, розгляд яких може здійснювати одноособово. У районних (міських) судах, де кількісний склад більше одного, а у великих районах їх інколи більше десяти, можлива спеціалізація суддів. Звичайно судді спеціалізуються на розгляді кримінальних та

46

цивільних справ, але можлива й більш детальна спеціалізація з певних категорій цивільних та кримінальних справ. Спеціалізація дозволяє краще вивчити законодавство, судову практику, методику вирішення справ. Цей принцип розподілу називається функціональним або предметним. Концепція судово-правової реформи визнає спеціалізацію суддів як важливий етап переходу до спеціалізації судів. Передбачається на початковому етапі судово-правової реформи ввести в районних (міських) судах посаду судді з адміністративних справ, а на наступних етапах - створення адміністративних судів, судів з розгляду сімейних справ, справ неповнолітніх та інших спеціалізованих судів.

Районний (міський) суд як державний заклад складається також і з апарату суду.

"З метою забезпечення роботи суддів по здійсненню правосуддя, узагальнення судової практики та іншої діяльності в Україні існують апарати судів.

Структура та штатна чисельність апарату районного (міського) суду затверджується міністром юстиції Автономної Республіки Крим, начальниками управлінь юстиції обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій в межах штатної чисельності та фонду заробітної плати". (Ст.67 закону "Про судоустрій України".)

Апарат суду складається з секретарів суду, секретарів судових засідань, діловодів-машиністок, кур'єрів. Залежно від обсягу роботи в суді можуть бути введені додаткові посади завідуючого канцелярією, консультанта, архіваріуса.

Діяльність апарату суду полягає у створенні належних умов його чіткої роботи.

На канцелярію районного (міського) суду покладається ведення діловодства. Його організація в суді визначається інструкцією Міністерства юстиції.

Оформлення документів та справ, що надходять до суду та виходять з нього, їх реєстрація, облік руху, контроль за виконанням складають сутність діловодства суду. Завідуючий канцелярією (секретар суду) організовує її роботу, керує секретарями суду, експедицією та архівом. Секретарі судових засідань беруть участь у підготовці до слухання кримінальних та цивільних справ: оформляють виклики учасників процесу, ведуть протокол судового засідання, оформляють справи після їх

розгляду, готують копії вироків, рішень, ухвал, постанов, під керівництвом суддів готують запити до різноманітних установ та організацій, вимоги про надання необхідних документів, оформляють повістки.

47

Керівництво роботою канцелярії суду здійснює голова районного (міського) суду.

Повноваження голови районного суду закріплені у ст.25 закону "Про судоустрій України". Їх можна розділити на дві групи: перша обумовлена його статусом судді, друга - керівника судового закладу.

Голова районного (міського) суду:

1) головує в судових засіданнях, призначає суддів як головуючих у судових засіданнях, розподіляє обов'язки між суддями;

2) веде особистий прийом, організовує роботу суду щодо прийому громадян, розгляду пропозицій, заяв та скарг;

3) керує вивченням та узагальненням судової практики і веденням судової статистики; вносить подання до державних органів, громадських організацій про усунення порушень закону, причин і умов, що сприяли скоєнню правопорушень;

4) представляє до призначення судових виконавців і організовує їх роботу;

5) керує роботою канцелярії суду;

6) організовує роботу по підвищенню кваліфікації працівників суду.

Голова районного (міського) суду може здійснювати й інші повноваження, надані йому законодавством.

У разі тимчасової відсутності (хвороба, відпустка тощо) голови суду та його заступника виконання обов'язків голови покладається міністром юстиції Автономної Республіки Крим, начальниками управлінь юстиції відповідної місцевої державної адміністрації за узгодженням з головою Верховного суду Автономної Республіки Крим, обласного, Київського та Севастопольського міських судів на одного з суддів цього суду.

Виконання судових рішень та постанов інших юрисдикційних органів є завершуючим актом діяльності щодо захисту прав та законних інтересів громадян і юридичних осіб. Воно спрямоване на примусове здійснення підтвердженого судом чи іншим юрисдикційним органом права громадян та юридичних осіб. Виконання судових та інших постанов покладено на посадових осіб, які іменуються судовими виконавцями (розд. IV Закону про судоустрій).

Судові виконавці перебувають при районних (міських) судах і призначаються на свою посаду міністром юстиції Автономної Республіки Крим, начальниками управлінь юстиції обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій за поданням голови відповідного районного

48

(міського) суду. В судах, де є два та більше судових виконавців, один з них призначається старшим судовим виконавцем.

На судових виконавців покладається виконання рішень, ухвал і постанов по цивільних справах, виконання вироків, ухвал та постанов по *кримінальних справах у частині майнових стягнень*, а також інших рішень та постанов, передбачених ст.348 ЦПК. До них, крім вище названих, належать:

- постанови суддів у частині майнових стягнень по справах про адміністративні правопорушення;

- постанови прокурорів про виселення в адміністративному порядку громадян, які самоправно зайняли житлове приміщення або мешкають у будинках, що загрожують обвалом;

- виконавчі надписи нотаріусів;
- рішення арбітражних судів;
- рішення третейських судів та ін.

Вимоги, що пред'являються судовими виконавцями щодо виконань рішень, вироків, ухвал та постанов, є обов'язковими для всіх підприємств, установ, організацій, кооперативних організацій, їх об'єднань, інших громадських організацій, посадових осіб та громадян на всій території України.

К о н т р о л ь н і з а п и т а н н я

1. Який порядок формування суддівського корпусу судів першої ланки?
2. Хто може бути суддею районного (міського) суду?
3. Які повноваження районного (міського) суду з розгляду цивільних справ?
4. Які повноваження суду з розгляду кримінальних справ?
5. Які основні функції судових виконавців?

6. ВЕРХОВНИЙ СУД АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ, ОБЛАСНІ СУДИ, СУДИ МІСТ КИЄВА ТА СЕВАСТОПОЛЯ

Верховний суд Автономної Республіки Крим, обласні суди, суди міст Києва та Севастополя є вищими відносно районних (міських) судів і складають другу ланку судової системи. Вони здійснюють нагляд за судовою діяльністю районних (міських) судів, розташованих на території відповідно Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя.

49

Порядок створення, структура, компетенція та загальна організація діяльності цих судів визначається Конституцією України, законом "Про судоустрій України" та законом України "Про статус суддів".

Верховний суд Автономної Республіки Крим, обласні суди, міські суди Києва та Севастополя в цілому рівні за своїм становищем у судовій системі. Нагляд за їх судовою діяльністю здійснює Верховний Суд України.

Порядок формування суду

Кількісний склад Верховного суду Автономної Республіки Крим, обласного, Київського та Севастопольського міських судів визначається Президією Верховної Ради України за поданням Міністра юстиції України та Голови Верховного Суду України.

Голови, заступники голів та судді цих судів призначаються Президентом України терміном на десять років за поданням Міністра юстиції України, узгодженим з Верховною Радою України. Суддями цих судів можуть бути громадяни України, що

досягли на день призначення 30-річного віку, мають вищу юридичну освіту, стаж роботи за юридичним фахом не менше п'яти років, у тому числі - не менше трьох років на посаді судді.

Оскільки відповідно до ч.3 ст.17 КПК України кримінальні справи про злочини, за які мірою покарання передбачена можливість призначення покарання у вигляді смертної кари, розглядаються у складі двох суддів та трьох народних засідателів (а всі справи про ці злочини підсудні судам другої ланки), в цих судах діє інститут народних засідателів.

Народні засідателі цих судів обираються за поданням голови Верховного суду Автономної Республіки Крим, обласного, Київського та Севастопольського міських судів у необхідній кількості відповідно Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими Радами народних депутатів терміном на п'ять років. Закон "Про судоустрій України" (ст.55) передбачає певні вимоги до кандидатів у народні засідателі. Так, народним засідателем названих судів може бути громадянин України, що досяг на день обрання 30-річного віку¹.

Законом не встановлено порядок підбору кандидатур, рекомендованих до обрання народними засідателями. Тому практика розробила механізм, згідно з яким у кожному районі Автономної Республіки Крим, області, містах Києві та Севастополі, з урахуванням чисельної потреби, на загальних зборах трудових колективів висувуються представники, що дали згоду на обрання їх народними засідателями. Прізвища кандидатів вносяться до вільного списку від району (міста).

Верховний суд Автономної Республіки Крим, обласний, Київський та Севастопольський міські суди діють у складі:

- 1) президії суду;
- 2) судової колегії з цивільних справ;
- 3) судової колегії з кримінальних справ.

У межах своїх повноважень вказані суди:

- розглядають справи як суди першої інстанції, у касаційному порядку, порядку нагляду і за нововиявленими обставинами;
- здійснюють нагляд за судовою діяльністю районних (міських) судів, міжрайонних (окружних) судів;
- вивчають та узагальнюють судову практику, аналізують судову статистику;
- здійснюють інші повноваження, надані їм законодавством.

Нагляд за судовою діяльністю передбачає перевірку законності та обґрунтованості вироків, рішень, ухвал та постанов районних (міських) судів, прийняття заходів щодо усунення допущених порушень. При тому Верховний суд Автономної Республіки Крим, обласні, Київський та Севастопольський міські суди можуть вилучити цивільну або кримінальну справу з будь-якого розташованого на підвідомчій їм території районного (міського) суду та прийняти її до свого провадження або передати справу для розгляду з одного районного (міського) в інший районний (міський) суд на підставах, вказаних в законі.

Президія суду

¹ Про вимоги, що пред'являються до народних засідателів військових судів та Верховного Суду України, буде викладено далі.

Президія Верховного суду Автономної Республіки Крим, обласного, Київського та Севастопольського міських судів створюється у складі голови, заступників голови та суддів у кількості, що визначається Президією Верховної Ради України за поданням Голови Верховного Суду України та Міністра юстиції України. Кількісний склад залежить від загальної чисельності суддів у кожній області (Автономній Республіці

51

Крим, у містах Києві та Севастополі) та обсягів роботи і коливається від 4 до 9 чоловік. Персональний склад президії затверджується Президією Верховної Ради України. Поряд із суд-дями, що входять у президію за посадою (голова, заступники голови), в нього входять також декілька найбільш досвідчених суддів суду.

Основною функцією президії судів другої ланки є усунення судових помилок у цивільних та кримінальних справах, рішення з яких набули законної сили. Поряд з цією судовою функцією (функцією правосуддя) президія здійснює й інші функції, які можна розділити на організаційно-розпорядчу, аналітичну та методичну. Ці функції проявляються в повноваженнях президії, закріплених у ст. 33 закону "Про судоустрій України".

У межах своїх повноважень президія Верховного суду Автономної Республіки Крим, обласного, Київського та Севастопольського міських судів:

- 1) розглядає справи у порядку нагляду та за нововиявленими обставинами;
- 2) затверджує за поданням голови суду склад судової колегії з цивільних справ та судової колегії з кримінальних справ;
- 3) розглядає матеріали вивчення та узагальнення судової практики та аналізу судової статистики;
- 4) заслуховує звіти голови судової колегії про діяльність колегії, розглядає питання роботи апарату суду;
- 5) надає допомогу районним (міським) судам у правильному застосуванні законодавства;
- 6) здійснює інші повноваження, надані їй законодавством.

До організаційно-розпорядчих повноважень, таким чином, належать затвердження кількісного та персонального складу судових колегії, заслуховування звітів голів судових колегій та керівників структурних підрозділів апарату суду. Аналітична функція полягає у розгляді матеріалів вивчення та узагальнення судової практики усіх загальних судів, що діють на підвідомчій території, в прийнятті постанов рекомендаційного характеру, спрямованих на забезпечення однаковості судової практики.

Методична функція спрямована на надання допомоги районним (міським), міжрайонним (окружним) судам у правильному застосуванні законодавства. При цьому практика розробила різні форми здійснення цієї функції:

- звіти суддів даного суду щодо результатів виїзду членів суду для вивчення справ, що розглядаються, та надання допомоги суддям першої ланки;
- заслуховування повідомлень голів районних (міських)

52

судів з питань організації діяльності судів та контролю за дотриманням процесуальних строків.

Засідання президії проводяться не рідше двох разів на місяць. Правомочні вони при наявності більшості членів президії.

При розгляді судових справ у засіданнях президії обов'язково бере участь прокурор (відповідно Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя).

Постанови президії приймаються відкритим голосуванням більшістю голосів членів президії, що беруть участь у голосуванні, та підписуються головою суду.

Судові колегії

Всі судді судів цієї ланки розподілені на дві колегії: судова колегія з цивільних справ та судова колегія з кримінальних справ. Кількісний та персональний склад кожної колегії затверджується президією даного суду. Вони очолюються заступниками голови суду. Голові цього суду надано право в необхідних випадках своїм розпорядженням залучати суддів однієї колегії для розгляду справ у складі іншої колегії.

Судові колегії розглядають у межах своїх повноважень справи як суди першої інстанції, у касаційному порядку та за нововиявленими обставинами. Вони вивчають та узагальнюють судову практику, аналізують судову статистику та здійснюють інші повноваження, надані їм законодавством.

Для розгляду конкретних справ у першій інстанції або для перегляду справ у касаційному порядку головами колегій формуються судові склади (тимчасові судові колегії): для перегляду справ у касаційному порядку - у складі трьох суддів даного суду, для розгляду справ у першій інстанції - трьох суддів або двох суддів та трьох народних засідателів.

Судові колегії розглядають як *суд першої інстанції* цивільні або кримінальні справи, *прийняті* до свого провадження або *віднесені законом* до підсудності цих судів, а як суд *касаційної інстанції* - справи по скаргах або касаційних поданнях прокурорів на рішення, ухвали, вироки та постанови, що не набули законної сили, районних (міських) судів.

Як суди першої інстанції судові колегії розглядають цивільні та кримінальні справи, віднесені законом до їх підсудності (відання).

Що стосується кримінальних справ, які розглядаються в

53

першій інстанції, то цей перелік закріплений у ст. 34 КПК та містить у собі справи про особливо небезпечні державні злочини (ст.56, 56¹, 58, 59, 60, 62, 63 Кримінального кодексу України), інші державні злочини (ст.66, 67, 68, 69, 69¹, 71, 76 та ін.), а також про навмисні вбивства, згвалтування при обтяжуючих обставинах та деякі інші злочини.

Що стосується цивільних справ, то такого переліку немає, оскільки всі цивільні справи позовного провадження розглядаються районними (міськими) судами. Однак справи по скаргах, що розглядаються в порядку цивільного судочинства, передбачають підсудність справи судам різних ланок. Наприклад, скарги на рішення обласної виборчої комісії розглядаються обласними та прирівняними до них судами.

Судові колегії з цивільних та кримінальних справ мають право вилучити будь-яку кримінальну або цивільну справу з районного (міського) суду, прийняти до свого провадження та розглядати її як суд першої інстанції.

До того ж, президією цього суду чи Верховним Судом України судовим колегіям може бути передано для розгляду в першій інстанції справи, рішення по яких

скасовані. Як правило, це справи найбільш складні або важливі, їх розгляд у першій інстанції має важливе значення для практики нижчих судів.

Судові колегії вивчають і узагальнюють практику та аналізують судову статистику. Голова суду своїм наказом закріплює за окремими членами суду групи районних (міських) судів чи суддів. Ці судді й створюють, як правило, склад суду, який розглядає касаційні скарги та касаційні подання на рішення судів (суддів). Член суду узагальнює показники, які характеризують суддів по відправленню правосуддя: термін розгляду цивільних і кримінальних справ, виконання судових рішень, практику призначення покарань, правильність оформлення процесуальних документів. На основі результатів узагальнень судової практики обласні (чи прирівняні до них) суди направляють до районних (міських) судів схвалені президією чи колегією огляди, які містять у собі аналіз помилок у здійсненні правосуддя по цивільних і кримінальних справах, визначають необхідність і черговість стажування, підвищення кваліфікації суддями районних (міських) судів. Результати узагальнення судової практики використовуються при проведенні семінарів, нарад, зборів і конференцій суддів, де роз'яснюються особливості застосування чинного законодавства.

Повноваження голови Верховного суду Автономної Респуб-

54

ліки Крим, обласного, Київського та Севастопольського міських судів закріплено у ст. 37 закону "Про судоустрій", а також у ЦПК та КПК. Ці повноваження можна розділити на декілька груп: судово-наглядові, організаційно-розпорядчі, аналітичні та ін.

Судові повноваження: голова суду головує на засіданнях президії і може головувати у судових засіданнях колегії (тобто може розглядати справи у першій, касаційній інстанції та в наглядовому порядку).

Судово-наглядові повноваження полягають у праві принесення (у межах і порядку, встановлених законом) протестів на вироки, рішення, ухвали і постанови по судових справах, а також в зупиненні виконання рішень і ухвал по цивільних справах.

Організаційно-розпорядчі повноваження значною мірою визначаються тим, що голова суду має подвійний статус - статус судді та статус керівника судової установи. Голова суду:

- скликає президію суду і виносить на розгляд президії питання, які потребують його рішення; головує на засіданнях президії;
- розподіляє обов'язки між заступниками голови суду;
- керує організацією роботи судових колегій; керує роботою апарату суду;
- організовує роботу по підвищенню кваліфікації членів суду і працівників апарату суду;
- веде особистий прийом, організовує роботу суду по прийому громадян і розгляду пропозицій, заяв і скарг.

Аналітичні повноваження, які полягають в організації роботи по вивченню та узагальненню судової практики, аналізу судової статистики, направлені на підвищення якості розгляду судових справ як суддями цього суду, так і нижчих судів. Аналіз касаційної і наглядової практики дозволяє виявити причини скасування чи зміни вироків, рішень, ухвал і постанов, внести конкретні пропозиції щодо попередження аналогічних порушень закону, накреслити організаційні заходи; розіслати аналітичні огляди судової практики, запросити суддю на позапланове стажування або направити на підвищення кваліфікації.

До інших повноважень належать:

- внесення подань до державних органів, громадських організацій та посадовим особам про усунення порушень закону, причин та умов, які сприяли скоєнню правопорушень;
- інформування відповідно Верховного суду Автономної

55

Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських Рад народних депутатів з питань діяльності суду;

- подання спільно з відповідним органом юстиції кандидатів для обрання суддями районних (міських) судів.

Апарат суду

Апаратом обласного (та прирівняного до нього суду) керує голова суду. Апарат суду складають помічник голови, консультанти, секретарі судових колегій, секретарі судових засідань, діловоди та інші працівники.

Консультанти (по статистиці, аналітичній, кодифікаційній роботі) вивчають скарги та справи, які надійшли до суду для розгляду в порядку нагляду, та висловлюють свою думку голові суду, беруть участь у підготовці матеріалів для вивчення й узагальнення судової практики, ведуть роботу щодо систематизації законодавства та підготовки матеріалів для аналізу судової статистики.

Завідуючий канцелярією керує роботою *секретарів* суду, організовує прийом відвідувачів, отримання, реєстрацію та відправлення пошти та іншої кореспонденції, видає та відсилає до інших установ копії різних судових документів.

Секретарі судових колегій ведуть діловодство колегій, забезпечують зберігання справ та інших документів.

Секретарі судових засідань працюють безпосередньо у складах суду: здійснюють підготовку справ до слухання, оформляють виклики учасників судового розгляду, свідків, ведуть протоколи судових засідань, оформляють справи після їх розгляду.

В обласних і прирівняних до них судах крім цього є консультанти по кадрах, бухгалтерія, спецчастина, господарська частина, машбюро та архів. Чисельність працівників апарату (без господарської частини) визначається з розрахунку один працівник апарату на одного суддю.

Міжобласний суд

Міжобласний суд - це нова судова установа в системі загальних судів. Його утворення було обумовлено прийняттям закону України "Про державну таємницю"¹, яким встановлено спеціальний порядок здійснення судових функцій відносно підприємств, установ, організацій, діяльність яких пов'язана з державною таємницею (ч. 7 ст. 17 Закону). Цей суд створено на базі постійних сесій чотирьох обласних судів, що існували раніше. Місцем його знаходження визначено місто Київ.

Судді міжобласного суду призначаються на посаду Президентом України терміном на десять років у складі голови, заступників голови і суддів. Народні засідателі міжобласного суду обираються Верховною Радою України терміном на п'ять років за поданням голови цього суду.

¹ Відом. Верхов. Ради України. - 1994. - № 16. - Ст. 93.

Кількісний склад міжобласного суду встановлюється Президією Верховної Ради України за поданням Міністра юстиції та Голови Верховного Суду України. В теперішньому складі міжобласний суд нараховує вісім суддів.

Міжобласний суд є судом *першої інстанції* і в межах своїх повноважень розглядає на особливо режимних об'єктах на території України всі цивільні та кримінальні справи, а також справи про адміністративні правопорушення у випадках, передбачених законодавством України (ст. 30¹ Закону про судоустрій). Розгляд справ у цьому суді здійснюється з дотриманням усіх вимог судочинства. Касаційною інстанцією відносно рішень, вироків, ухвал та постанов міжобласного суду є Верховний Суд України, де створені спеціалізовані склади відповідних судових колегій.

К о н т р о л ь н і з а п и т а н н я

1. Який порядок формування суду?
2. Яка структура судів цієї ланки?
3. Який порядок роботи президії обласного суду?
4. Які повноваження судової колегії з кримінальних справ?
Судової колегії з цивільних справ?
5. Чим викликана необхідність створення міжобласного суду? Які його повноваження?

7. ВІЙСЬКОВІ СУДИ

До судової системи загальних судів, поряд із судами, що створюються за адміністративно-територіальним принципом, включено і військові суди регіонів, Військово-Морських Сил та гарнізонів. Таким чином, як частка єдиної системи загальних судів військові суди являють собою підсистему, що пристосована до організаційної структури Збройних Сил України. Однак таке становище існувало не завжди.

57

Першим законодавчим актом про суд в Україні була постанова Секретаріату Української Народної Республіки від 4 січня 1918 р. "Про введення народного суду" ("Вестник Украинской Народной Республики", № 5 від 10.01.1918 р.), якою поряд зі створенням дільничних, повітових та міських судів передбачалось і створення робочих та селянських революційних трибуналів. У розвиток постанови 23.01.1918 р. було затверджено положення про революційні трибунали, що регламентувало їх організацію та діяльність. Постанови, які приймалися потім, не вплинули на найважливішу особливість судової системи України періоду 1918-1921 рр. - організаційне роздвоєння, яке виявилось в існуванні двох видів судів - народних судів та революційних трибуналів. До 1922 р. необхідність окремого функціонування цих органів відпала та було поставлене завдання щодо створення єдиної системи судів, які розглядали б усі справи, в тому числі й ті, що розглядалися революційними трибуналами. Це завдання вирішило Положення про судоустрій УРСР, прийняте ЦВК УРСР 16.12.1922 р. Після утворення у 1922 р. Союзу РСР та утворення у 1924 р. Верховного Суду СРСР було покладено початок формуванню двох судових систем: союзної та республіканської. Так, у Положенні про військові трибунали та військову прокуратуру від 20.08.1926 р. передбачалося, що касаційною інстанцією для військових трибуналів є військова колегія Верховного Суду СРСР. Таким чином, військові трибунали були

повністю перетворені на союзні суди, ні в організаційному, ні в функціональному, ні в матеріально-технічному відношенні не пов'язані з судовою системою України. Такий порядок існував до кінця 1991 р., коли діючі на території України військові трибунали були включені до загальної судової системи. Відтоді почався процес законодавчого оформлення організації та діяльності військових трибуналів.

Насамперед Верховному Суду України були надані повноваження суду касаційної інстанції щодо справ, які розглядаються у першій інстанції військовими трибуналами¹. Наступним кроком стало перейменування військових трибуналів у військові суди та подовження повноважень суддів військових судів, оскільки у законодавстві ще не були врегульовані питання статусу суддів цих судів та порядку формування суддівського

корпусу².

Так, військовий трибунал Київського військового округу було перетворено у військовий суд Центрального регіону України, Одеського військового округу - у військовий суд південного регіону України, Прикарпатського - у військовий суд західного регіону України, військовий трибунал Чорноморського флоту - у військовий суд Військово-Морських Сил України, військові трибунали армій (з'єднань) - у військові суди гарнізонів за місцем їх дислокації. Таким чином, в Україні створено 26 військових судів, у тому числі військових судів регіонів - 3, військовий суд Військово-Морських Сил - 1, військових судів гарнізонів - 22, в яких служать 179 військових суддів³. Завершальним етапом побудови підсистеми військових судів стало створення в структурі Верховного Суду України військової колегії у складі голови колегії, його заступника та восьми суддів⁴. Одночасно закон "Про судоустрій України" був доповнений розділом 3¹ "Військові суди", який детально регламентує порядок створення, склад, завдання та повноваження військових судів⁵. Необхідні зміни та доповнення були внесені у Кримінально-процесуальний та Цивільно-процесуальний кодекси⁶.

Військові суди, як і всі суди системи загальних судів, виконують єдині завдання, закріплені в ст. 3 Закону про судоустрій. Однак з урахуванням того, що військові суди діють у Збройних Силах, вони вирішують і специфічні завдання, виконання яких не притаманне іншим судам. Діяльність військових судів спрямована на охорону від будь-яких посягань на безпеку України, боєздатність та боєготовність її Збройних Сил та інших військових формувань, захист прав і свобод військовослужбовців та інших громадян, а також прав і законних інтересів військових частин, військових установ, організацій ч. 2 ст. 38¹ Закону про судоустрій).

Судді військових судів (крім суддів військової колегії Верховного Суду) призначаються на посаду Президентом України безстроково. Судді, які вперше пройшли конкурсний відбір, призначаються терміном на п'ять років. Суддями військових судів можуть бути громадяни України, що відповідають тим же вимогам, що і судді загальних судів, які

¹ Указ Президії Верховної Ради від 15.01.1992 р. // Відом. Верхов. Ради України. - 1992. - № 17. - Ст. 219.

58

² Указ Президії Верхов. Ради України від 15.01.1992 р. // Відом. Верхов. Ради України. - 1992. - № 17. - Ст. 135.

³ Там же. - 1993. - № 46. - Ст. 431.

⁴ Там же. - 1993. - № 26. - Ст. 207.

⁵ Там же. - 1994. - № 26. - Ст. 204.

⁶ Там же. - 1994. - № 26. - Ст. 206.

перебувають на військовій службі і мають військове звання офіцерського складу. Народними засідателями військових судів можуть бути громадяни України, які перебувають на військовій службі та досягли 25-річного віку. Вони обираються відкритим голосуванням на зборах військовослужбовців військових частин терміном на п'ять років. При здійсненні правосуддя народні засідателі військових судів користуються всіма правами судді. Ті, що не виправдали наданої довіри, можуть бути відкликані зборами військовослужбовців, що їх обрали.

Військовослужбовці військових судів перебувають на військовій службі та входять до штатної чисельності Збройних Сил України. На них поширюються права, пільги та привілеї, встановлені законодавством України для військовослужбовців.

Кількісний склад суддів у військових судах гарнізонів, регіонів та Військово-Морських Сил встановлюється Верховною Радою за поданням Міністра юстиції та Голови Верховного Суду.

Перелік штатних посад суддів військових судів Військової колегії Верховного Суду України та відповідних цим посадам звань затверджується Президією Верховної Ради.

Так, оскільки Верховна Рада постановила, що Військова колегія Верховного Суду діє у складі голови колегії, його заступників та восьми суддів, то Президія Верховної Ради у цьому зв'язку прийняла постанову такого змісту: "Відповідно до штатного розкладу встановити суддям військової колегії Верховного Суду України такі військові звання: голова колегії - генерал-полковник; заступник голови колегії - генерал-лейтенант; суддя колегії - генерал-майор"¹.

Повноваження військових судів закріплені у ст. 38¹ Закону про судоустрій. Відповідно до неї військові суди розглядають:

1) справи про всі злочини, вчинені військовослужбовцями Збройних Сил, Національної гвардії, прикордонних військ, Служби безпеки України та інших військових формувань, що створюються Верховною Радою України та Президентом України, а також військовозобов'язаними під час проходження ними зборів;

2) всі справи про шпигунство;

3) справи про злочини проти встановленого порядку несення служби, вчинені особами начальницького складу виправно-трудових установ;

4) справи про злочини, вчинені певними категоріями осіб, що визначаються законодавством України;

5) справи про адміністративні правопорушення військовослужбовців;

6) справи по скаргах військовослужбовців на неправомірні дії військових службових осіб і органів військового управління;

7) справи про захист честі і гідності, сторонами у яких є військовослужбовці або військові організації;

8) інші справи, пов'язані з захистом прав і свобод військовослужбовців та інших громадян, а також прав і законних інтересів військових частин, установ, організацій.

У разі обвинувачення однієї особи або групи осіб у вчиненні кількох злочинів, коли справа хоча б про один із злочинів підсудна військовому суду, а про інші - загальному суду, справа про всі злочини розглядається військовим судом.

У разі обвинувачення групи осіб, серед яких є і військовослужбовці і цивільні особи, у вчиненні одного або кількох злочинів, що не є військовими злочинами, справа щодо всіх обвинувачених розглядається загальним судом.

¹ Відом. Верхов. Ради України. - 1994. - № 24. - Ст. 192.

Справи про злочини, вчинені особами, зазначеними в пп. 1 і 3 ч. 1 цієї статті, в період проходження ними військової служби, розглядаються військовими судами і в тому разі, коли на момент розгляду справи вони звільнилися з військової служби.

Справи про злочини, вчинені особами до їх призову чи вступу на військову службу, розглядаються загальними судами.

Військові суди разом з кримінальними справами розглядають цивільні позови про відшкодування майнової шкоди, заподіяної внаслідок злочину.

Військова служба складається з дійсної служби та служби у запасі. Особи, що перебувають на дійсній військовій службі, є військовослужбовцями, а у запасі - військовозобов'язаними. Громадяни України, прийняті до військового навчального закладу, іменуються курсантами, вони також перебувають на дійсній військовій службі, тому у випадку скоєння злочину курсанти притягаються до кримінальної відповідальності на тих же підставах, що і військовослужбовці строкової служби.

Дійсна військова служба осіб молодшого складу обмежена визначеним терміном, а осіб офіцерського складу - граничним віком перебування на службі. Після вислуги терміну служби або досягнення граничного віку військовослужбовці звільняються в запас, де перебувають до досягнення визначеного віку. Під час знаходження у запасі військовозобов'язані періодично призиваються на збори на певний строк. При проходженні зборів

61

військовозобов'язані за своїм правовим становищем прирівнюються до військовослужбовців і несуть відповідальність нарівні з ними.

До підсудності військових судів належать також справи про злочини осіб, які є військовослужбовцями Служби безпеки України. Відповідно до закону: "Служба безпеки - державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України" (ч. 1 ст.1 Закону про службу безпеки¹). Кадри Служби безпеки складають:

- а) співробітники-військовослужбовці;
- б) працівники, що уклали трудовий договір зі Службою безпеки;
- в) військовослужбовці строкової служби.

Умови та порядок виконання своїх обов'язків співробітниками-військовослужбовцями Служби безпеки визначаються укладеним договором (контрактом). На них, а також на військовослужбовців строкової служби, поширюється порядок проходження військової служби у Збройних Силах України, визначений законодавством.

Трудові відносини працівників, що уклали трудовий договір зі Службою безпеки України, регулюються законодавством України. Тому у випадках скоєння ними злочину справи, на відміну від двох вищеназваних категорій, будуть розглядатися не військовими, а загальними судами.

Військовим судам підсудні всі справи про шпигунство незалежно від того, ким шпигунство скоєно: чи громадянином України, іноземцем, чи особою без громадянства, військовослужбовцем, чи цивільною особою. Справи про шпигунство підсудні військовим судам незалежно від того, як кваліфіковано діяння: державна зрада у формі шпигунства або шпигунство.

¹ Про Службу безпеки: Закон України // Відом. Верхов. Ради України. - 1992. - № 27. — Ст. 382.

Військовими судами розглядаються всі справи про злочини проти встановленого порядку несення служби, вчинені особами начальницького складу виправно-трудових установ. Оскільки особам, що перебувають на службі в органах внутрішніх справ, встановлені спеціальні звання, то особами начальницького складу належить вважати всіх, кому такі звання присвоєні (від молодшого сержанта до генерал-полковника міліції та від

молодшого сержанта до генерала внутрішньої служби)¹.

Від осіб начальницького складу виправно-трудових установ слід відрізняти осіб, які перебувають на службі у внутрішніх військах. Перші військовослужбовцями не є, другі ж - військовослужбовці з усіма правовими наслідками, що з цього випливають².

Військовим судам підсудні лише справи відносно деяких категорій осіб, що визначаються законодавством України. Аналізуючи такі закони з точки зору підсудності, необхідно враховувати, чи встановлюють вони підсудність військовим судам справ про всі злочини вказаних осіб чи тільки про певні злочини.

Послідовна реалізація принципу права громадян на судовий захист у сфері військової юстиції тягне за собою й посилення судового захисту прав та інтересів військовослужбовців. Після прийняття законів про соціальний та правовий захист військовослужбовців і введення в Цивільний процесуальний кодекс гл. 31-А "Скарги громадян на рішення, дії чи бездію державних органів, юридичних або посадових осіб у сфері управлінської діяльності" розгляд скарг на дії органів військового управління стали звичайною практикою військових судів³.

Для військових судів, як і для загальних, передбачена підсудність справ різним ланкам військових судів та Військової колегії Верховного Суду України. В основу цього розподілу покладені військове звання або посадове становище підсудного та вид можливого покарання.

Так, військовим судам гарнізонів як судам першої інстанції підсудні справи про злочини осіб, що мають військове звання до підполковника, капітана 2-го рангу включно, крім тих справ, які підсудні військовим судам вищого рівня.

Військовим судам регіонів, Військово-Морських Сил як судам першої інстанції підсудні:

1) справи про злочини осіб, які мають військове звання полковника, капітана 1-го рангу;

2) справи про злочини осіб, які займають посаду від командира полку, командира корабля 1-го рангу і вище, а також осіб, рівних їм за службовим становищем;

3) справи про всі злочини, за які в умовах мирного часу законом передбачена можливість призначення покарання у вигляді смертної кари.

Військовій колегії Верховного Суду України підсудні справи виняткової важливості, а також справи про злочини військовослужбовців, які мають військове звання генерала (адмірала) або займають посади від командира з'єднання й вище та рівні їм. Військовий суд регіону, Військово-Морських Сил, військова колегія Верховного Суду

¹ Положення про проходження служби в органах внутрішніх справ: Затв. Постановою Кабінету Міністрів УРСР від 29.07.1991 р. № 114.

² Про війська внутрішньої та конвойної охорони: Закон України // Відом. Верхов. Ради України. - 1992. - № 29. - Ст 397.

³ Денисенко В. Феміда в погонах // Урядовий кур'єр. - 1995. - № 58.

України вправі прийняти до свого провадження як суд першої інстанції будь-яку справу, підсудну військовому суду гарнізону.

Що стосується підсудності цивільних справ, то вона вирішується таким чином: військовим судам гарнізонів як судам першої інстанції підсудні цивільні справи по скаргах військовослужбовців на неправомірні дії і рішення службових осіб та органів військового управління, крім тих, що підсудні військовим судам регіонів і Військово-Морських Сил; справи про

захист честі та гідності, сторонами у яких є військовослужбовці або військові організації, інші справи, пов'язані з захистом прав і свобод військовослужбовців та інших громадян, прав і законних інтересів військових частин, установ, організацій.

Військовим судам регіонів, Військово-Морських Сил як судам першої інстанції підсудні справи по скаргах на незаконні дії і рішення військових службових осіб і органів військового управління на рівні військових з'єднань і вище.

К о н т р о л ь н і з а п и т а н н я

1. Назвіть етапи становлення військових судів в Україні.
2. Якою є система військових судів?
3. Які повноваження мають військові суди?

8. ВЕРХОВНИЙ СУД УКРАЇНИ

Відповідно до ст. 125 Конституції України найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний

64

Суд України. Це конституційне положення відтворене у ст. 39 закону "Про судоустрій". Статті закону визначають становище Верховного Суду у системі загальних судів та основні напрямки його діяльності. Згідно зі ст. 20 до загальних судів належать сам Верховний Суд України, а також Верховний суд Автономної Республіки Крим, обласні, Київський і Севастопольський міські суди, міжобласний суд, міжрайонні (окружні), районні (міські) суди та військові суди регіонів, Військово-Морських Сил та гарнізонів.

Отже, в Україні немає загальних судів, нагляд за судовою діяльністю яких був би поза компетенцією Верховного Суду України.

Нагляд за судовою діяльністю здійснюється Верховним Судом насамперед шляхом перевірки законності та обґрунтованості вирішення нижчестоящими судами цивільних кримінальних справ та виправлення ними помилок. Однак він не вичерпується тільки цим. Важливе значення мають також вивчення та узагальнення судової практики, аналіз судової статистики та видання керівних роз'яснень з питань застосування чинного законодавства, що виникають при розгляді судових справ, а також здійснення контролю за виконанням судами цих керівних роз'яснень.

Крім того, як вищий судовий орган у системі загальних судів Верховний Суд України в першій інстанції розглядає цивільні та кримінальні справи, які є особливо

складними та мають виключне суспільне значення. Саме тому Верховний Суд вправі прийняти до свого провадження будь-яку справу, що підсудна нижчестоящому суду.

Верховний Суд України є остаточною інстанцією з усіх кримінальних та цивільних справ, що розглядаються нижчестоящими судами.

Відповідно до Конституції України Верховному Суду належить право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України. Право законодавчої ініціативи - це право вносити у законодавчий орган пропозицію про прийняття закону чи окремої правової норми або про зміну, доповнення чи скасування діючих, що підлягають обов'язковому розгляду законодавчим органом. Такі пропозиції звичайно супроводжуються поданням проекту відповідного акта чи норми з обґрунтуванням необхідності їх прийняття. В ході судово-правової реформи, що відбувається нині, Верховний Суд України неодноразово реалізовував це право. Зміни та доповнення в закон "Про судоустрій", прийняття нових законів "Про статус суддів", "Про органи суддівського

65

самоврядування", "Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію та дисциплінарну відповідальність суддів судів України" - конкретний прояв цього права.

Судді Верховного Суду України обираються Верховною Радою України безстроково. Народні засідателі Верховного Суду обираються Верховною Радою терміном на п'ять років. Суддею Верховного Суду України може бути громадянин України, який досяг на день обрання 35-річного віку, має вищу юридичну освіту, стаж роботи за фахом не менше 10 років, у тому числі не менше п'яти років на посаді судді. Народним засідателем Верховного Суду України може бути громадянин України, який досяг на день обрання 35-річного віку. Кількісний склад Верховного Суду встановлюється Верховною Радою. Зараз він нараховує 85 суддів¹.

Після затвердження персонального складу Верховного Суду за поданням Голови Верховного Суду Президія Верховної Ради України затверджує з числа заступників Голови Верховного Суду України - першого заступника Голови Верховного Суду; з числа заступників Голови або членів Верховного Суду - голів судових колегій Верховного Суду України.

Верховний Суд діє у складі:

- 1) Пленуму Верховного Суду України;
- 2) судової колегії з цивільних справ Верховного Суду України;
- 3) судової колегії з кримінальних справ Верховного Суду України;
- 4) військової колегії.

Для розгляду організаційних питань роботи Верховного Суду України створюється президія Верховного Суду.

Пленум Верховного Суду України діє у складі Голови Верховного Суду, заступників Голови та членів Верховного Суду.

У засіданнях Пленуму беруть участь Генеральний прокурор України та Міністр юстиції. Участь Генерального прокурора у роботі Пленуму обов'язкова, це обумовлено його становищем, яке передбачене законом, відповідно до якого з кожного питання, що виноситься на розгляд Пленуму, Генеральний прокурор дає свій висновок.

¹ Відом. Верхов. Ради України. - 1994. - № 26. - Ст. 213.

Участь у роботі Пленуму Міністра юстиції дає можливість отримувати та використовувати матеріали для вдосконалення організаційного забезпечення діяльності судів. Крім того, участь Міністра юстиції у роботі Пленуму безпосередньо пов'язана з

вирішенням подань, що виносяться ним, про надання судам керівних роз'яснень.

У засіданнях Пленуму, не пов'язаних з розглядом судових справ, за запрошенням Голови Верховного Суду можуть брати участь судді, члени науково-консультативної ради при Верховному Суді України, представники міністерств, державних комітетів та відомств, інших державних органів, громадських організацій, а також наукових установ.

Участь у роботі Пленуму для них це не тільки присутність, але й можливість виступати на його засіданнях. Серед запрошених завжди присутні керівні працівники Генеральної прокуратури, Міністерства юстиції, Міністерства внутрішніх справ. Коло осіб, що запрошуються на Пленум, визначається характером питань, які розглядаються.

Пленум Верховного Суду України скликається не рідше одного разу на три місяці. Про час скликання Пленуму та питання, що виносяться на його розгляд, члени Пленуму, Генеральний прокурор України, Міністр юстиції України повідомляються не пізніше ніж за 15 днів до засідання. Проекти постанов Пленуму та копії протестів чи подань по судових справах направляються цим особам не пізніше ніж за 10 днів до засідання.

Закон (ст. 47 Закону про судоустрій) передбачає такий порядок прийняття постанов Пленуму Верховного Суду України:

- засідання Пленуму правомочні при наявності не менше двох третин його складу;
- постанови Пленуму приймаються відкритим голосуванням більшістю голосів членів Пленуму, що беруть участь у голосуванні;
- постанови Пленуму підписуються Головою Верховного Суду та секретарем Пленуму.

Всі рішення Пленуму, у тому числі при розгляді справ у закритих засіданнях, приймаються відкритим голосуванням. Підрахунок голосів проводить секретар Пленуму. Голова Верховного Суду голосує одночасно з іншими членами Пленуму. Підсумки голосування, а також хід обговорення протесту або висновку з судової справи, проекту керівного роз'яснення або рішення з іншого питання, що вноситься на розгляд Пленуму, фіксуються у протоколі, який веде секретар.

Повноваження Пленуму Верховного Суду, закріплені у ст.45 закону "Про судоустрій", поділяються на чотири групи: судові, організаційно-контрольні, правороз'яснювальні, законопроектні.

Судові повноваження або повноваження на здійснення

67

правосуддя закріплені в п.1 ст.45 Закону про судоустрій. Пленум Верховного Суду в межах своєї компетенції розглядає справи в порядку нагляду та за нововиявленими обставинами. Таким чином, п.1 ст.45 Закону визначає повноваження Пленуму як наглядової інстанції, покликаній забезпечувати виправлення помилок, припущених при розгляді конкретних судових справ судовими колегіями Верховного Суду України. Розгляд справ може здійснюватися Пленумом за протестами лише двох осіб - Голови Верховного Суду та Генерального прокурора України.

Перегляд вироків, рішень, ухвал за нововиявленими обставинами наділено тими ж ознаками, що й перегляд, який здійснюється іншими наглядовими інстанціями, ті ж вимоги до приводу та підстави.

Організаційно-контрольні повноваження закріплені в п. 3, 4, 6 ст. 45 закону "Про судоустрій". Пленум Верховного Суду України:

- затверджує за поданням Голови Верховного Суду склад судових колегій, а також заступників голів судових колегій та секретаря Пленуму;
- затверджує за поданням Голови Верховного Суду науково-консультативну раду при Верховному Суді України;
- заслуховує повідомлення про роботу Президії Верховного Суду та звіти голів судових колегій про діяльність колегій.

Згідно зі ст. 43 закону "Про судоустрій" Верховний Суд діє як у складі Пленуму, так і у складі судових колегій. Це обумовлює необхідність розподілу всіх членів Верховного Суду по трьох колегіях. При цьому враховується переважна спеціалізація кожного з судів щодо розгляду цивільних чи кримінальних справ, а також справ, які підсудні військовим судам. Голова Верховного Суду вносить з цього питання подання до Пленуму. У поданні також вносяться пропозиції про затвердження одного з членів кожної колегії заступниками голів цих колегій. Розглянувши подання Голови Верховного Суду, Пленум виносить постанову про затвердження складів судових колегій з цивільних справ, з кримінальних справ та військової колегії.

Закон "Про судоустрій" приділяє значну увагу ролі секретаря Пленуму, він може затверджуватися лише з числа суддів Верховного Суду України. Секретар Пленуму поряд з виконанням обов'язків члена Верховного Суду здійснює організаційну роботу по підготовці засідань Пленуму, забезпечує ведення протоколу та виконує дії, необхідні для проведення прийнятих Пленумом постанов.

Звіти судових колегій охоплюють, як правило, тривалий

68

період роботи (3 - 5 років) та широко обговорюються на Пленумі з наступним прийняттям розгорнутих постанов.

Науково-консультативна рада при Верховному Суді України створюється з метою підвищення якості підготовки матеріалів, пов'язаних з вивченням та узагальненням судової практики та проектів керівних роз'яснень з питань застосування законодавства при розгляді судових справ.

Науково-консультативна рада закріплює зв'язок судових органів з провідними науковими та навчальними юридичними установами України, сприяє використанню досягнень юридичної науки при вирішенні практичних питань здійснення правосуддя. До складу ради входять провідні вчені-фахівці в галузі цивільного та кримінального процесу, цивільного, кримінального, трудового, сімейного та інших галузей права, до складу входять також практичні працівники - члени Верховного Суду України. Відповідно до практики, що склалася, члени ради переважно залучаються до вивчення та узагальнення проектів керівних роз'яснень. Більше того, в останній час майже всі проекти керівних роз'яснень розробляються при безпосередній участі вчених - членів ради.

Правороз'яснювальні повноваження Пленуму Верховного Суду закріплені в п.2 ст.45 закону "Про судоустрій", відповідно до якого Пленум Верховного Суду України розглядає матеріали узагальнення судової практики та судової статистики, а також подання Генерального прокурора України та Міністра юстиції України і дає керівні роз'яснення судам з питань застосування законодавства; при обговоренні питання про надання судам керівних роз'яснень заслуховує повідомлення голів Верховного суду Автономної Республіки Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських судів про судову практику по застосуванню законодавства.

Розгляд матеріалів узагальнення судової практики та судової статистики починається з доповіді про це питання Голови Верховного Суду або уповноваженої ним особи. У доповіді викладаються підсумки проведеного узагальнення, основні положення, які стосуються практики застосування законодавства, виявлені недоліки, спірні питання, висновки та пропозиції. В обговоренні доповіді беруть участь члени Пленуму Верховного Суду, а також запрошені особи. Разом з доповіддю обговорюються проекти керівних роз'яснень, підготовлених на основі матеріалів узагальнень судової практики та аналізу судової статистики.

В пункті 2 ст.45 закону "Про судоустрій" також закріплене

69

право Генерального прокурора України та Міністра юстиції України вносити до Пленуму Верховного Суду пропозиції про надання судам керівних роз'яснень з питань застосування законодавства. Ці подання ґрунтуються на даних про практику застосування законодавства, які отримані у процесі здійснення прокурорської діяльності або організаційного забезпечення діяльності судів з боку Міністерства юстиції.

Розгляд матеріалів узагальнень судової практики та судової статистики, а також подань Генерального прокурора і Міністра юстиції звичайно завершується прийняттям керівного роз'яснення. Якщо ж Пленум приходить до висновку, що немає необхідності у наданні судам керівних роз'яснень, він обмежується обговоренням питання та рекомендує судовим колегіям довести матеріали вивчення до судів як огляд судової практики.

Пленум Верховного Суду є єдиним структурним органом Верховного Суду України, який уповноважений давати судам керівні роз'яснення. Їх юридична сила визначена у ст.40 Закону про судоустрій: "...керівні роз'яснення Пленуму Верховного Суду України обов'язкові для судів, інших органів та посадових осіб, що застосовують закон, з якого дано роз'яснення". З цієї ж норми витікає, що керівні роз'яснення Пленуму не створюють нової правової норми, а тільки роз'яснюють зміст та визначають практику застосування чинного законодавства¹.

Законопроектні повноваження Пленуму Верховного Суду закріплені в п.5 ст.45 закону "Про судоустрій", яка надає йому право розглядати і вирішувати питання про внесення подання у порядку законодавчої ініціативи до Верховної Ради та про тлумачення законів України.

Віднесення до компетенції Пленуму Верховного Суду розгляду питання про внесення до Верховної Ради України подання про прийняття нових правових норм або доповнення, зміну чи скасування чинних є наслідком того, що в цих випадках мова йде про такі недоліки правового регулювання, які можуть бути усунені шляхом надання Пленумом Верховного Суду керівних роз'яснень.

В основу подання покладені матеріали вивчення та узагальнення судової практики, аналізу судової статистики, що розглядаються на Пленумі, але не тільки вони. Відповідно до закону України "Про органи суддівського самоврядування" конференції суддів загальних судів, конференції військових судів, збори суддів Верховного Суду України наділені правом звертатися до Верховного Суду з пропозицією як про надання їм роз'яснень з питань, які виникли у судовій практиці, так і про внесення у порядку законодавчої ініціативи подання до Верховної Ради України про зміни в законодавстві або про тлумачення законів.

¹ Див. про це детальніше: Авилина И.В. Праворозъяснительная деятельность высших судебных органов // Сов. юстиция. - 1988. - № 17. - С. 11 - 13. Дроздов Г.В. Правовая природа разъяснений закона высшими органами судебной власти // Сов. гос-во и право. - 1992. - № 1. - С. 70 - 77.

Матеріали вивчення та узагальнення судової практики в більшості випадків є тією базою, на основі якої виникає необхідність звертатися до Верховної Ради з поданням про тлумачення тієї чи іншої норми.

Іноді вирішення цього питання викликає труднощі, оскільки часом важко визначити, коли необхідно звернутися за тлумаченням правової норми до Верховної Ради, а в яких випадках Пленум Верховного Суду сам правомочний розтлумачити її шляхом прийняття керівних роз'яснень, тому що давати роз'яснення про застосування правової норми і не тлумачити при цьому її зміст неможливо.

Судові колегії

Склад судової колегії з цивільних справ, судової колегії з кримінальних справ та військової колегії затверджується Пленумом Верховного Суду України з числа суддів Верховного Суду.

Очолює колегію її голова, який має свого заступника. Кількісний склад колегій не однаковий. Голові Верховного Суду надано право при необхідності своїм розпорядженням залучати суддів однієї колегії для розгляду справ у складі другої колегії.

Судові колегії розглядають справи як суд першої інстанції, у касаційному порядку, порядку нагляду та у зв'язку з ново-виявленими обставинами.

Крім судових повноважень, судові колегії вивчають та узагальнюють судову практику, аналізують судову статистику, а також здійснюють інші повноваження, що надані їм законодавством.

Судовій колегії з кримінальних справ (як суду першої інстанції) підсудні справи особливої складності або виключного суспільного значення. Крім того, судова колегія вправі прийняти до свого розгляду будь-яку справу, що підсудна нижчестоящому

71

суду.

Судова колегія з цивільних справ може розглядати справи в першій інстанції у наступних випадках:

а) витребувати справу з будь-якого нижчестоящого суду та прийняти її до розгляду по суті;

б) при розгляді скарг та заяв на рішення органів та посадових осіб певного рівня (ст. 243 - 1, 243 - 6, 248 - 12 ЦПК України та ін.).

Військова колегія розглядає у першій інстанції:

а) справи виключної важливості;

б) будь-яку справу, підсудну військовому суду та прийняту нею до свого провадження;

в) справи про злочини військовослужбовців, які мають військове звання генерала (адмірала) чи займають посади від командира з'єднання та вище або їм рівні.

Судові колегії переглядають у касаційному порядку справи, що розглянуті судами другої ланки (у першій інстанції).

Як суд наглядової інстанції судові колегії переглядають справи, що розглянуті нижчестоящими судами і рішення з яких набули законної сили.

Президія Верховного Суду України формується у складі Голови, заступників Голови та членів Верховного Суду України в кількості, яку визначає Президія Верховної Ради України. Кандидатури пропонуються Головою Верховного Суду. Президія не здійснює судових повноважень, до її функцій входить розгляд питань організації роботи

судових колегій та апарату Верховного Суду України, а також надання допомоги нижчестоящим судам у правильному застосуванні законодавства.

Засідання президії проводяться не рідше одного разу на місяць та є правомочними при наявності більшості членів президії, що беруть участь у засіданні та підписуються.

Голова Верховного Суду України обирається на посаду і звільняється з посади шляхом таємного голосування Пленумом Верховного Суду України в порядку, встановленому законом (ст. 128 Конституції.). Його повноваження значною мірою обумовлені тим, що, маючи статус судді, він одночасно є керівником судового закладу, до того ж вищої судової установи в системі загальних судів. Саме тому його повноваження можна умовно розподілити на судові, судово-наглядні, адміністративні, організаційно-контрольні, представницькі. Їх перелік містить ст. 51 Закону про судоустрій.

Голова Верховного Суду України:

1) виносить у межах і порядку, встановлених законом,

72

протести на рішення, вироки, ухвали та постанови по судових справах;

2) у випадках і порядку, встановлених законом, зупиняє виконання рішень, вироків, ухвал та постанов по судових справах;

3) організовує роботу по вивченню та узагальненню судової практики, аналізу судової статистики; вносить подання до державних органів, громадських організацій і службовим особам про усунення порушень закону, причин та умов, що сприяли вчиненню правопорушень, а також організовує роботу по здійсненню контролю за виконанням керівних роз'яснень Пленуму Верховного Суду України і вносить матеріали на розгляд Пленуму;

4) скликає Пленум Верховного Суду України та головує на його засіданнях; може головувати в судових засіданнях колегій Верховного Суду України при розгляді будь-якої справи;

5) скликає президію Верховного Суду України і вносить на розгляд президії питання, що потребують її вирішення, головує на засіданнях президії;

6) вносить подання до Верховної Ради України з питань щодо тлумачення законів України;

7) вносить до Пленуму Верховного Суду України подання про невідповідність роз'яснень Пленуму Верховного Суду законодавству України;

8) розподіляє обов'язки між заступниками Голови Верховного Суду України;

9) керує організацією роботи судових колегій, апарату Верховного Суду України;

10) веде особистий прийом, організовує роботу Верховного Суду по прийому громадян і розгляду пропозицій, заяв і скарг;

11) здійснює інші повноваження, надані йому законодавством.

З метою забезпечення роботи щодо здійснення правосуддя, узагальнення судової практики та іншої діяльності Верховний Суд України має свій апарат. Його склад та штатна чисельність затверджуються Президією Верховної Ради України за поданням Голови Верховного Суду. Нині штатна чисельність апарату нараховує 284 одиниці, які складають таку струк- туру:

- відділ систематизації законодавства та зв'язків з засобами масової інформації;
- відділ узагальнення судової практики;
- відділ прийому громадян і розгляду листів;
- відділ по розгляду скарг на судові рішення в порядку

- відділ судово-правової реформи;
- відділ міжнародно-правового співробітництва;
- відділ судової статистики;
- відділ інформатики та комп'ютеризації;
- перший відділ;
- відділ кадрів;
- відділ контролю за судовою діяльністю;
- планово-економічний відділ;
- відділ бухгалтерського обліку та звітності;
- відділ управління справами;
- редакція "Вісника Верховного Суду України";
- секретаріат Пленуму та президії Верховного Суду України;
- секретаріат судової колегії з кримінальних справ;
- секретаріат судової колегії з цивільних справ;
- секретаріат військової колегії;
- секретаріат Вищої кваліфікаційної комісії суддів¹.

К о н т р о л ь н і з а п и т а н н я

1. Яке місце посідає Верховний Суд України в системі загальних судів?
2. Яка структура Верховного Суду України?
3. Дайте характеристику повноважень Пленуму Верховного Суду України.
4. Яка природа керівних роз'яснень Пленуму Верховного Суду України?

9. АРБІТРАЖНИЙ СУД

Арбітражний суд - невід'ємна частина судової системи України, як це передбачено чинним законодавством та Концепцією судово-правової реформи, прийнятою Верховною Радою України у серпні 1992 р.

Арбітражний суд є незалежним органом у вирішенні всіх господарських спорів, що виникають між юридичними особами, державними та іншими органами (ст. 1 закону "Про арбітражний суд"). В умовах становлення ринкових відносин роль цього суду, зрозуміло, зростає і на його розгляд виноситься значна кількість справ.

Чинне законодавство поставило перед арбітражним судом такі завдання: захист прав та охоронюваних законом інтересів учасників господарських правовідносин; сприяння зміцненню законності у сфері господарських правовідносин; внесення пропозицій, спрямованих на вдосконалення правового регулювання господарської діяльності.

Виконання зазначених вище завдань проводиться арбітражним судом відповідно до процедури, яка встановлена Арбітражно-процесуальним кодексом.

Арбітражним судам підвідомчі справи:

1) по спорах, що виникають при складанні, зміні, розірванні та виконанні господарських угод і з інших підстав, а також по спорах про визнання недійсними актів нормативного характеру на підставах, вказаних у законодавстві, крім спорів, що

¹ Відом. Верхов. Ради України. - 1994. - № 24. - Ст. 191.

виникають при узгодженні стандартів та технічних умов; спорів про встановлення цін на продукцію (товари), а також тарифів на послуги (виконання робіт), якщо ці ціни і тарифи відповідно до законодавства не можуть бути встановлені за згодою сторін; інших спорів, розгляд яких згідно з законами України, міждержавними угодами та договорами віднесено до відання інших органів;

2) справи про банкрутство.

Підприємства та установи мають право передати підвідомчий арбітражним судам спір на розгляд третейського суду, крім спорів про визнання недійсними актів нормативного характеру і спорів, що виникають при укладанні, зміні, розірванні та виконанні господарських договорів, заснованих на державному замовленні.

В сучасних умовах склалася така система арбітражних судів України: Вищий арбітражний суд; арбітражний суд Автономної Республіки Крим; арбітражні суди областей, міст Києва та Севастополя. Таким чином, в Україні існують дві ланки арбітражних судів. Законом передбачена можливість створення й інших ланок: міські, міжрайонні, районні арбітражні суди тощо.

Система арбітражних судів України характеризується такими загальними рисами: простотою побудови відповідно до адміністративно-територіального поділу; доступністю для позивачів; ієрархічністю структурного устрою, який дозволяє, з одного боку, Вищому арбітражному суду здійснювати організаційне керівництво арбітражними судами областей, а з другого - переглядати в порядку нагляду рішення цих судів; єдністю системи арбітражних судів, яка обумовлена єдністю їх

75

завдань, єдиними принципами організації та діяльності судів.

Судді арбітражних судів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя призначаються на посаду у тому ж порядку, що й судді загальних судів. Суддею може бути громадянин України, який досяг 25-річного віку, має вищу юридичну освіту і стаж роботи за фахом, як правило, не менше трьох років.

Судді Вищого арбітражного суду обираються Верховною Радою. Суддею Вищого арбітражного суду призначається особа, яка досягла 30-річного віку, має вищу юридичну освіту і стаж роботи за фахом, як правило, не менше п'яти років.

Арбітражний суд здійснює правосуддя на принципах:

- законності;
- незалежності та підкорення тільки закону;
- рівності сторін перед законом і арбітражним судом;
- арбітрування;
- гласності та відкритого розгляду справ, за винятком випадків, коли це суперечить інтересам охорони державної комерційної таємниці, або коли є обґрунтовані заперечення однієї із сторін;
- обов'язковості виконання рішень, ухвал, постанов арбітражного суду.

До складу учасників арбітражного процесу входять арбітр, сторони, треті особи, прокурор, інші особи, що беруть участь у процесі у випадках, передбачених Арбітражно-процесуальним кодексом. Сторони в арбітражному процесі - це позивачі та відповідачі (підприємства, організації, які є юридичними особами), вони мають у суді рівні права.

Найвищим органом у вирішенні господарських спорів здійсненні нагляду щодо рішень, ухвал, постанов арбітражних судів України та контролю за їх діяльністю є Вищий арбітражний суд України. Він складається з Голови, першого заступника Голови та

арбітрів, Пленуму, президії, арбітражних колегій з розгляду спорів та перегляду рішень, ухвал, постанов.

Повноваження Вищого арбітражного суду України

Вищий арбітражний суд :

а) розглядає та вирішує господарські спори, які віднесено до його компетенції Арбітражно-процесуальним кодексом України, іншими законами України, міждержавними договорами й угодами; має право в межах підвідомчості арбітражних судів України прийняти до свого провадження будь-який господарський спір;

б) переглядає в порядку нагляду рішення, ухвали, постано-

76

ви Вищого арбітражного суду України, арбітражного суду Автономної Республіки Крим, арбітражних судів областей, міст Києва та Севастополя;

в) вивчає та узагальнює практику застосування законодавства, забезпечує єдність практики, аналізує статистику розгляду господарських спорів, дає роз'яснення арбітражним судам з питань застосування законодавства України, яке регулює відносини в господарській сфері і порядок вирішення господарських спорів. Роз'яснення Вищого арбітражного суду обов'язкові для арбітрів і учасників господарських правовідносин, що застосовують законодавство, відповідно до якого дається таке роз'яснення;

г) проводить роботу, спрямовану на попередження правопорушень у сфері господарських відносин;

д) здійснює організаційне керівництво арбітражним судом Автономної Республіки Крим, арбітражними судами областей, міст Києва та Севастополя, несе відповідальність за організацію, стан і вдосконалення їх діяльності, перевіряє та розповсюджує позитивний досвід роботи арбітражних судів України;

е) забезпечує підбір і підготовку кандидатів у арбітри, підвищення кваліфікації працівників арбітражних судів, організовує роботу по матеріально-технічному забезпеченню арбітражних судів і створенню належних умов для їх діяльності, нормативному забезпеченню, веденню статистичного обліку;

є) здійснює інші повноваження, надані йому законодавством.

Вищому арбітражному суду згідно з Конституцією належить право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України.

Голова Вищого арбітражного суду України:

а) організовує діяльність Вищого арбітражного суду і несе відповідальність за виконання завдань, покладених на Вищий арбітражний суд, видає в межах своїх повноважень накази та інші акти; призначає на посади і звільняє робітників апарату Вищого арбітражного суду, вживає заходи заохочення і накладає дисциплінарні стягнення на голову арбітражного суду Автономної Республіки Крим, голів арбітражних судів областей, міст Києва та Севастополя, їх заступників, арбітрів і працівників апарату Вищого арбітражного суду;

б) здійснює організаційне керівництво роботою арбітражних судів України;

в) розподіляє обов'язки між заступниками Голови і арбітрами арбітражного суду;

г) затверджує структуру, штатний розклад, кошторис на

77

утримання Вищого арбітражного суду, положення про структурні підрозділи Вищого арбітражного суду;

д) вносить до Верховної Ради України подання про:

- призначення заступників Голови і арбітрів Вищого арбітражного суду, голови, його заступників і арбітрів арбітражного суду Автономної Республіки Крим, голів, їх заступників і арбітражних судів областей, міст Києва та Севастополя;

- затвердження складу Президії Вищого арбітражного суду;

- встановлення чисельності арбітрів та інших працівників Вищого арбітражного суду, арбітражного суду Автономної Республіки Крим, арбітражних судів областей, міст Києва і Севастополя та асигнувань на їх утримання;

- тлумачення законів України;

е) забезпечує підготовку матеріалів з питань, які підлягають розгляду на президії і Пленумі Вищого арбітражного суду, вносить на розгляд ці питання, скликає президію та Пленум і головує на їх засіданнях;

є) може прийняти до свого провадження в межах підвідомчості арбітражних судів України вирішення господарського спору і переглянути рішення, ухвалу, постанову по справі у порядку, передбаченому Арбітражно-процесуальним кодексом України;

ж) вносить до президії Вищого арбітражного суду протести на рішення, ухвали, постанови, прийняті заступниками Голови Вищого арбітражного суду або в засіданнях під їх головуванням;

з) вносить до Пленуму Вищого арбітражного суду подання про перегляд постанов президії Вищого арбітражного суду;

и) здійснює інші повноваження, передбачені законодавством.

Заступник Голови Вищого арбітражного суду України за своїми функціональними обов'язками:

1) є головою арбітражної колегії Вищого арбітражного суду;

2) може приймати до свого провадження в межах підвідомчості арбітражних судів розгляд господарського спору в порядку, передбаченому Арбітражно-процесуальним кодексом України, і переглядати рішення, ухвалу і постанову по справі;

3) здійснює згідно з розподілом обов'язків керівництво роботою структурних підрозділів апарату Вищого арбітражного суду;

4) здійснює інші повноваження, передбачені законодавством.

Пленум Вищого арбітражного суду України діє у складі Голови Вищого арбітражного суду (головуючого), його

78

заступників, арбітрів Вищого арбітражного суду, голови арбітражного суду Автономної Республіки Крим, голів арбітражних судів областей, міст Києва та Севастополя.

Пленум скликається не менше двох разів на рік. Про час його скликання члени Пленуму повідомляються не пізніше ніж за п'ятнадцять днів до засідання. В той же термін направляються матеріали з питань, які вносяться на розгляд Пленуму. Засідання Пленуму правомочні при наявності не менше двох третин складу.

Постанови Пленуму приймаються відкритим голосуванням більшістю голосів і підписуються головуючим на засіданні.

Повноваження Пленуму:

а) вирішувати найбільш важливі питання діяльності арбітражних судів України;

б) заслуховувати повідомлення голови арбітражного суду Автономної Республіки Крим, голів арбітражних судів областей, міст Києва та Севастополя про виконання покладених на них завдань і практику застосування законодавства;

в) розглядати матеріали узагальнення арбітражної практики і статистики та давати керівні роз'яснення, обов'язкові для органів, що вирішують господарські спори, а

також для підприємств, установ, організацій, державних та інших органів, посадових осіб;

г) приймати рішення за висновками Конституційного Суду України про відповідність роз'яснень Пленуму Вищого арбітражного суду Конституції України;

д) переглядати за поданням Голови Вищого арбітражного суду України постанови президії Вищого арбітражного суду по господарських спорах;

е) обирати кваліфікаційну колегію, яка проводить атестацію арбітрів арбітражних судів;

є) розглядати інші питання вдосконалення правового регулювання господарських відносин, які вносяться президією або членами Пленуму Вищого арбітражного суду;

Президія Вищого арбітражного суду створюється в складі Голови Вищого арбітражного суду (головуючого) і заступників Голови по посаді та декількох арбітрів.

Кількість членів і склад президії Вищого арбітражного суду затверджується Верховною Радою України за поданням Голови Вищого арбітражного суду.

Засідання президії правомочні при наявності не менше двох третин членів президії. Рішення приймається відкритим голосуванням більшістю голосів членів президії і підписується

79

головуючим у засіданні.

Засідання президії проводяться не рідше одного разу на місяць.

Президія має такі повноваження:

1) вирішувати питання організації і діяльності, підбору кадрів арбітражних судів України;

2) заслуховувати повідомлення голови арбітражного суду Автономної Республіки Крим, голів арбітражних судів областей, міст Києва та Севастополя, арбітрів арбітражних судів України та звіти керівників структурних підрозділів Вищого арбітражного суду;

3) переглядати за протестом Голови Вищого арбітражного суду у порядку нагляду рішення, ухвали, постанови, прийняті Вищим арбітражним судом, і переглядати справи за ново-виявленими обставинами, постанови по яких були прийняті президією Вищого арбітражного суду;

4) розглядати матеріали узагальнення практики і аналізу статистики, в період між засіданнями Пленуму Вищого арбітражного суду давати роз'яснення з практики застосування законодавства України, яке регулює відносини в господарській сфері і порядок розгляду господарських спорів з наступним затвердженням на Пленумі;

5) вносити питання на розгляд Пленуму Вищого арбітражного суду;

6) розглядати інші питання, які вносяться Головою або членами президії Вищого арбітражного суду.

Склад арбітражної колегії Вищого арбітражного суду України затверджується президією арбітражного суду. Колегія має повноваження:

а) вирішувати господарські спори, які віднесені Арбітражним процесуальним кодексом та іншими законодавчими актами до компетенції Вищого арбітражного суду;

б) переглядати у порядку нагляду рішення, ухвали Вищого арбітражного суду, рішення, ухвали і постанови арбітражного суду Автономної Республіки Крим, арбітражних судів областей, міст Києва та Севастополя;

в) переглядати за нововиявленими обставинами рішення, ухвали, постанови, прийняті цією колегією.

Голова Вищого арбітражного суду при необхідності має право залучати арбітра однієї колегії для розгляду справ у іншій колегії.

Компетенція арбітра врегульована чинним законодавством.

Арбітр при вирішенні господарського спору повинен точно

80

виконувати вимоги закону, бути об'єктивним та неупередженим, забезпечувати високу культуру арбітражного процесу. Вимоги арбітра, що ставляться в межах повноважень арбітражного суду, є обов'язковими для посадових осіб, організацій та установ, до яких вони звернені.

Арбітр має право вносити до Пленуму чи президії Вищого арбітражного суду України пропозиції щодо роз'яснення застосування законодавства, яке регулює відносини в господарській сфері та порядок вирішення господарських спорів.

Арбітр визначає та узагальнює арбітражну практику, вносить пропозиції щодо запобігання порушень законності у сфері господарських відносин. Він може очолювати структурний підрозділ апарату арбітражного суду. Крім основної роботи, арбітр має право займатися лише педагогічною та науково-дослідницькою діяльністю.

Чисельність арбітрів та інших працівників Вищого арбітражного суду України, арбітражного суду Автономної Республіки Крим, арбітражних судів областей, міст Києва та Севастополя встановлюється Верховною Радою України.

Структура апарату та штатний розклад Вищого арбітражного суду України затверджується його Головою.

Структура апарату та штатний розклад арбітражного суду Автономної Республіки Крим, арбітражних судів областей, міст Києва та Севастополя затверджуються головами цих судів, які при необхідності можуть створювати відділи, визначивши організацію, завдання і порядок їх діяльності. В апараті арбітражних судів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя є посади фахівців та інших працівників, які, коли це передбачає посада, проходять кваліфікаційну атестацію, порядок її визначає президія Вищого арбітражного суду.

К о н т р о л ь н і з а п и т а н н я

1. Скільки ланок має судова система арбітражних судів?
2. Які принципи покладено в основу організації та діяльності арбітражних судів?
3. Яка структура Вищого арбітражного суду України?

81

10. КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД

Форма конституційної юстиції держави значною мірою залежить від певного типу системи права. У теорії держави права виділяють два основних типи права: романогерманський (континентальний) та англосаксонський. У державах, які належать до континентальної системи і де класичним джерелом права є закон (нормативний акт), функцію охорони Конституції здійснюють спеціально створені конституційні суди, які

не входять до системи загальних судів. Це, наприклад, такі країни, як Австрія, Італія, ФРН, Російська Федерація, Кіпр, Турція та ін.

У державах англосаксонської (загальної) системи права, що базується на судовому прецеденті, функція охорони Конституції належить системі судів загальної юрисдикції (Аргентина, Данія, Мексика, Норвегія, Японія та ін.).

Україна традиційно належить до континентальної системи права, тому для удосконалення її правової системи найбільш цікавим є досвід тих демократичних країн, де охорона Конституції здійснюється судами, які не входять до структури загальних судів.

Декларація про державний суверенітет України (розд. 3) проголосила відхід від доктрини одновладдя Рад, що панувала у теорії держави та права. Під час роботи над створенням ефективного механізму державної влади в Україні виникла ідея про необхідність існування спеціального органу, який забезпечував би баланс сил у владній системі, що складається в Україні. 24 жовтня 1990 р. було прийнято закон "Про зміни та доповнення до Конституції (Основного Закону) Української РСР", яким передбачалося створення Конституційного Суду України. Верховною Радою України 3 червня 1992 р. було прийнято закон "Про Конституційний Суд України", що закріпив цілі, завдання, принципи організації і діяльності, склад, структуру, повноваження Конституційного Суду, статус суддів цього суду та гарантії їх діяльності.

Конституційний Суд України проголошується незалежним органом у системі судової влади, покликаним забезпечити відповідність законів, інших нормативних актів законодавчої та виконавчої влади Конституції України, охорону конституційних прав і свобод особи.

Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні. Він вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції та законів

82

України (ст. 147 Конституції).

Свою діяльність Конституційний Суд будує на основі принципів законності, незалежності, колегіальності, змагальності, гласності, повноти розгляду справи та обґрунтованості прийнятих рішень.

До складу Конституційного Суду України входять вісімнадцять суддів. Голова Конституційного Суду обирається на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України зі складу суддів Конституційного Суду шляхом таємного голосування лише на один трирічний строк (ст. 148 Конституції).

Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають по шість суддів Конституційного Суду України.

Суддею Конституційного Суду може бути громадянин України, який на день призначення досяг сорока років, має вищу юридичну освіту і стаж роботи за фахом не менш як десять років, проживає в Україні протягом останніх двадцяти років та володіє державною мовою. Він призначається на дев'ять років без права бути призначеним на повторний строк.

Судді Конституційного Суду України не можуть бути народними депутатами України, належати до будь-яких політичних партій та рухів, входити до складу органів державної виконавчої влади, інших державних органів, займатися підприємницькою та іншою діяльністю, крім викладацької та наукової у вільний від роботи час (ст. 127 Конституції).

При вступі на посаду судді Конституційного Суду приносять присягу. На них поширюються гарантії недоторканності та незалежності, встановлені ст. 126 Конституції.

Судді Конституційного Суду не можуть притягатися до будь-якої відповідальності за висловлені ними думки або голосування при розгляді справ та прийнятті рішень у Конституційному Суді. Повноваження суддів Конституційного Суду та їх цивільні права не можуть бути обмежені при введенні військового чи надзвичайного стану.

Судді Конституційного Суду не можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності, арештовані або піддані будь-яким іншим заходам, що обмежують свободу, а також заходам адміністративного стягнення, що накладаються у судовому порядку, без попередньої згоди Верховної Ради України.

Здійснюючи підготовку питань на розгляд Конституційного Суду, вони мають право витребувати у державних органів, органів місцевого та регіонального самоврядування, установ, організацій, підприємств, їх посадових осіб, об'єднань громадян

83

будь-які документи та іншу інформацію, що стосується питання, яке готується до розгляду, а також заслуховувати з цих питань відповідних посадових осіб.

Судді Конституційного Суду користуються правом вирішального голосу при прийнятті судом рішень та постанові висновків.

Повноваження судді Конституційного Суду можуть бути достроково припинені у зв'язку з його проханням про відставку, втратою громадянства, досягненням ним 65-річного віку, порушенням вимог, що пред'являються законом до суддів Конституційного Суду, а також винесенням відносно нього обвинувального вироку, що набув законної сили.

Повноваження Конституційного Суду закріплені у ст. 150 Конституції. До них належить:

1. Вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність): законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Ці питання розглядаються за зверненнями: Президента України, не менш як 45 народних депутатів; Верховного Суду України; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

2. Офіційне тлумачення Конституції та законів України.

З питань, передбачених цією статтею, Конституційний Суд ухвалює рішення, які є обов'язковими для виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені.

Конституційний Суд за зверненням Президента або Кабінету Міністрів дає висновки про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість.

За зверненням Верховної Ради України Конституційний Суд дає висновок щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента з поста в порядку імпідменту (ст. 151 Конституції).

Предметом розгляду Конституційного Суду можуть бути справи про визнання недійсними нормативних актів, прийнятих органами законодавчої влади з порушенням процедури їх прийняття, яку передбачає Конституція України. До компетенції

Конституційного Суду належить розгляд справ про невідповідність Конституції України та міжнародним актам, визнаним Україною, будь-якого закону чи іншого нормативного акта, що порушує конституційні права та свободи людини.

84

Конституційному Суду підсудні також спори між національно-територіальними та територіальними утвореннями України з питань, що регулюються Конституцією України та Конституцією Автономної Республіки Крим.

Компетенція Конституційного Суду не поширюється на рішення, вирoki, ухвали та постанови судових органів, а також на постанови органів попереднього розслідування та прокуратури з конкретних справ.

Засідання Конституційного Суду є правомочним, якщо на ньому присутні не менше двох третин складу суду. Головує на засіданні Голова Конституційного Суду України або його заступник. Засідання проводиться гласно і відкрито, крім випадків, коли це суперечить інтересам держави. У засіданні Конституційного Суду можуть брати участь Президент України, Голова Верховної Ради, Голова Верховного Суду, Голова арбітражного суду, Міністр юстиції, Генеральний прокурор, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. У засіданнях можуть брати участь також особи, стосовно яких розглядається справа про порушення конституційних прав.

Конституційний Суд для розгляду справ та дачі висновків має право витребувати від органів законодавчої та виконавчої влади, об'єднань громадян та окремих громадян будь-які документи та іншу інформацію відносно справи, яка знаходиться у його провадженні. На засідання можуть викликатися свідки, експерти, посадові та інші особи, участь яких необхідна для забезпечення об'єктивного та повного розгляду справи.

Відмова посадових осіб державних органів та громадських організацій і громадян від явки у засідання та неподання Конституційному Суду необхідних документів та іншої інформації, а також повідомлення неправдивих даних або навмисне приховування їх тягне відповідальність згідно з законодавством.

Акти Конституційного Суду (рішення та висновки) викладаються у письмовій формі та постановляються відкритим голосуванням на засіданні більшістю голосів від загальної кількості суддів Конституційного Суду, визначеної Конституцією України. Судді не мають права утримуватися від голосування. Після винесення акт проголошується публічно та є остаточним. Перегляд актів може здійснити лише сам Конституційний Суд за вимогою не менше двох третин від загальної кількості суддів.

Закон та інші правові акти за рішенням Конституційного Суду визнаються неконституційними повністю чи в окремих

85

частині, якщо вони не відповідають Конституції України або якщо була порушена встановлена Конституцією України процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності.

Закони, інші правові акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом рішення про їх неконституційність.

Матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовується державою у встановленому законом порядку (ст. 152 Конституції).

Організаційну, інформаційно-довідкову та іншу роботу щодо обслуговування Конституційного Суду здійснює Секретаріат Конституційного Суду, який діє під

керівництвом Секретаря Конституційного Суду. Секретар Конституційного Суду обирається на засіданні терміном на п'ять років з числа членів Конституційного Суду. Він користується правами та несе обов'язки судді Конституційного Суду.

К о н т р о л ь н і з а п и т а н н я

1. Які завдання поставлено перед Конституційним Судом України?
2. Хто може бути суддею Конституційного Суду?
3. Якими повноваженнями наділено Конституційний Суд?

11. СТАТУС СУДДІВ

Статус - правове становище (сукупність прав та обов'язків) суддів - закріплено у законах "Про судоустрій України", "Про Конституційний Суд України", "Про арбітражний суд", КПК та ЦПК, а також у спеціальному законі України "Про статус суддів", прийнятому 15.12.1992 р. Цей закон закріпив статус суддів як носіїв судової влади, правові, процесуальні, матеріальні та соціальні гарантії незалежності суддів, порядок формування суддівського корпусу, вимоги, які пред'являються до судді, та його обов'язки.

Особливості статусу суддів військових і арбітражних судів регулюються спеціальними законами.

Відповідно до ст. 5 закону "Про статус суддів" суддя не може бути народним депутатом, належати до будь-якої політичної партії, руху, входити до складу органів виконавчої влади або інших державних органів, органів місцевого та

86

регіонального самоврядування, займатися підприємницькою та іншою діяльністю, крім викладацької, наукової та іншої оплачуваної творчої діяльності у вільний від роботи час.

Окрім цих загальних вимог, кандидати, які рекомендуються до обрання суддями районних судів, повинні бути громадянами України, досягти 25-річного віку, мати вищу юридичну освіту і, як правило, стаж роботи за юридичним фахом не менше трьох років, проживати в Україні не менш як десять років та володіти державною мовою.

Для суддів вищих судів встановлено додаткові вимоги, покликані забезпечити їх комплектування найбільш досвідченими кадрами.

Основні обов'язки суддів сформульовані у ст. 6 закону "Про статус суддів". Судді зобов'язані:

- при здійсненні правосуддя дотримуватися Конституції та законів України, забезпечувати повний, всебічний та об'єктивний розгляд судових справ з дотриманням установлених законом строків;

- дотримувати всіх вимог, що пред'являє до суддів чинне законодавство, а також вимог, які випливають з моральних правил, службової дисципліни та розпорядку роботи суддів;

- не розголошувати відомості, що становлять державну, військову, службову, комерційну та банківську таємницю, таємницю нарадчої кімнати, відомості про особисте життя громадян та інші відомості, про які вони дізналися під час

розгляду справи у судовому засіданні, для забезпечення нерозголошення яких було прийнято рішення про закриті судові засідання;

- не допускати вчинків та будь-яких дій, що порочать звання судді і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності.

Законом встановлено гарантії незалежності суддів, які забезпечуються:

- а) особливим порядком наділення суддів повноваженнями, а також припинення повноважень;

- б) регламентованою процесуальним законодавством процедурою здійснення правосуддя;

- в) таємницею процесу прийняття рішення та заборонаю на його розголошення;

- г) заборонаю, під загрозою відповідальності, втручання у здійснення правосуддя;

- д) відповідальністю за неповагу до суду;

- е) недоторканністю суддів;

87

- є) системою органів суддівського самоврядування;

- ж) комплексом правових норм, що забезпечують належний рівень матеріального забезпечення та соціальної захищеності суддів.

Статтею 13 закону закріплено, що судді не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності та взяті під варту без згоди Верховної Ради, а до адміністративної відповідальності, що накладається у судовому порядку, - без згоди органу, який наділив суддю повноваженнями.

Проникнення у житло чи службове приміщення судді, його особистий чи службовий транспорт, проведення там огляду, обшуку та виїмки, прослуховування його телефонних розмов, особистий обшук судді, а також виїмка його кореспонденції, речей та документів може проводитися тільки на підставі санкції Генерального прокурора України при наявності порушеної кримінальної справи.

Суддівське самоврядування є однією з важливих гарантій забезпечення незалежності судів та суддів України. Здійснюється воно через конференції суддів загальних судів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя; конференцію суддів військових судів; зібрання суддів Верховного Суду України, Вищого арбітражного суду; конференцію суддів арбітражних судів; з'їзд суддів України.

Завдання органів суддівського самоврядування сформульовані в ст. 3 закону України "Про органи суддівського самоврядування", що набув законної сили 06.04.1994 р.

Основними завданнями є:

- створення найбільш сприятливих умов для забезпечення діяльності судів;

- удосконалення підготовки кадрів, підвищення кваліфікації суддів, надання їм методичної допомоги;

- зміцнення незалежності суддів, захист від втручання в їх судову діяльність.

Конференції, зібрання та з'їзди суддів формують відповідні кваліфікаційні комісії суддів, обирають ради, що реалізують частину функцій органів суддівського самоврядування в період між конференціями та з'їздами.

До повноважень конференцій суддів також входять питання, пов'язані з необхідністю тлумачення та дачі роз'яснень щодо правильного застосування законодавства, вироблення пропозицій по вдосконаленню законодавства, обговоренню проблем організаційного та матеріально-технічного забезпечення судів та суддів. На обласних конференціях суддів, конференціях

88

суддів військових та арбітражних судів обираються делегати на з'їзди суддів України, а також розглядаються питання організації діяльності судів відповідних ланок.

Конференції суддів скликаються не рідше одного разу на рік (як правило, у першому кварталі поточного року) за рішенням відповідних президій судів.

З'їзд суддів є вищим органом суддівського самоврядування і скликається не менше одного разу у п'ять років за спільним рішенням президій Верховного Суду і Вищого арбітражного суду, які затверджують також орієнтовний перелік питань, що виносяться на обговорення з'їзду. Делегати на з'їзд обираються за нормами, встановленими у законі, на альтернативній основі.

Рада суддів України на засіданнях, що проводяться не рідше двох разів на рік, обговорює звіти фінансових управлінь по виконанню бюджету судових органів, дає свій висновок по підготовлених законопроектах. До ради суддів входять судді загальних судів від кожної області, судді арбітражних судів та Верховного Суду України.

Відповідно до ст. 16 закону України "Про статус суддів" формування суддівського корпусу здійснюється через кваліфікаційні комісії суддів.

Систему кваліфікаційних комісій складають:

- кваліфікаційні комісії суддів загальних судів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя;
- кваліфікаційна комісія суддів арбітражних судів;
- кваліфікаційна комісія суддів військових судів;
- Вища кваліфікаційна комісія судів України.

Термін повноважень усіх цих комісій - п'ять років від дня обрання.

З метою виключення умов для корпоративності судової системи в кожному з кваліфікаційних комісій, крім трьох суддів входять три особи, при цьому одна з них повинна бути або головою, або заступником голови комісії, що представляють законодавчу, виконавчу влади, а також юридичну науку. Аналогічний принцип формування Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, яку складають 13 членів з представництвом суддів арбітражних та військових судів.

Судді до складу відповідних кваліфікаційних комісій обираються на конференціях суддів, представники від виконавчої влади призначаються Президентом України, а в областях - головами місцевих державних адміністрацій.

Кваліфікаційні комісії суддів загальних судів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя,

89

арбітражних та військових судів;

- перевіряють дотримання вимог, вказаних у ст. 7 та 8 закону України "Про статус суддів", стосовно кандидатів на посади суддів;

- за заявами кандидатів у судді загальних і військових судів або за поданням голів Верховного суду Автономної Республіки Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських судів, голів військових судів регіонів та Військово-Морських Сил

проводять кваліфікаційні іспити та дають висновки про підготовленість до судової роботи кожного кандидата, який вперше висувається на судову посаду у районному (міському) суді, у Верховному суді Автономної Республіки Крим, в обласному, Київському та Севастопольському міських судах, у військових судах гарнізонів, регіонів та Військово-Морських Сил;

- за поданням голів Верховного Суду Автономної Республіки Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських судів, голів арбітражного суду Автономної

Республіки Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських арбітражних судів, голів військових судів регіонів та Військово-Морських Сил дають висновок про можливість обрання кандидатів на посади суддів районних (міських) судів, військових судів гарнізонів, Верховного суду Автономної Республіки Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських судів, арбітражних судів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, військових судів регіонів та Військово-Морських Сил;

- дають висновки про звільнення з посади суддів;
- проводять кваліфікаційну атестацію суддів районних (міських) судів, суддів Верховного суду Автономної Республіки Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських судів, суддів арбітражних та військових судів і присвоюють їм кваліфікаційні класи;
- порушують дисциплінарні провадження, проводять пов'язані з цим службові перевірки та розглядають питання про дисциплінарну відповідальність вказаних у ч. 2 цієї статті суддів районних (міських) судів, Верховного суду Автономної Республіки Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських судів;
- припиняють перебування у відставці суддів.

Вища кваліфікаційна комісія суддів, окрім повноважень, покладених на неї у зв'язку з діяльністю Верховного Суду України, розглядає скарги на висновки та рішення кваліфіка-

90

ційних комісій суддів загальних, військових та арбітражних судів, а також переглядає справи, розглянуті названими кваліфікаційними комісіями, які містять окремі думки членів цих комісій.

Багато питань, у тому числі й порядок проведення кваліфікаційних атестацій, іспитів, не врегульовані законом і вирішуються на підставі процедур, вироблених практикою.

Підстави дисциплінарної відповідальності та види дисциплінарних стягнень суддів встановлені законом України "Про статус суддів".

Суддя притягається до дисциплінарної відповідальності за скоєння дисциплінарного проступку, а саме за порушення:

- законодавства при розгляді судових справ;
- вимог закону про те, що суддя не може бути депутатом, належати до будь-якої партії, займатися підприємницькою діяльністю тощо;
- обов'язків судді, встановлених ст. 6 закону "Про статус суддів".

Дуже важливою гарантією незалежності суддів є закріплене законодавчо положення про те, що скасування або зміна судового рішення не тягне дисциплінарної відповідальності судді, коли при цьому не були припущені навмисні порушення закону або несумлінність, що спричинила істотні наслідки.

У процесі провадження у дисциплінарних справах кваліфікаційними комісіями застосовуються до суддів такі види дисциплінарних стягнень: догана, пониження у кваліфікаційному класі, звільнення з посади. Цей перелік є вичерпним.

Дисциплінарне провадження стосовно судді містить у собі перевірку даних про проступок судді, порушення дисциплінарного провадження, розгляд дисциплінарної справи.

Підставами для порушення дисциплінарного провадження можуть бути подання посадових осіб Міністерства юстиції та його органів на місцях; голів відповідних або

вищих судів, народних депутатів України; керівників державних органів або органів місцевого та регіонального самоврядування або їх заступників.

Дисциплінарне провадження може бути порушене головою кваліфікаційної комісії; самою кваліфікаційною комісією; головами відповідних судів.

Розгляд дисциплінарної справи проводиться з дотриманням процедур, встановлених розд. III закону України "Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію та дисциплінарну відповідальність суддів судів України".

91

Одна з гарантій недоторканності особи судді закріплена в п. 2 ст. 13 закону України "Про статус суддів", відповідно до якої судді не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності та взяті під варту без згоди Верховної Ради України. У зв'язку з тим, що притягнення суддів до кримінальної відповідальності відбувається досить рідко, у законодавстві відсутній чіткий механізм цієї процедури.

Практикою розроблений порядок, згідно з яким при достатніх даних, що свідчать про наявність в діях судді ознак кримінального злочину, прокурор області одночасно вносить подання Генеральному прокурору України і до відповідної кваліфікаційної комісії суддів для вирішення питання про зупинення повноважень судді.

Як правило, провадження у кримінальній справі, порушеній відносно судді, повинно проводитися Генеральною прокуратурою України; підсудність кримінальної справи визначається відповідно до ст. 13 закону "Про статус суддів" Головою Верховного Суду України.

К о н т р о л ь н і з а п и т а н н я

1. Чим обумовлена необхідність нормативного закріплення статусу суддів?
2. У чому полягає роль органів суддівського самоврядування?
3. Які підстави притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності?
4. Який порядок притягнення суддів до кримінальної відповідальності?

12. ПРОКУРАТУРА

В умовах побудови демократичної правової держави виключного значення набуває всебічне укріплення законності, боротьба зі злочинністю та іншими правопорушеннями. Демократія несумісна ні зі свавіллям, ні з безвідповідальністю, ні з беззаконням. Процес демократизації суспільства повинен завершити створення правової держави, яка характеризується забезпеченням верховенства закону. Жоден державний орган, посадова особа, колектив, політична партія або громадська організація, кожна людина не звільняються від обов'язку дотримуватися закону і підкорятися йому. Демократія є важливим важелем законності, а надійна законність - не-

92

від'ємною частиною демократії.

Для забезпечення законності та правопорядку, боротьби зі злочинністю та іншими правопорушеннями в Україні створена і функціонує система правоохоронних органів, важливою ланкою якої є прокуратура як орган вищого нагляду за точним та однаковим виконанням законів.

Верховна Рада України 15 листопада 1991 р. прийняла закон "Про прокуратуру", 26 листопада 1993 р. внесла в закон низку змін та доповнень (див. Постанову Верховної Ради від 26.11.1993 р. № 3662 - ХП).

Закон України "Про прокуратуру" складається з п'яти розділів¹ і містить 56 статей. У ньому визначено завдання органів прокуратури, компетенцію та повноваження, порядок формування, систему та структуру, принципи організації та діяльності, основні функції (напрямки діяльності), роль та місце прокуратури в побудові демократичної правової держави.

Згідно зі ст. 121 Конституції прокуратура України становить єдину систему, на яку покладається:

- 1) підтримання державного обвинувачення в суді;
- 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом;
- 3) нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, судове слідство;
- 4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Перехідними положеннями Конституції (розд. XV, п. 9) передбачено, що прокуратура продовжує виконувати відповідно до чинних законів функцію нагляду за додержанням і застосуванням законів та функцію попереднього слідства - до введення в дію законів, що регулюють діяльність державних органів щодо контролю за додержанням законів, та до формування системи досудового слідства і введення в дію законів, що регулюють її функціонування.

Характеристика і поняття прокурорського нагляду, форми та методи його здійснення (стосовно розд. 3 закону "Про прокуратуру") є предметом самостійної навчальної дисципліни "Прокурорський нагляд в Україні". В цьому посібнику передбачається висвітлення організаційних аспектів: завдання, система, структура, порядок формування органів прокуратури та ін.

Правові основи, завдання, принципи організації і діяльності прокуратури

Правовою основою діяльності прокуратури є Конституція України, закон України "Про прокуратуру", інші законодавчі акти (кримінально-процесуальне, цивільно-процесуальне, адміністративне законодавство). Цими законами визначаються повноваження прокурора, організація, засади та порядок діяльності прокуратури (ст. 3 Закону про прокуратуру). В цій же статті визначено, що органи прокуратури в установленому порядку в межах своєї компетенції вирішують питання, що постають із загальновизнаних норм міжнародного права, а також укладених Україною міждержавних договорів.

¹ 1 - "Загальні положення"; 2 - "Система, структура і організація діяльності органів прокуратури"; 3 - "Прокурорський нагляд"; 4 - "Кадри органів прокуратури"; 5 - "Інші питання організації і діяльності органів прокуратури". Розд. 3 складається з чотирьох глав: "Загальний нагляд" (гл. 1), "Нагляд за додержанням законів органами, що ведуть боротьбу із злочинністю" (гл. 2), "Участь прокурора в розгляді справ у судах" (гл. 3), "Нагляд за додержанням законів у місцях застосування заходів примусового характеру" (гл. 4).

Діяльність органів прокуратури спрямована на всебічне утвердження верховенства закону, зміцнення правопорядку. Завдання органів прокуратури полягають у захисті від неправомірних посягань:

1) закріплених Конституцією України незалежності республіки, суспільного та державного ладу, політичної та економічної систем, прав та національних груп і територіальних утворень;

2) гарантованих Конституцією, іншими законами України та міжнародними правовими актами соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод людини та громадянина;

3) основ демократичного устрою державної влади, правового статусу місцевих Рад народних депутатів, органів територіального громадського самоврядування (ст. 4 закону України "Про прокуратуру").

Принципи організації і діяльності прокуратури визначені в ст. 6 Закону про прокуратуру, згідно з яким органи прокуратури України:

1) становлять єдину централізовану систему, яку очолює Генеральний прокурор України з підпорядкуванням нижчесто-

94

ящих прокурорів вищестоящим¹;

2) здійснюють свої повноваження на підставі дотримання Конституції України та чинних на території республіки законів незалежно від будь-яких органів державної влади, посадових осіб, а також рішень громадських об'єднань чи їх органів;

3) захищають у межах своєї компетенції права і свободи громадян на засадах їх рівності перед законом, незалежно від національного чи соціального походження, мови, освіти, ставлення до релігії, політичних переконань, службового чи майнового стану та інших ознак²;

4) вживають заходів до усунення порушень закону, від кого б вони не виходили, поновлення порушених прав і притягнення у встановленому законом порядку до відповідальності осіб, які допустили ці порушення;

5) діють гласно, інформують державні органи влади, громадськість про стан законності та заходи до її зміцнення.

У розрізі питання, що розглядається, є доцільним відзначити закріплені в законі України "Про прокуратуру" гарантії незалежності прокуратури у здійсненні повноважень (ст. 7) та обов'язковість виконання вимог прокурора (ст. 8).

Діяльність прокуратури підконтрольна Верховній Раді України. Втручання інших органів державної влади і управління, посадових осіб, засобів масової інформації, громадсько-політичних організацій (рухів) та їх представників у діяльність прокуратури щодо нагляду за дотриманням законів або розслідування діянь, що містять ознаки злочину, *забороняється*. Вплив у будь-якій формі на працівника прокуратури з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків або добитися прийняття неправомірного рішення тягне передбачену законом відповідальність (ст. 7 закону). Вимоги прокурора, що відповідають чинному законодавству, є обов'язковими для всіх органів, підприємств, установ, організацій, посадових осіб та громадян і виконуються невідкладно або у передбачені законом чи визначені прокурором строки (ст. 8).

¹ Лише єдина централізована система органів прокуратури, незалежна від будь-яких місцевих органів влади та управління, здатна протистояти місництву і забезпечити єдину законність у державі.

² Думається, що саме через це закон забороняє працівникам прокуратури належати до будь-яких політичних партій чи рухів, що є однією з гарантій їх незалежності.

Функції прокуратури. Основні напрямки діяльності

Згідно зі ст. 2 закону України "Про прокуратуру" основними функціями¹ прокуратури є:

- 1) нагляд за дотриманням законів усіма органами, підприємствами, установами, організаціями, посадовими особами та громадянами;
- 2) нагляд за дотриманням законів органами, які ведуть боротьбу зі злочинністю та іншими правопорушеннями і розслідують діяння, що містять ознаки злочину;
- 3) розслідування діянь, що містять ознаки злочину;
- 4) підтримання державного обвинувачення, участь у розгляді в судах кримінальних, цивільних справ та справ про адміністративні порушення і господарських спорів у арбітражних судах;
- 5) нагляд за виконанням законів у місцях утримання затриманих, попереднього ув'язнення, при виконанні покарань та застосуванні інших заходів примусового характеру, які визначаються судом;
- 6) нагляд за дотриманням законів органами військового управління, військовими об'єднаннями, з'єднаннями, частинами, підрозділами, установами і військовими навчальними закладами та посадовими особами Збройних Сил, прикордонних військ, Національної гвардії, Управління державної охорони, Служби Безпеки України та інших військових формувань, дислокованих на території України.

Прокуратура бере участь у розробленні органами державної влади заходів запобігання злочинам та іншим правопорушенням, у роботі по вдосконаленню та роз'ясненню законодавства.

На прокуратуру не можуть покладатися функції, не передбачені законами України.

Перші чотири напрямки діяльності прокуратури в теорії і практиці прийнято називати галузями прокурорського нагляду. Кожній галузі властиві локальні завдання, об'єкт нагляду, повноваження (сукупність прав та обов'язків), форми і методи виявлення порушень законів та заходи прокурорського реагування на них.

Слід, однак, мати на увазі що прокурорський нагляд за своєю природою єдиний і поділ його на галузі має умовний (організаційний) характер. Усі галузі прокурорського нагляду виконують загальні завдання, сформульовані у ст. 4 закону України "Про прокуратуру", і переслідують єдину мету укріплення законності та правопорядку.

Вище вже відзначалося, що органи прокуратури здійснюють функцію *вищого* нагляду за дотриманням і правильним застосуванням законів. Характеристика прокурорського нагляду як вищого визначається тим, що здійснюється він від імені Верховної Ради - вищого органу законодавчої влади - на всій території держави і поширюється на законність у діяльності інших державних органів нагляду та контролю. Слід також мати на увазі, що характеристика прокурорського нагляду як вищого відноситься до всіх ланок прокурорської системи і стосується всієї діяльності прокуратури незалежно від галузі прокурорського нагляду. Тому вищий нагляд прокуратури за своєю соціальною та правовою сутністю виконує правоохоронну функцію, зміст якої полягає у дотриманні та забезпеченні застосування правових норм усіма органами виконавчої влади.

¹ Поняття "функції" є недостатньо чітким. Оскільки прокуратура виконує єдину конституційну функцію вищого нагляду, наведене у ст. 5 Закону доцільніше було б іменувати як "напрямки діяльності".

Система, структура та організація діяльності органів прокуратури

Прокуратура України являє собою єдину централізовану систему органів, об'єднану спільними завданнями, функціями, основними принципами організації і діяльності. Прокурорська система України очолюється Генеральним прокурором і складається з ланок, що створені та функціонують за адміністративно-територіальним і предметно-функціональним принципами.

Систему органів прокуратури складають: Генеральна прокуратура України, прокуратури Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя (на правах обласних), міські, районні, міжрайонні, інші прирівняні до них прокуратури, а також військові прокуратури. До органів військових прокуратур належать військові прокуратури регіонів і військова прокуратура Чорноморського флоту та Військово-Морських Сил України (на правах обласних), військові прокуратури гарнізонів (на правах міських)¹.

За предметно-функціональним принципом діють спеціалізовані прокуратури: транспортні, природоохоронні, прокуратура по нагляду за виконанням законів у місцях відбування покарання.

Генеральну прокуратуру України очолює Генеральний прокурор, який має першого заступника і заступників (ст. 14 закону "Про прокуратуру").

Структуру Генеральної прокуратури України та Положення про її структурні підрозділи затверджує Генеральний прокурор України (ч. 2 ст. 14 закону в редакції від 26.11.1993 р.).

У Генеральній прокуратурі утворюється колегія у складі Генерального прокурора (голови), його першого заступника, заступників, прокурора Автономної Республіки Крим, інших керівних працівників органів прокуратури. Персональний склад колегії затверджується Верховною Радою України за поданням Генерального прокурора України.

Генеральний прокурор України. Порядок призначення, строк повноважень, підстави звільнення (відставки), повноваження по керівництву органами прокуратури

Прокуратуру України очолює Генеральний прокурор, який призначається на посаду за згодою Верховної Ради України та звільняється з посади Президентом України. Строк повноважень Генерального прокурора України - п'ять років (ст. 122 Конституції).

У діяльності щодо здійснення нагляду за дотриманням законів Генеральний прокурор відповідальний перед Верховною Радою і підзвітний лише їй, не рідше одного разу на рік він звітує перед Верховною Радою про діяльність прокуратури.

Встановлення єдиного терміну повноважень прокурорів усіх рівнів гарантує їм стабільне становище і разом з тим є засобом ротації прокурорських кадрів, відповідає принципу єдності та централізації органів прокуратури.

Звільнення (відставка) Генерального прокурора протягом строку повноважень може мати місце лише у випадках скоєння ним злочину, порушення виконання службових

¹ Ст.13 закону України "Про прокуратуру" в ред. від 26.11.1993 р.

обов'язків через неможливість їх виконання за станом здоров'я, а також звільнення за власним бажанням (ст. 2).

Повноваження Генерального прокурора по керівництву органами прокуратури передбачені ст. 15 закону "Про прокуратуру". В ній визначено, що Генеральний прокурор:

98

- 1) спрямовує роботу органів прокуратури і здійснює контроль за їх діяльністю;
- 2) призначає першого заступника, заступників Генерального прокурора України, керівників структурних підрозділів, головного бухгалтера, інших працівників Генеральної прокуратури України;
- 3) затверджує структуру та штатну чисельність підпорядкованих органів прокуратури, розподіляє кошти на їх утримання;
- 4) призначає за погодженням з Верховною Радою Автономної Республіки Крим прокурора Автономної Республіки Крим;
- 5) призначає заступників прокурора Автономної Республіки Крим, прокурорів областей, міст Києва та Севастополя, їх заступників, міських, районних, міжрайонних, а також прирівняних до них інших прокурорів;
- 6) відповідно до законодавства визначає порядок прийняття, переміщень та звільнення прокурорів, слідчих прокуратури та інших фахівців за винятком осіб, призначення яких передбачено цим законом;
- 7) відповідно до законів України видає обов'язкові для всіх органів прокуратури накази, розпорядження, затверджує положення та інструкції;
- 8) присвоює класні чини згідно з Положенням про класні чини працівників прокуратури. Вносить подання Президенту України про присвоєння класних чинів державного радника юстиції 1, 2, 3 класів.

Вказівки Генерального прокурора України з питань розслідування обов'язкові для виконання всіма органами дізнання та попереднього слідства.

Прокуратури Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, міські, районні, міжрайонні, районні в містах та інші прокуратури очолюють відповідні прокурори.

Згідно зі ст. 16 Закону про прокуратуру прокурори Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя та інші (на правах обласних) призначають на посади і звільняють працівників, крім тих, що призначає Генеральний прокурор України. Вони ж за погодженням з Генеральним прокурором України вносять зміни до встановлених штатів підлеглих їм прокуратур в межах затвердженої чисельності і фонду заробітної плати.

У прокуратурах Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя та інших прокуратурах (на правах

99

обласних) утворюються колегії у складі прокурора (голови), його заступників, інших керівних працівників. Персональний склад колегій затверджується Генеральним прокурором України (ст. 15 Закону про прокуратуру).

Колегія Генеральної прокуратури України і колегії прокуратур областей та прирівняних до них, як вказано у ст. 18 Закону про прокуратуру, є дорадчими органами і розглядають найбільш важливі питання, що стосуються дотримання законності, стану правопорядку, діяльності органів прокуратури, виконання наказів Генерального прокурора, кадрові питання, заслуховують звіти підпорядкованих прокурорів, начальників структурних підрозділів та інших працівників прокуратури.

На засіданнях колегій можуть заслуховуватися повідомлення та пояснення керівників міністерств, відомств, органів державного управління, нагляду та контролю, підприємств, установ і організацій, їх об'єднань, інших посадових осіб з приводу порушень законодавства.

Рішення колегій доводяться до відома працівників органів прокуратури. У разі розбіжностей між прокурором і колегією він проводить у життя своє рішення. Про розбіжності Генеральний прокурор доповідає Голові Верховної Ради України, а інші прокурори - Генеральному прокурору України. Члени колегій можуть повідомити свою особисту думку відповідно в такому ж порядку. Так, діяльність органів прокуратури поєднує принципи єдиноначальності та колегіальності.

Кадри органів прокуратури

Ст. 46 закону "Про прокуратуру" обумовлює вимоги до осіб, які призначаються на посади прокурорів і слідчих.

Прокурорами і слідчими можуть призначатися громадяни України, що мають вищу юридичну освіту, необхідні ділові й моральні якості. Особи, які не мають досвіду практичної роботи за фахом, проходять в органах прокуратури стажування терміном до одного року. Порядок стажування визначається Генеральним прокурором.

Особи, що вперше призначені на посади помічників прокурорів, прокурорів управлінь, відділів, слідчих прокуратури приймають "Присягу працівника прокуратури". Текст присяги затверджується Верховною Радою України. Процедура її прийняття визначається Генеральним прокурором.

На посади прокурорів Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя і прирівняних до них прокурорів

100

призначаються особи віком не молодше 30 років, що мають стаж роботи в органах прокуратури або на судових посадах не менше семи років; на посади районних і міських прокурорів - віком не молодше 25 років, із стажем роботи в органах прокуратури або на судових посадах не менше трьох років.

Прокурори і слідчі прокуратури підлягають атестації один раз у п'ять років. Порядок атестації визначається Генеральним прокурором.

Суміщення служби в органах прокуратури з роботою на підприємствах, в установах чи організаціях, а також з будь-яким підприємництвом не допускається, за винятком наукової та педагогічної діяльності.

Не можуть прийматися на посаду прокурора або слідчого прокуратури особи, які були засуджені за вчинення злочину, за винятком реабілітованих.

Стаття 46¹, внесена до Закону про прокуратуру 26.11.1993 р., визначає порядок і умови призначення на посаду військових прокурорів та слідчих.

Військовими прокурорами та слідчими призначаються громадяни України з числа офіцерів, які проходять військову службу або перебувають у запасі та мають вищу юридичну освіту.

Військовослужбовці військових прокуратур у своїй діяльності керуються законом України "Про прокуратуру" і проходять службу відповідно до закону України "Про загальний військовий обов'язок і військову службу" та інших законодавчих актів України, якими встановлено правові та соціальні гарантії, пенсійне, медичне та інші види постачання і забезпечення, передбачені законодавством для осіб офіцерського складу Збройних Сил України.

Класні чини працівників органів прокуратури. Заохочення та відповідальність прокурорів і слідчих

Прокурорам і слідчим органів прокуратури, працівникам наукових та учбових закладів прокуратури присвоюються класні чини відповідно до посади, яку вони займають, та стажу роботи.

Порядок присвоєння та позбавлення класних чинів визначається Положенням про класні чини працівників органів прокуратури України, яке затверджується Верховною Радою України.

Класні чини державного радника юстиції України, державного радника юстиції 1, 2 і 3 класів присвоюються

101

Президентом України. Інші класні чини присвоюються Генеральним прокурором України (ст. 47 Закону про прокуратуру).

Положення про класні чини працівників органів прокуратури України затверджено Верховною Радою України в листопаді 1991 р. Положенням встановлено десять класних чинів: державний радник юстиції України, державний радник юстиції 1, 2 і 3 класів, старший радник юстиції, радник юстиції, молодший радник юстиції, юристи 1, 2, 3 класів.

Присвоєння класного чину проводиться послідовно з урахуванням ділових і особистих якостей працівника відповідно до посади, яку він займає, та стажу роботи. Положенням передбачені класні чини, відповідні посади та строки перебування у класному чині.

Генеральному прокурору України надано право:

а) в окремих випадках за зразкове виконання службових обов'язків присвоювати працівникам чергові класні чини достроково;

б) при призначенні на вищу посаду присвоювати чин без дотримання черговості, але не більше як на два чини вище того, у якому працівник перебуває;

в) входити з поданням до Президента України про присвоєння класного чину державного радника юстиції 1, 2, 3 класів.

Працівники органів прокуратури, яким присвоєно класні чини, перебувають у них довічно. Позбавлення класного чину може мати місце при звільненні працівника з органів прокуратури за порочні проступки. У випадку грубих порушень службового обов'язку працівником прокуратури чи недостойної поведінки він може бути понижений у чині.

Працівникам органів прокуратури, що мають класні чини, виплачуються відповідні грошові надбавки до посадових окладів.

Стаття 48 закону України "Про прокуратуру" передбачає заходи заохочення та відповідальності прокурорів і слідчих. Прокурори і слідчі заохочуються за сумлінне виконання службових обов'язків. За порушення закону, неналежне виконання службових обов'язків чи скоєння ганебного вчинку прокурори і слідчі несуть відповідальність згідно з дисциплінарним статутом прокуратури України, який затверджено Верховною Радою України 06.11.1991 р.

Дисциплінарним статутом передбачені заходи заохочення: а) подяка; б) грошова премія; в) подарунок; г) цінний подарунок; д) дострокове присвоєння класного чину або підвищення у

класному чині; е) нагородження нагрудним знаком "Почесний працівник прокуратури України".

Нагрудним знаком "Почесний працівник прокуратури України" нагороджуються прокурорсько-слідчі працівники за багатолітню та бездоганну службу. Разом з нагрудним знаком працівнику вручається грамота Генерального прокурора України.

За особливі заслуги в роботі працівники прокуратури можуть бути представлені до нагородження державними нагородами і присвоєння почесного звання "Заслужений юрист України".

Дисциплінарним стягненням згідно з Дисциплінарним статутом є: а) догана; б) пониження в класному чині; в) пониження в посаді; г) позбавлення нагрудного знака "Почесний працівник прокуратури України"; д) звільнення; е) звільнення з позбавленням класного чину.

Особи, нагороджені нагрудним знаком "Почесний працівник прокуратури України", можуть бути звільнені з роботи лише за попередньою згодою Генерального прокурора України.

Дисциплінарне стягнення має відповідати мірі вини та тяжкості проступку. Прокурор, який вирішує питання про накладення стягнення, повинен особисто з'ясувати обставини проступку та одержати пояснення особи, яка його вчинила. Генеральний прокурор України здійснює контроль за обґрунтованістю та законністю застосування заохочень та дисциплінарних стягнень підлеглими прокурорами та вживає заходів до скасування необґрунтованих і незаконних наказів.

У законі України "Про прокуратуру" визначаються норми, що регламентують матеріальне і соціальне забезпечення працівників прокуратури (ст. 49), заходи правового і соціального захисту (ст. 50), пенсійне забезпечення працівників прокуратури (ст. 50¹) в редакції від 26.11.1993 р. Перераховані норми, зокрема, визначають тривалість щорічної відпустки і 30 календарних днів з оплатою проїзду до місця відпочинку та у зворотному напрямку. Атестованим працівникам прокуратури, які мають стаж роботи в органах прокуратури понад десять років, надається додаткова оплачувана відпустка тривалістю 5 - 15 календарних днів; прокурори і слідчі мають право на позачергове отримання житла та установку квартирного телефону з оплатою 50 відсотків комунальних послуг; працівники прокуратури, яким присвоєно класні чини, зі стажем роботи в органах прокуратури 20 років і більше мають право на пенсійне забезпечення за вислугу років, їм підвищено розмір пенсійного забезпечення та знижено вік виходу на пенсію. Законом про

прокуратуру передбачені й інші заходи правового захисту матеріального та соціального забезпечення.

Працівники прокуратури повинні мати високі моральні якості, бути принциповими та непримиренними до порушень закону, поєднувати виконання своїх професійних обов'язків з громадянською мужністю, справедливістю та непідкупністю. Вони повинні особисто суворо дотримуватися вимог закону, проявляти ініціативу в роботі, підвищувати її якість та ефективність і сприяти своєю діяльністю утвердженню верховенства закону, забезпеченню демократії, формуванню правосвідомості громадян, поваги до законів, норм і правил громадського життя.

Будь-які порушення прокурорсько-слідчими працівниками законності та службової дисципліни підривають авторитет прокуратури, завдають шкоди інтересам держави та суспільства.

Контрольні запитання

1. Місце прокуратури в правовій державі.
2. Правові підстави, завдання і принципи організації та діяльності прокуратури.
3. Основні напрямки діяльності прокуратури.
4. Система органів прокуратури.
5. Повноваження Генерального прокурора України по керівництву органами прокуратури.

13. ОРГАНИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Систему органів внутрішніх справ України складають установи, організації та підрозділи Міністерства внутрішніх справ. Всі структурні складові цього міністерства сформовані відповідно до адміністративно-територіального поділу України.

Очолює систему внутрішніх справ Міністр, який призначається Президентом України. Міністр призначає начальників управлінь Міністерства внутрішніх справ областей за погодженням з місцевими державними адміністраціями (виконкомками відповідних Рад народних депутатів). Начальники місцевих (районних) відділів (управлінь) призначаються начальниками управлінь Міністерства внутрішніх справ областей.

Внутрішня структура Міністерства внутрішніх справ складається з Міністра; першого заступника; комісії міністерства; головних управлінь (відділів), управлінь. Серед головних управлінь можна визначити: головне слідче управління; головне

104

управління охорони громадської безпеки (міліція); головне управління внутрішніх та конвойних військ; головне управління пожежної безпеки; головне управління установ, які виконують вироки; головне управління ДАІ; головне управління по боротьбі з організованою злочинністю; головне управління Міністерства внутрішніх справ на транспорті; головне управління карного розшуку; управління учбових закладів Міністерства внутрішніх справ; управління відділів віз та реєстрації; управління позавідомчої охорони.

Серед головних управлінь міністерства слід звернути увагу на те, що особливе місце займає головне слідче управління та є самостійним структурним підрозділом МВС. Воно забезпечує організаційно-методичне керівництво діяльністю слідчих управлінь (відділів) Управління внутрішніх справ Автономної Республіки Крим, Головного управління внутрішніх справ, управління внутрішніх справ областей, міст Києва та Севастополя, спеціалізованих слідчих підрозділів. Головне слідче управління очолює заступник Міністра, він же начальник Головного слідчого управління, призначається і звільняється з посади Кабінетом Міністрів України за поданням Міністра внутрішніх справ, підпорядковується Міністру і підзвітній колегії Міністерства внутрішніх справ України. Перший заступник, заступники начальника головного слідчого управління призначаються і звільняються з посади Міністром внутрішніх справ України за поданням заступника Міністра - начальника головного управління. За поданням начальника головного слідчого управління Міністр внутрішніх справ призначає і звільняє начальників слідчих управлінь Міністерства внутрішніх справ областей.

Головне слідче управління виконує такі основні функції:

а) аналізує стан законності; б) вивчає практику, організацію та результати роботи слідчих управлінь і відділів; в) перевіряє роботу слідчих підрозділів; г) забезпечує контроль за розслідуванням найбільш складних кримінальних справ.

Міністерство внутрішніх справ України є центральним органом державної виконавчої влади, реалізує державну політику в сфері захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, організовує та координує діяльність органів внутрішніх справ по боротьбі зі злочинністю, охороні громадського порядку і забезпеченню громадської безпеки.

Основними завданнями МВС України є:

а) організація та координація діяльності органів внутрішніх

105

справ по захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, охороні громадського порядку і забезпеченню громадської безпеки;

б) участь у розробці та реалізації державної політики щодо боротьби зі злочинністю;

в) забезпечення запобігання злочинам, їх припинення, розкриття і розслідування, розшук осіб, які вчинили злочин, вжиття заходів до усунення причин та умов, що сприяють вчиненню правопорушень;

г) визначення основних напрямків удосконалення роботи органів внутрішніх справ, надання їм організаційно-методичної та практичної допомоги;

д) забезпечення виконання кримінальних покарань, участь у ресоціалізації засуджених;

е) організація роботи, пов'язаної із забезпеченням безпеки дорожнього руху та пожежної безпеки;

є) забезпечення законності в діяльності працівників і військовослужбовців системи МВС.

На Міністерство внутрішніх справ України покладено такі функції:

1) забезпечення реалізації державної політики щодо боротьби зі злочинністю;

2) вивчення основних напрямків діяльності органів, підрозділів, установ внутрішніх справ та ефективних засобів і методів виконання покладених на них завдань;

3) організація роботи органів МВС по охороні громадського порядку на вулицях, інших громадських місцях, запобігання та припиненню адміністративних правопорушень і забезпеченню провадження у справах, розгляд яких покладено законом на органи внутрішніх справ;

4) організація здійснення органами внутрішніх справ профілактичних і оперативно-розшукових заходів щодо запобігання, виявлення, припинення і розкриття злочинів, провадження дізнання і попереднього слідства у справах про злочини, розслідування яких покладено законом на органи внутрішніх справ;

5) проведення роботи по виявленню, розкриттю та розслідуванню злочинів, що мають міжрегіональний міжнародний характер, ведення боротьби з організованою злочинністю та наркобізнесом і злочинами у сфері економіки;

6) забезпечення профілактики правопорушень, внесення до центральних і місцевих органів державної виконавчої влади, підприємств, установ та організацій подань про необхідність

106

усунення причин і умов, що сприяють вчиненню правопорушень, організація проведення серед населення роз'яснювальної роботи з питань охорони громадського порядку і боротьби зі злочинністю;

7) участь у наукових, кримінологічних та соціологічних дослідженнях, у розробках на їх основі державних програм боротьби зі злочинністю і охорони правопорядку;

8) вжиття разом з іншими державними органами заходів до запобігання дитячій безпритульності та правопорушенням серед неповнолітніх;

9) організація і проведення розшуку громадян у випадках, передбачених законодавством та міжнародними угодами;

10) організація інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ, формування центральних довідково-інформаційних фондів, оперативно-розшуковий та криміналістичний облік, у межах своїх повноважень ведення державної статистики;

11) організація проведення експертиз у кримінальних справах і криміналістичних досліджень за матеріалами оперативно-розшукової діяльності, забезпечення в установленому порядку участі спеціалістів криміналістичної служби у слідчих діях;

12) забезпечення виконання кримінально-виконавчого законодавства, організація роботи установ по виконанню покарань, участь у ресоціалізації засуджених;

13) організація дотримання законодавства про паспорти, в'їзд в Україну та виїзд громадян, перебування на її території іноземних громадян та осіб без громадянства;

14) забезпечення функціонування дозвільної системи і здійснення контролю за придбанням, зберіганням, носінням і перевезенням зброї, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів, інших предметів і речовин, щодо зберігання і використання яких встановлено спеціальні правила, та за відкриттям і функціонуванням об'єктів, де вони використовуються;

15) організація роботи державної автомобільної інспекції, забезпечення реєстрації та обліку автотransпортних засобів, разом з іншими органами вжиття заходів до забезпечення безпеки дорожнього руху; контроль за проведенням міністерствами, іншими центральними органами державної виконавчої влади і транспортними організаціями роботи, спрямованої на запобігання дорожньо-транспортним пригодам;

16) забезпечення здійснення державного пожежного нагляду, пожежної охорони населених пунктів та об'єктів,

107

координація діяльності міністерств, інших центральних органів державної влади у питаннях, пов'язаних з удосконаленням справи пожежної охорони;

17) організація на договірних засадах охорони майна всіх видів власності, разом із зацікавленими органами проведення роботи для підвищення надійності охорони об'єктів;

18) організація здійснення заходів щодо врятування людей, охорони їхньої безпеки, забезпечення громадського порядку, збереження майна у разі стихійного лиха, аварій, пожеж, катастроф та щодо ліквідації їх наслідків; забезпечення участі органів внутрішніх справ у межах їх повноважень у здійсненні заходів по охороні навколишнього середовища;

19) забезпечення високої бойової та мобілізаційної готовності органів внутрішніх справ і військ внутрішньої та конвойної охорони, участь у забезпеченні режиму воєнного або надзвичайного стану в разі його оголошення на території України або в окремих місцевостях;

20) забезпечення в межах своїх повноважень виконання укладених міжнародних договорів (угод) України з питань боротьби зі злочинністю;

21) розробка та організація реалізації програм кадрового забезпечення органів і підрозділів внутрішніх справ, військ внутрішньої та конвойної охорони;

22) організація в установленому порядку матеріально-технічного забезпечення діяльності підпорядкованих органів;

23) участь у формуванні науково-технічної політики в сфері діяльності органів внутрішніх справ; забезпечення розробки озброєнь, спеціальних, технічних і криміналістичних засобів для органів внутрішніх справ, військ внутрішньої та конвойної охорони.

Для вирішення завдань і виконання своїх функцій Міністерство внутрішніх справ України має також відповідні повноваження:

а) отримувати від міністерств, інших центральних органів державної виконавчої влади, підприємств, установ, організацій відомості, необхідні для виконання своїх завдань;

б) залучати до розробки актуальних проблем боротьби зі злочинністю та проведення консультацій і експертиз вищі навчальні заклади та інші установи, а також окремих вчених і висококваліфікованих фахівців та практиків;

в) укладати угоди про співробітництво в сфері боротьби зі злочинністю та з інших питань, віднесених до компетенції Міністерства внутрішніх справ, з відповідними органами інших

108

держав;

г) скликати в установленому порядку наради з питань, що належать до його компетенції;

д) видавати на основі й у виконання чинного законодавства накази, організовувати та контролювати їхнє виконання.

У разі необхідності міністерство видає разом з іншими центральними органами державної виконавчої влади та місцевими державними адміністраціями спільні акти.

Рішення Міністерства внутрішніх справ у питаннях безпеки дорожнього руху, пожежної безпеки, діяльності дозвільної системи та в інших визначених чинним законодавством питаннях є обов'язковими для центральних та місцевих органів державної виконавчої влади, а також підприємств, установ, організацій.

У структуру Управління МВС області входять: начальник Управління МВС; перший заступник - начальник кримінальної міліції; заступник - начальник управління по боротьбі з організованою злочинністю; заступник - начальник міліції громадської безпеки; заступник - начальник слідчого управління; заступник - начальник управління кадрів; управління кримінального розшуку; управління державної служби боротьби з економічною злочинністю; управління по боротьбі з організованою злочинністю; управління Державтоінспекції; управління державної служби охорони; управління виконання покарань; слідче управління; управління кадрів; управління виховної та соціально-психологічної роботи; управління паспортної, реєстраційної та міграційної роботи; управління дільничних інспекторів міліції.

Відповідно до місця в системі МВС України Управління МВС областей, міст, районів вирішують на своєму рівні аналогічні завдання, що і Міністерство внутрішніх справ, виконуючи при цьому схожі функції за деяким винятком відповідно до своєї компетенції.

Центральне місце серед установ МВС України займає міліція, яка є державним озброєним органом виконавчої влади, що захищає життя, здоров'я, права та свободи громадян, власність, навколишнє середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань. Міліція є єдиною системою органів, що входять в структуру МВС. Її складають такі підрозділи: а) кримінальна міліція; б) міліція громадської безпеки; в) транспортна міліція; г) ДАІ; д) міліція охорони; е) спеціальна міліція.

Організаційна структура та штатна чисельність міліції визначається в порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів.

109

В своїй діяльності міліція підпорядкована МВС і підзвітна відповідним Радам народних депутатів з питань, віднесених до їхньої компетенції.

Міністр внутрішніх справ керує всією міліцією України. В областях, містах, районах керують начальники управлінь (відділів) внутрішніх справ.

Основними завданнями міліції є:

1) забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів;

2) попередження правопорушень та їх запобігання;

3) охорона і забезпечення громадського порядку;

4) виявлення і розкриття злочинів, розшук злочинців;

5) забезпечення безпеки дорожнього руху;

6) захист власності від злочинних зазіхань;

7) виконання кримінальних покарань та адміністративних стягнень;

8) участь у здійсненні соціальної і правової допомоги громадянам, сприяння в межах своїх повноважень державним органам, підприємствам, установам і організаціям у виконанні покладених на них законом обов'язків.

Чинне законодавство покладає на міліцію такі функції: адміністративну, профілактичну, оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну, виконавчу, охоронну (на договірних умовах).

Для вирішення завдань і виконання своїх функцій Закон про міліцію наділяє її відповідними повноваженнями (ст. 11 закону).

На службу в міліцію приймаються на добровільній договірній основі громадяни, які здатні за своїми особистими, діловими і моральними якостями, освітнім рівнем, фізичною підготовкою та станом здоров'я виконувати покладені на міліцію завдання. При прийнятті на службу може бути встановлено випробувальний термін до одного року. Працівники міліції складають присягу. Заборонено приймати на службу в міліцію осіб, що мають судимість. Порядок і умови проходження служби в міліції регулюються Положенням про проходження служби особовим складом органів внутрішніх справ, яке затверджується Кабінетом Міністрів, а також Дисциплінарним статутом ОВС, який затверджується Верховною Радою України.

110

К о н т р о л ь н і з а п и т а н н я

1. Яке місце займає Міністерство внутрішніх справ у системі органів внутрішніх справ? Яка система цих

- органів?
2. Які повноваження покладені на органи внутрішніх справ?
3. Які підрозділи складають міліцію?

14. ОРГАНИ ПОПЕРЕДНЬОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Попереднє розслідування - це діяльність спеціально уповноважених органів держави по виявленню злочинів та осіб, які їх скоїли, збиранню, перевірці, всебічному, повному й об'єктивному дослідженню та оцінці доказів, виявленню причин та умов скоєння злочинів.

Виконання цієї складної та відповідальної роботи покладається законом на спеціальні державні органи - органи попереднього розслідування, які поділяються на органи дізнання та органи попереднього слідства. Завданнями органів попереднього слідства є швидке та повне розкриття злочинів, викриття винних осіб та притягнення їх до кримінальної відповідальності, попередження та припинення суспільно небезпечних діянь.

Органи попереднього розслідування покликані забезпечити дієвість принципу невідворотності покарання за скоєний злочин.

Попереднє розслідування поділяється на два види: дізнання та попереднє слідство.

Під дізнанням розуміється сукупність оперативно-розшукових та інших передбачених законом дій, які здійснюють спеціально уповноважені на те адміністративні органи та посадові особи з метою своєчасного виявлення ознак злочину та осіб, що його скоїли, а також для попередження та припинення злочинів.

Перелік органів дізнання приведений в Кримінально-процесуальному кодексі і є вичерпним. Відповідно до ст. 110 КПК органами дізнання є:

- 1) міліція;
- 2) органи безпеки по справах, віднесених законом до їх ведення;
- 3) командири військових частин, з'єднань, начальники військових установ - по справах про всі злочини, що скоєні підлеглими військовослужбовцями та військовозобов'язаними підчас проходження ними зборів, а також по справах про

111

злочини, які скоєні робітниками і службовцями Збройних Сил України у зв'язку з виконанням службових обов'язків або в розташуванні частини, з'єднання, установи;

- 4) митні органи - у справах про контрабанду;
- 5) начальники виправно-трудових установ, слідчих ізоляторів, лікувально-трудових профілакторіїв та виховно-трудових профілакторіїв - у справах про злочини проти установленого порядку несення служби, які скоєні співробітниками цих установ, а також у справах про злочини, які скоєні у розташуванні вказаних установ;
- 6) органи державного пожежного нагляду - у справах про пожежі та порушення протипожежних правил;
- 7) органи прикордонної охорони - у справах про порушення державного кордону;

- 8) капітани морських суден, що знаходяться в далекому плаванні.

Закон відрізняє орган дізнання від особи, яка проводить дізнання. Органом дізнання є або установа в цілому (з числа установ, що вказані у наведеному переліку), або керівник даної установи. Не всі працівники цих установ можуть проводити дізнання. Цю діяльність здійснюють лише особи, уповноважені на це органом дізнання.

Вони і є особами, які проводять дізнання. Наприклад, у Збройних Силах орган дізнання - командир частини, який має право самостійно проводити дізнання, але, як правило, призначає для цього військового дізнавача з числа офіцерів частини або може доручити проведення дізнання будь-якому офіцеру частини.

Повноваження органів дізнання визначені в КПК. На органи дізнання покладається прийняття необхідних оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину та осіб, що його скоїли.

При наявності ознак злочину орган дізнання порушує кримінальну справу і проводить слідчі дії для встановлення особи, яка скоїла злочин, після чого передає справу слідчому через прокурора. У справі про злочин, який не є тяжким¹, дізнання проводиться в десятиденний строк з моменту встановлення особи, що його скоїла. Коли така особа не встановлена, дізнання зупиняється, що, однак, не звільняє орган дізнання від обов'язку застосовувати заходи для встановлення особи, яка скоїла злочин. У справі ж про тяжкий злочин дізнання проводиться в строк не більше десяти днів з моменту порушення кримінальної справи, після чого справа передається слідчому, незалежно від того, чи встановлена особа, що скоїла цей злочин. Коли така особа не встановлена, орган дізнання і після передачі справи слідчому продовжує виконувати оперативно-розшукові дії та повідомляти слідчого про їх результати (див. ст. 103, 104, 108, 209 КПК).

Після вступу слідчого до справи орган дізнання зобов'язаний виконувати доручення слідчого по проведенню слідчих та розшукових дій.

Дізнання у кримінальній справі закінчується складенням постанови про направлення справи для проведення попереднього слідства, яка затверджується прокурором, або при наявності до того підстав - складенням постанови про припинення кримінальної справи (ст. 109 КПК).

Дії і постанови органів дізнання можуть бути оскаржені прокурору, а постанови про відмову у порушенні справи та про припинення справи - також до суду.

У розслідуванні кримінальних справ, особливо на початковому етапі, дізнання займає значне місце, однак головною і основною формою розслідування є попереднє слідство, під час якого проводиться всебічне, повне та об'єктивне дослідження обставин справи, виявляються обставини, що як викривають, так і виправдовують обвинуваченого, а також обтяжують або пом'якшують його вину.

Слідство називається попереднім тому, що при його провадженні не вирішується питання про винність особи, яку притягнуто до кримінальної відповідальності. Таке слідство як би передує судовому слідству, що проводить суд. Винним у скоєнні злочину може визнати лише суд, але це не применшує значення попереднього слідства. Його якість і повнота є передумовою та необхідною умовою успішного розгляду справи судом. Якщо дану умову порушено і не може бути поновлено у суді, справа повертається судом на додаткове розслідування.

Таким чином, під попереднім слідством розуміється кримінально-процесуальна діяльність правочинних на те органів держави по збору, перевірці доказів, встановленню фактів злочину та особи, яка його скоїла.

Слідчі органи зобов'язані перевірити всі можливі по справі версії, встановити та притягти до відповідальності всіх осіб, які скоїли суспільно небезпечне діяння. Під час попереднього слідства застосовуються необхідні заходи, які забезпечують відшкодування збитків, заподіяних злочином. Крім цього, органи

¹ Перелік злочинів, які належать до категорії тяжких, наведено у ст. 7¹ Кримінального кодексу України.

слідства повинні виявляти причини та умови, які сприяли скоєнню злочину, і застосовувати заходи щодо їх усунення.

Слід зазначити, що інститут попереднього слідства пройшов довгий і складний шлях розвитку. Після скасування в листопаді 1917 р. інституту судових слідчих попереднє слідство з кримінальних справ проводилось місцевими судьями одноособово, а по справах, підсудних революційним трибуналам, - слідчими комісіями, які створювалися губернськими або міськими Радами робітничих, солдатських та селянських депутатів. Принципові зміни в організації попереднього слідства було внесено Положенням про народний суд РРФСР, затвердженим Декретом ВЦВК від 21.10.1920 р. Колегіальна форма попереднього слідства була ліквідована. Проведення слідства покладалося на народних слідчих, які обиралися і відкликалися Радами. Згідно з Положенням слідчі підкорялися радам народних судів і діяли в межах відведеної кожному з них ділянки.

У 1928 р. слідчий апарат було передано прокуратурі, а у 1940 р. слідчі підрозділи було створено також і в органах НКВС.

В Основах кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік, а також у Кримінально-процесуальному кодексі УРСР (1958-1961 рр.) вказувалося, що до органів попереднього слідства належать слідчі прокуратури і слідчі органів державної безпеки, а також визначалась їх підслідність.

І, нарешті, в 1963 р. було створено третій слідчий апарат - в органах МВС. Така триланкова система органів попереднього слідства існує до теперішнього часу.

Таким чином, органами попереднього слідства є слідчі прокуратури, слідчі органів внутрішніх справ і слідчі органів безпеки (ст. 102 КПК).

Слідчий апарат органів прокуратури складається зі слідчих, старших слідчих та слідчих з особливо важливих справ.

У прокуратурах районів, міст є слідчі і старші слідчі, які призначаються та звільняються прокурором Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя на правах області.

У прокуратурах Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя є слідчі з особливо важливих справ і старші слідчі, які призначаються відповідно прокурорами Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя.

У Генеральній прокуратурі України є слідчі й старші слідчі з особливо важливих справ, які призначаються Генеральним прокурором України.

Оскарження вказівок про притягнення як обвинуваченого, про кваліфікацію злочину та обсяг обвинувачення, про направ-

лення справи для віддання обвинуваченого до суду або про припинення справи зупиняє їх виконання. В цьому випадку прокурор або скасовує вказівки нижчого прокурора (начальника слідчого відділу), або доручає проведення слідства з цієї справи іншому слідчому.

Компетенція або, точніше кажучи, підслідність справ слідчим кожної з трьох систем слідчих органів визначена в кримінально-процесуальному законодавстві (ст. 112 КПК).

Законодавець чітко розділив підслідність слідчих прокуратур, органів безпеки і органів внутрішніх справ. З ряду категорій справ попереднє слідство проводиться тим органом, який порушив кримінальну справу.

Слідчі військові прокуратури розслідують кримінальні справи, які підсудні військовим судам.

До ведення слідчих органів СБУ віднесено розслідування особливо небезпечних державних злочинів - зрада Вітчизні, шпionaж, терористичні акти, диверсії тощо.

Слідчий працює у безпосередньому контакті з органами дізнання, особливо з міліцією. По справах, які розслідуються, він має право давати органам дізнання доручення і вказівки про проведення розшукових і слідчих дій, вимагати від органів дізнання сприяння у розслідуванні злочинів. Доручення і вказівки слідчого є для органів дізнання обов'язковими.

Прокурор здійснює керівництво роботою слідчих прокуратури та нагляд за дотриманням законів у всіх слідчих органах.

Загальні вимоги, які пред'являються до осіб, що призначаються на посаду слідчих: громадянство України, наявність вищої юридичної освіти та необхідних ділових і моральних якостей.

Слідчі СБУ і МВС, крім цього, проходять відповідну військову службу в СБУ і державну службу в МВС.

Військовими слідчими призначаються офіцери, які проходять військову службу або знаходяться в запасі.

У прокуратурах обласного рівня є слідчі управління та відділи, а у Генеральній прокуратурі - управління по розслідуванню особливо важливих справ.

Слідчий апарат органів МВС і СБУ складається зі слідчих, старших слідчих і слідчих з особливо важливих справ.

У міських і районних відділах (управліннях) внутрішніх справ є слідчі групи і слідчі відділення, а у обласних і прирівняних до них управліннях внутрішніх справ (МВС Автономної Республіки Крим) - слідчі управління.

115

Керівництво слідством в органах прокуратури, МВС і СБУ здійснюють начальники слідчих підрозділів.

Повноваження начальника слідчого відділу визначені у ст. 114¹ КПК. Він має право перевіряти кримінальні справи, давати вказівки слідчому про проведення попереднього слідства, про притягнення як обвинуваченого, про кваліфікацію та обсяг обвинувачення, про направлення справи, про проведення окремих слідчих дій, має також право передавати справу від одного слідчого другому, доручати розслідування справи декільком слідчим, а також брати участь у проведенні попереднього слідства і особисто проводити попереднє слідство, користуючись при цьому повноваженнями слідчого.

Кримінально-процесуальне законодавство встановлює процесуальну самостійність слідчого. При проведенні попереднього слідства всі рішення про напрямок слідства та про проведення слідчих дій слідчий приймає самостійно, за винятком випадків, коли закон передбачає отримання санкції від прокурора, і несе повну відповідальність за їх законне та своєчасне проведення.

Вказівки прокурора і начальника слідчого відділу по кримінальній справі є обов'язковими для виконання. У той же час слідчий має право оскаржити вказівки начальника слідчого відділу прокурору, а вказівки прокурора - вищому прокурору.

Слід зазначити, що Концепцією судово-правової реформи передбачається створення єдиного слідчого апарату. Думається, що таке об'єднання органів попереднього слідства усуне "розпи-лення" сил, паралелізм у роботі, сприятиме більш повному технічному

оснащенню слідчих, посилює їх взаємодію з органами дізнання, що в результаті підвищить рівень попереднього розслідування в цілому.

К о н т р о л ь н і з а п и т а н н я

1. Завдання органів попереднього розслідування.
2. Яка система органів дізнання?
3. Назвіть основні етапи розвитку інституту попереднього розслідування.
4. Яка система органів попереднього розслідування?
5. Які повноваження начальника слідчого відділу щодо керівництва слідством?
6. Яка перспектива розвитку слідчого апарату за Концепцією судово-правової реформи?

116

15. АДВОКАТУРА

Порядок організації та принципи діяльності адвокатури в Україні закріплені в законі "Про адвокатуру", прийнятому 19.12.1992 р. Цей закон відводить адвокатурі особливе місце, підвищує престиж професії адвоката, закріплює історичні традиції ролі адвокатури у суспільстві як однієї з гарантів забезпечення прав і свобод особи.

Термін "адвокатура" походить від латинського кореня "advocate", "advocatus" (кликати, покликаний), тобто той, хто покликаний для здійснення захисту, ведення справи. В стародавньому Римі терміном "адвокат" визначалися рідні або друзі позивача, які супроводжували його до суду, давали поради і як односторонні виражали йому підтримку та співчуття. З часом термін "адвокат" поширився на осіб, які допомагали позивачу вести процес, збирали документи, розшукували засоби захисту. З розвитком правовідносин виникає потреба в особливій групі людей, що спеціально займаються вивченням законів, які регулюють різні сфери суспільних відносин, наданням юридичної допомоги та правозахисту. Тому адвокатура, у власному розумінні цього терміну, являє собою групу фахівців-правознавців, які здійснюють правозахист. З позиції сучасності мало що змінилося в сутності адвокатури¹.

У сучасних цивілізованих демократичних державах невід'ємним елементом системи правового захисту особи, її прав і свобод є адвокатура. Саме вона становить спеціалізований інститут, створений для виконання цієї гуманної місії.

Всі національні системи адвокатури повинні відповідати між-народно-правовим стандартам та світовому рівню організації та діяльності адвокатури як інституту захисту прав і свобод особи.

Правове регулювання організації і діяльності адвокатури України нарівні з Конституцією України та законом України "Про адвокатуру" здійснюється також Кримінально-процесуальним, Цивільно-процесуальним, Арбітражним процесуальним кодексами України, Положенням про кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури, Положенням про Вищу кваліфікаційну комісію адвокатури, іншими законодавчими актами України та статутами адвокатських об'єднань.

¹ Більш детально процес розвитку адвокатури див.: Сучасні проблеми адвокатури / За ред. О.Д. Святотатського. - К.: Право України, 1993.

За законодавством України адвокатура в Україні є добровільним професійним об'єднанням, покликаним сприяти захисту прав, свобод та представляти законні інтереси громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб, надавати їм іншу юридичну допомогу.

Адвокатура України здійснює свою діяльність на принципах верховенства закону, незалежності, демократизму, гуманізму і конфіденційності. Ці принципи постають з міжнародно-правових актів.

Сутність принципів полягає в наступному. Законність адвокатської діяльності в тому, що здійснювати допомогу своїм клієнтам адвокати повинні лише законними засобами, вимагати дотримання тих прав і свобод, які офіційно визначені чинним законодавством України та міжнародно-правовими актами. Адвокатам слід завжди діяти вільно та наполегливо відповідно до закону.

Незалежність адвокатів у виконанні своїх функцій полягає перш за все у незалежності адвокатури від органів виконавчої та судової влади, а також об'єднань громадян (політичних партій, рухів та інших суспільних організацій). Закон визначає відносини з державними структурами, гарантує при цьому її самостійність і незалежність. Крім того, Міністерство юстиції забезпечує необхідне фінансування оплати праці адвокатів за рахунок держави у разі участі адвоката в кримінальній справі за призначенням та при звільненні громадянина від оплати юридичної допомоги, узагальнює статистичну звітність адвокатської діяльності, сприяє підвищенню кваліфікаційного рівня адвокатів. Органи державного управління на місцях у межах своєї компетенції сприяють адвокатам і адвокатським об'єднанням у вирішенні соціальних питань, а також забезпечують їх приміщеннями для роботи.

Цей принцип забезпечується в першу чергу суспільним (недержавним) характером формування адвокатури як добровільного самостійного незалежного об'єднання професійних юристів. Він реалізується в тому, що юридична допомога по захисту прав і свобод особи здійснюється представниками незалежної юридичної професії. Адвокати повинні мати можливість виконувати свої обов'язки без будь-якого втручання, а також володіти кримінально-правовим та цивільно-правовим імунітетом, який виключає переслідування адвоката за письмові або усні заяви по справі при безпосередньому виконанні своїх професійних обов'язків у суді або іншому органі. Крім того, незалежність адвокатів при веденні справи осіб, позбавлених

118

волі, повинна гарантувати такий спосіб спілкування з ними, який би виключав будь-яку змову з владами, прослуховування розмов адвоката з підзахисним або залежність від цих влад адвоката, що діє в інтересах осіб, позбавлених волі.

Закон "Про адвокатуру" закріплює норму, яка проголошує гарантії адвокатської діяльності. Згідно з цією нормою професійні права, честь і гідність адвоката охороняються законом. Забороняється будь-яке втручання в адвокатську діяльність, вимагання від адвоката, його помічника, посадових осіб і технічних працівників адвокатських об'єднань відомостей, що становлять адвокатську таємницю. Вони не можуть бути допитані з цих питань як свідки. Документи, пов'язані з виконанням адвокатом доручення, не підлягають огляду, розголошенню чи вилученню без його згоди. Забороняється прослуховування телефонних розмов адвокатів у зв'язку з оперативно-розшуковою діяльністю без санкції Генерального прокурора України, його заступників, прокурорів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя.

Не може виноситися подання органом дізнання, слідчим, прокурором, а також окрема ухвала суду щодо правової позиції адвоката у справі.

Адвокату гарантується рівність прав з іншими учасниками процесу.

Кримінальна справа проти адвоката може бути порушена тільки Генеральним прокурором України, його заступниками, прокурорами Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя. Згідно з законом адвоката не можна притягнути до кримінальної, матеріальної та іншої відповідальності або погрожувати їй застосуванням у зв'язку з наданням юридичної допомоги громадянам та організаціям.

Принцип незалежності адвокатури тісно пов'язаний з принципами демократизму та гуманізму, відповідно до яких адвокатура зобов'язана надавати юридичну допомогу всім соціальним групам з тим, щоб нікому не було відмовлено в юридичній допомозі. Підвищена моральна і правова відповідальність адвоката за дотримання вимог професійної етики складає сутність принципу конфіденційності. Обов'язок виконання професійних стандартів та етичних норм професійної присяги, кодексу, професійної поведінки прямо проголошується чинним законодавством. Їх порушення може стати підставою для дисциплінарного провадження стосовно адвоката.

Адвокат зобов'язаний зберігати адвокатську таємницю. Предметом адвокатської таємниці є питання, з яких громадянин

119

або юридична особа зверталися до адвоката, суть консультацій, порад, роз'яснень та інших відомостей, отриманих адвокатом при здійсненні своїх професійних обов'язків. Дані попереднього слідства, які стали відомі адвокату у зв'язку з виконанням ним своїх професійних обов'язків, можуть бути розголошені тільки з дозволу слідчого або прокурора. Адвокати, винні у розголошенні відомостей попереднього слідства, несуть відповідальність згідно з чинним законодавством.

Адвокату, помічнику адвоката, посадовим особам адвокатських об'єднань забороняється розголошувати відомості, що становлять предмет адвокатської таємниці і використовувати їх у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб (ст. 9 закону "Про адвокатуру").

Згідно з діючим законодавством України адвокатом може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи за фахом юриста або помічника адвоката не менше двох років, який склав кваліфікаційні іспити, одержав свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю та прийняв Присягу адвоката України.

Адвокат не може працювати в суді, прокуратурі, державному нотаріаті, органах внутрішніх справ, національної безпеки, державному управлінні. Адвокатом також не може бути особа, що має судимість.

Рівень професійних знань чинного законодавства та практики його застосування у осіб, які мають намір займатися адвокатською діяльністю, перевіряють кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури, створені в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі. Порядок їх створення і діяльності закріплені в Положенні "Про кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури", яке затверджено Наказом Президента України 05.05.1993 р.¹

Ці комісії діють у складі двох палат - атестаційної і дисциплінарної. Атестаційна палата функціонує у складі 11 членів. До неї входять 4 адвоката, 4 судді та по одному представнику від Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та

¹ Голос України. - 1993. - 13 травня.

Севастопольської міських Рад народних депутатів та відповідних управлінь юстиції державної адміністрації, а також відділення Спілки адвокатів.

Атестаційна палата розглядає заяви з наданими документами осіб, які мають намір займатися адвокатською діяльністю, допускає або відмовляє їм у допуску до складання кваліфікаційних іспитів, приймає кваліфікаційні іспити, рішення про видачу або відмову у видачі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю.

Особа, яка має намір займатися адвокатською діяльністю, подає в атестаційну палату заяву, нотаріально посвідчену копію диплома про вищу юридичну освіту, документ, який підтверджує стаж роботи за фахом юриста або помічника адвоката не менше двох років. Подані заяви розглядаються палатою протягом одного місяця з дня їх отримання.

Кваліфікаційні іспити складаються з відповідей на усні запитання з різних галузей права, вирішення практичних завдань, а також співбесіди. Програми цих екзаменів розробляються та затверджуються Вищою кваліфікаційною комісією адвокатури.

Особа, яка не склала кваліфікаційні іспити, має право складати їх повторно через рік.

Рішення про видачу свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю або відмову у його видачі приймається відкритим голосуванням більшістю голосів від загальної кількості членів палати.

Відмова у видачі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю може бути оскаржена в місячний термін у Вищу кваліфікаційну комісію адвокатури.

Вища кваліфікаційна комісія утворюється при Кабінеті Міністрів України і діє на підставі Положення про Вищу кваліфікаційну комісію, що затверджується Президентом України. До складу комісії входять по одному представнику від кожної кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, Верховного Суду України, Міністерства юстиції, Спілки адвокатів України.

Вища кваліфікаційна комісія адвокатури:

1) розглядає скарги на рішення кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури щодо: а) відмови у видачі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю; б) притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності;

2) розробляє та затверджує програму і порядок складання кваліфікаційних екзаменів особами, що виявили намір займатися адвокатською діяльністю;

3) здійснює контроль за діяльністю кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури.

Вища кваліфікаційна комісія адвокатури має право запрошувати на засідання осіб, які звернулися зі скаргою на рішення кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, представників адвокатських об'єднань, підприємств, установ, організацій, а

121

також посадових осіб. Крім того, вона має право отримувати необхідну для здійснення її повноважень інформацію від судів, органів юстиції, слідчих органів, адвокатських об'єднань, інших підприємств, установ, організацій, а також посадових осіб.

Органи і посадові особи, до яких надійшов запит, повинні не пізніше ніж через 10 днів дати відповідь Вищій кваліфікаційній комісії.

У ході розгляду справи Вища кваліфікаційна комісія адвокатури може прийняти одне з наступних рішень: залишити рішення палати кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури без змін, а скаргу - без задоволення; змінити рішення; скасувати рішення; скасувати рішення та надіслати справу в ту ж кваліфікаційно-дисциплінарну комісію для нового розгляду або припинити справу.

Рішення Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури приймаються відкритим голосуванням більшістю голосів від загальної кількості членів комісії. Викладається

рішення письмово та підписується членами комісії, що брали участь у засіданні. Рішення є остаточним.

Особа, яка отримала свідоцтво, має право займатися адвокатською діяльністю індивідуально, відкрити своє адвокатське бюро, об'єднуватися з іншими адвокатами у колегії, адвокатські фірми, контори та інші адвокатські об'єднання.

Такі об'єднання діють на засадах добровільності, самоврядування, колегіальності та гласності. Реєстрація адвокатських об'єднань проводиться в Міністерстві юстиції України, після чого вони письмово повідомляють місцеві органи влади про свою реєстрацію, а адвокати - про отримання свідоцтва на право заняття адвокатською діяльністю.

Порядок заснування, діяльності, реорганізації і ліквідації адвокатських об'єднань, структура, штати, функції, порядок витрачання коштів, права і обов'язки керівних органів, порядок їх виборів та інші питання, що стосуються їх діяльності, регулюються статутом відповідного об'єднання.

Адвокатські бюро, колегії, контори, фірми та інші адвокатські об'єднання є юридичними особами. Як вони, так і адвокати, що практикують індивідуально, мають розрахунковий та інші рахунки в банках, печатку і штамп зі своєю назвою.

Закон "Про адвокатуру" вперше передбачив право адвокатів і адвокатських об'єднань утворювати регіональні, загальнодержавні та міжнародні союзи та асоціації, які виражають інтереси адвокатів у державних органах і об'єднаннях громадян, захищають їх професійні і соціальні права, здійснюють ме-

122

тодичну та видавничу роботу, сприяють підвищенню професійного рівня адвокатів, а також утворюють спеціальні фонди.

Об'єднання та асоціації діють на підставі статутів і реєструються в Міністерстві юстиції України. Як розвиток цього положення слід підкреслити, що проблема організаційного оформлення адвокатури давно виникла і вперше втілилася в реальну дійсність у 1990 р. утворенням Союзу адвокатів України. Метою Союзу є об'єднання зусиль усіх адвокатів на покращення юридичної допомоги, яка надається фізичним та юридичним особам (у тому числі й іноземним), підвищення ролі та авторитету адвокатури у суспільстві, сприяння розвитку індивідуальної адвокатської практики, а також надання адвокатурі самостійності і самоврядування, захист прав і законних інтересів членів Союзу, розвиток міжнародних зв'язків тощо.

В Автономній Республіці Крим і в областях створені відділи Союзу. Крім того, це не єдина форма об'єднання адвокатів України. Створені й інші адвокатські союзи та асоціації. Багато адвокатів входять до складу Міжнародного Союзу адвокатів.

За законом "Про адвокатуру" адвокати виконують наступні функції: дають консультації та роз'яснення з юридичних питань, усні і письмові довідки щодо законодавства; складають заяви, скарги та інші документи правового характеру, посвідчують копії документів у справах, які вони ведуть, здійснюють представництво в суді, інших державних органах, перед громадянами та юридичними особами; надають юридичну допомогу підприємствам, установам, організаціям; здійснюють правове забезпечення підприємницької та зовнішньоекономічної діяльності громадян та юридичних осіб; виконують свої обов'язки відповідно до кримінально-процесуального законодавства у процесі дізнання та попереднього слідства, інші види юридичної допомоги, передбачені законодавством.

Адвокат не має права приймати доручення про надання юридичної допомоги тоді, коли він у даній справі надає або раніше надавав юридичну допомогу особам, інтереси яких

суперечать інтересам особи, яка звернулася з проханням про ведення справи, або брав участь як слідчий, особа, що провадила дізнання, прокурор, громадський обвинувач, суддя, секретар судового засідання, експерт, фахівець, представник потерпілого, цивільний позивач, цивільний відповідач, свідок, перекладач, понятий, а також коли у розслідуванні або розгляді справи бере участь посадова особа, з якою адвокат перебуває у родинних стосунках.

123

К о н т р о л ь н і з а п и т а н н я

1. Поясніть термін "адвокатура".
2. Які принципи покладені в основу організації і діяльності адвокатури?
3. Які передбачені організаційні форми діяльності адвокатів?
4. Що охоплюється поняттям "адвокатська таємниця"?
5. Які обов'язки адвоката?

16. ОРГАНИ ТА УСТАНОВИ ЮСТИЦІЇ

Систему органів та установ юстиції України складають Міністерство юстиції України та управління міністерства юстиції в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі.

Міністерство юстиції, його завдання, структура та повноваження

Центральним органом державної виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики в сфері юстиції, є Міністерство юстиції України. Його статус визначається Положенням про Міністерство юстиції України, затвердженим розпорядженням Президента України від 03.11.1992 р.

Відповідно до п. 3 Положення на Міністерство юстиції покладаються такі основні завдання:

- розробка проектів нормативних актів, систематизація законодавства України та підготовка пропозиції про його кодифікацію; видання кодексів, збірників нормативних актів, збірників постанов уряду;
- організація та координація роботи щодо правової інформації;
- організаційне забезпечення діяльності судів; організація роботи по контролю за діяльністю судових виконавців; здійснення судово-експертного забезпечення правосуддя;
- надання юридичної допомоги населенню, підприємствам, установам, організаціям, сприяння вдосконаленню правової роботи у народному господарстві та ін.

Кожне з наведених завдань наповнюється конкретним змістом. Так, Мінюст бере участь у правовому забезпеченні нормо-творчої діяльності Президента та Уряду України, а саме:

- розробляє проекти нормативних актів;
- дає юридичні висновки на проекти нормативних актів;

124

- проводить роботу по систематизації законодавства, готує пропозиції по кодифікації законів;

- сприяє організації обліку законодавства, у тому числі з використанням автоматизованої інформаційно-правової системи;

- здійснює державну реєстрацію нормативних актів міністерств, відомств та інших центральних органів державної виконавчої влади, що торкаються прав, свобод і законних інтересів громадян та мають підвідомчий характер у порядку, визначеному постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.1992 р.

№ 731. Відповідно до нього всі вказані акти вважаються такими, що не набули законної сили, якщо вони не зареєстровані в Мінюсті України та не опубліковані в офіційних виданнях.

Із здійсненням правоохоронної діяльності тісно пов'язані такі функції Міністерства юстиції, як сприяння роботі об'єднань адвокатів, надання методичної допомоги в удосконаленні їх діяльності; видача суб'єктам підприємницької діяльності спеціальних дозволів (ліцензій) на здійснення юридичної практики, розгляд повідомлень та скарг по здійсненню такої діяльності, надання розпоряджень про усунення виявлених порушень, зупинення дії ліцензій та їх анулювання; реєстрація політичних партій, всеукраїнських та міжнародних організацій громадян, діючих на території України, контроль за дотриманням ними положень статутів; забезпечення та координація роботи по реалізації судово-правової реформи; участь у наукових та соціологічних дослідженнях з метою розробки державних програм боротьби зі злочинністю, охорони правопорядку; соціально-правового захисту громадян; здійснення зв'язку з відповідними установами юстиції інших держав та укладення з ними угод у питаннях співробітництва та деякі інші.

Функції (завдання), покладені на Міністерство юстиції України, реалізуються органами та установами, що входять у його систему. Її створюють насамперед органи юстиції - управління Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі. Поряд з цими територіальними органами в систему входить ряд функціональних установ, відносно яких Міністерство юстиції та його територіальні органи можуть здійснювати різні управлінські повноваження: нотаріат, загси, інститути судових експертиз, редакції "Бюлетеня нормативних актів міністерств та відомств України" та деяких інших видань.

У центральному апараті Мінюста сформовані підрозділи (управління та відділи), які відповідають за конкретні дільниці

125

роботи.

Зокрема, роботу по організаційному забезпеченню діяльності судів покликане виконувати у першу чергу відповідне управління, а також управління експертного забезпечення правосуддя, відділ судової статистики, у складі яких створено підрозділи, що займаються аналізом організації діяльності судів, сприянням виконанню судових рішень та веденням статистичного обліку у судах. Організація підготовки та підвищення кваліфікації кадрів, у тому числі суддівських, покладена на управління по роботі з кадрами.

Питаннями, пов'язаними з удосконаленням та систематизацією законодавства, займаються управління конституційного законодавства; законодавства про правосуддя, охорону правопорядку та оборону; законодавства про соціально-культурне будівництво; господарського законодавства; законодавства про охорону навколишнього середовища; законодавства про кредит-но-фінансову систему та зовнішньоекономічну діяльність; систематизації законодавства; державної реєстрації відомчих нормативних актів.

Інші ділянки роботи, покладеної на Міністерство юстиції, доручені таким функціональним підрозділам: управлінням об'єднань громадян; організації юридичної допомоги населенню; організації роботи органів реєстрації актів громадського стану; правової роботи у народному господарстві; державної реєстрації відомчих нормативних актів; правової освіти населення; міжнародно-правового співробітництва.

Поряд з наведеними у центральному апараті створено ряд підрозділів, які займаються організацією роботи у самому апараті (управління справами, управління бухгалтерського обліку та звітності), а також плануванням, фінансуванням, матеріально-технічним забезпеченням і капітальним будівництвом судів всієї системи органів та установ.

Як і в інших міністерствах, роботою Міністерства юстиції керує Міністр, який призначається відповідно до Конституції України. Він має заступників, яких за його поданням призначає Кабінет Міністрів України, розподіляє обов'язки між ними та визначає повноваження структурних підрозділів міністерства.

Міністр юстиції несе персональну відповідальність за виконання покладених на міністерство завдань та здійснення ним своїх функцій, визначає міру відповідальності заступників Міністра, керівників підрозділів міністерства.

Для виконання покладених завдань Мінюст має право:

1) отримувати від міністерств, відомств, інших центральних

126

органів державної виконавчої влади, наукових установ та навчальних закладів висновки на розроблені міністерством проекти нормативних актів та інших документів, а також статuti об'єднань громадян та нормативні акти, що підлягають державній реєстрації;

2) залучати фахівців до розгляду питань, пов'язаних з удосконаленням законодавства, створювати робочі групи по розробці проектів законодавства України, рішенню інших питань, віднесених до повноважень міністерства;

3) отримувати безкоштовно для здійснення покладених на міністерство функцій інформацію від статистичних та контролюючих органів з питань застосування законодавства в господарчій діяльності міністерств та інших центральних органів державної виконавчої влади України;

4) скликати в установленому порядку наради з питань, віднесених до його компетенції.

З метою узгодженого рішення питань, які належать до повноважень Мінюста, обговорення найважливіших напрямків його діяльності в міністерстві створена колегія у складі Міністра (голови колегії), Міністра за посадою, керівників структурних підрозділів міністерства. Члени колегії міністерства затверджуються Кабінетом Міністрів України. Рішення колегії проводяться в життя, як правило, наказами Міністра.

Для розгляду наукових рекомендацій та пропозицій щодо покращення діяльності установ юстиції та рішення інших питань при Мінюсті створюються наукові консультативно-методичні ради у складі провідних вчених та висококваліфікованих фахівців-практиків, а для координації діяльності державних органів та інших організацій у проведенні заходів щодо підвищення правової свідомості громадян, методичного забезпечення правової освіти населення - міжвідомча координаційно-методична Рада.

Мінюст України у межах своїх повноважень видає на підставі та у виконання чинного законодавства накази, розпорядження, інструкції, роз'яснення та інші відомчі нормативні акти.

Управління Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі

Вказані управління діють на підставі Положення, затвердженого розпорядженням Президента України від 22.09.1995 р.

Обсяг їх повноважень у деякій мірі менший, ніж обсяг повноважень Міністерства юстиції. На ці управління покладається координація діяльності державних органів з юридичної освіти

127

населення та методичне забезпечення його правового всеобучу; здійснення державної реєстрації нормативних актів відділів, управлінь, інших служб обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, місцевих органів господарського управління та контролю, які зачіпають права громадян; легалізація обласних (міжобласних), київських, севастопольських міських об'єднань громадян та контроль за дотриманням ними положень статутів; організаційне забезпечення діяльності міжрайонних (окружних), районних (міських) судів; організація роботи по веденню судової статистики та перевірки її достовірності у судах та установах юстиції; організаційне забезпечення виконання рішень, ухвал, постанов судів у цивільних справах, постанов по справах про адміністративні правопорушення, вироків, ухвал та постанов судів у кримінальних справах у галузі майнових стягнень, а також постанов та рішень інших органів, виконання яких покладено на судових виконавців; керівництво державним нотаріатом, організація та перевірка його роботи, дача вказівок щодо її поліпшення; керівництво відділами запису актів громадського стану; сприяння роботі об'єднань адвокатів, надання методичної допомоги у вдосконаленні правової роботи на державних підприємствах, в установах, організаціях, місцевих органах державної виконавчої влади, органах місцевого та регіонального самоврядування; вивчення та аналіз стану правової освіти в навчальних закладах, на державних підприємствах, установах, організаціях; організація роботи по забезпеченню кадрами міжрайонних (окружних), районних (міських) судів та підвідомчих установ, підвищенню їх кваліфікації; забезпечення в установленому порядку матеріально-технічного постачання міжрайонних (окружних), районних (міських) судів, державних нотаріальних контор та відділів реєстрації актів громадського стану, реалізація отриманих фондів та здійснення контролю за їх використанням за призначенням; облік законодавства, нотаріальної практики та практики роботи органів реєстрації актів громадського стану, перевірка цієї роботи в судах, державних нотаріальних конторах та органах реєстрації актів громадського стану, прийняття заходів щодо забезпечення їх нормативними актами та інші повноваження.

К о н т р о л ь н і з а п и т а н н я

1. Яка система органів юстиції?
2. Які функції у Міністерства юстиції?
3. Які функції в обласних управліннях Міністерства юстиції?

128

17. НОТАРІАТ

Нотаріат в Україні - це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші

нотаріальні дії, передбачені законом України "Про нотаріат", з метою надання їм юридичної вірогідності.

Вчинення нотаріальних дій в Україні покладається на нотаріусів, які працюють у державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах (державні нотаріуси) або займаються приватною діяльністю (приватні нотаріуси).

Документи, оформлені державними і приватними нотаріусами, мають однакову юридичну силу.

У населених пунктах, де немає нотаріусів, нотаріальні дії вчиняються уповноваженими на це посадовими особами виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад народних депутатів.

Вчинення нотаріальних дій за кордоном покладається на консульські установи України, а у випадках, передбачених чинним законодавством, - на дипломатичні представництва України.

Нотаріусом може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту (університет, академія, інститут) і пройшов стажування протягом шести місяців у державній нотаріальній конторі або у нотаріуса, що займається приватною нотаріальною практикою, склав кваліфікаційний іспит та одержав свідоцтво про заняття нотаріальною діяльністю. Не може бути нотаріусом особа, яка має судимість.

Нотаріус не може перебувати в штаті інших державних, приватних та громадських підприємств і організацій, займатися підприємницькою та посередницькою діяльністю, а також виконувати іншу оплачувану роботу, крім передбаченої законом України "Про нотаріат" (ч.2 ст.4) викладацької і наукової - у вільний від роботи час.

Нотаріус має право:

- 1) витребувати від підприємств, установ і організацій відомості та документи, необхідні для вчинення нотаріальних дій;
- 2) складати проекти угод і заяв, виготовляти копії документів та виписки з них, а також давати роз'яснення з питань вчинення нотаріальних дій і консультації правового характеру. Чинним законодавством нотаріусу можуть бути надані й інші права (ст.5 закону України "Про нотаріат").

Нотаріус зобов'язаний:

- 1) здійснювати свої професійні обов'язки відповідно до За-
129
кону про нотаріат і принесеної присяги;
- 2) сприяти громадянам, підприємствам, установам і організаціям у здійсненні їх прав та захисті законних інтересів, роз'яснювати права та обов'язки, попереджати про наслідки нотаріальних дій, які чиняться, для того щоб юридична необізнаність не могла бути використана їм на шкоду;
- 3) зберігати в таємниці відомості, одержані ним у зв'язку з вчиненням нотаріальних дій;
- 4) відмовити у вчиненні нотаріальної дії у разі її невідповідності законодавству України або міжнародним угодам (ст.6 закону).

До нотаріально посвідчених документів прирівнюються:

- заповіти громадян, які перебувають на лікуванні в лікарнях, інших стаціонарних лікувально-профілактичних закладах, санаторіях або проживають у будинках для людей похилого віку та інвалідів, посвідчені головними лікарями, їх заступниками по медичній частині або черговими лікарями цих лікарень, лікувальних закладів, санаторіїв, а також директорами і головними лікарями зазначених будинків;

- заповіти громадян, які перебувають під час плавання на морських суднах або на суднах внутрішнього плавання, що плавають під прапором України, посвідчені капітанами цих суден;

- заповіти громадян, які перебувають у розвідувальних, арктичних та інших подібних експедиціях, посвідчені начальниками цих експедицій;

- заповіти та доручення військовослужбовців та інших осіб, які перебувають на лікуванні в госпіталях, санаторіях та інших військово-лікувальних закладах, посвідчені начальниками, їх заступниками по медичній частині, старшими і черговими лікарями цих госпіталів, санаторіїв та інших військово-лікувальних закладів;

- заповіти та доручення військовослужбовців, а в пунктах дислокації військових частин, з'єднань, установ і військово-навчальних закладів, де немає державних нотаріальних контор, приватних нотаріусів, посадових осіб та органів, що вчиняють нотаріальні дії, - а також заповіти робітників і службовців, членів їх сімей і членів сімей військовослужбовців, посвідчені командирами (начальниками) цих частин, з'єднань, установ закладів;

- заповіти та доручення осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, посвідчені начальниками цих закладів.

Нотаріуси та інші посадові особи, які вчиняють нотаріальні дії, у своїй діяльності керуються законами України, постановами

130

Верховної Ради України, указами і розпорядженнями Президента України, постановами і розпорядженнями Кабінету Міністрів України, а на території Автономної Республіки Крим, крім того, - законодавством Автономної Республіки Крим, наказами Міністра юстиції України, нормативними актами обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

Нотаріуси в установленому порядку в межах своєї компетенції вирішують питання, що постають з норм міжнародного права, а також укладених Україною міждержавних угод.

Нотаріуси та інші посадові особи, які вчиняють нотаріальні дії, зобов'язані дотримувати таємниці цих дій.

Довідки про вчинені нотаріальні дії та документи видаються тільки громадянам та юридичним особам, за дорученням яких або щодо яких вчинялися нотаріальні дії.

На письмову вимогу суду, арбітражного суду, прокуратури, органів дізнання та слідства довідки про вчинені нотаріальні дії та документи видаються у зв'язку з кримінальними, цивільними або господарськими справами, що знаходяться в їхньому провадженні.

У державних нотаріальних конторах вчиняються такі нотаріальні дії:

- 1) посвідчуються угоди (договори, заповіти, доручення, шлюбні контракти тощо);
- 2) вживаються заходи щодо охорони спадкового майна;
- 3) видаються свідоцтва про право на спадщину;
- 4) видаються свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя;
- 5) видаються свідоцтва про придбання жилих будинків з прилюдних торгів;
- 6) видаються дублікати документів, що зберігаються у справах нотаріальної контори;
- 7) накладається заборона відчуження жилого будинку, квартири, дачі, садового будинку, гаража, земельної ділянки, іншого нерухомого майна;
- 8) засвідчується вірність копій документів і виписок з них;
- 9) засвідчується справжність підпису на документах;
- 10) засвідчується вірність перекладу документів з однієї мови на іншу;

- 11) посвідчується факт, що громадянин є живим;
- 12) посвідчується факт перебування громадянина в певному місці;
- 13) посвідчується тотожність громадянина з особою, зображеною на фотокартці;

131

- 14) посвідчується час пред'явлення документів;
- 15) передаються заяви фізичних і юридичних осіб іншим фізичним і юридичним особам;
- 16) приймаються у депозит грошові суми та цінні папери;
- 17) вчиняються виконавчі написи;
- 18) вчиняються протести векселів;
- 19) пред'являються чеки до платежу і посвідчується несплата чеків;
- 20) вчиняються морські протести;
- 21) приймаються на зберігання документи.

Законодавством України на державних нотаріусів може бути покладено вчинення й інших нотаріальних дій.

Для визначення рівня професійної підготовленості осіб, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю, при управлінні юстиції Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласної, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій утворюється кваліфікаційна комісія нотаріату, положення про яку затверджується Міністерством юстиції України.

На підставі результатів складеного іспиту кваліфікаційна комісія нотаріату приймає рішення про можливість допуску особи до нотаріальної діяльності.

Особи, які не склали кваліфікаційний іспит, допускаються до його повторного складання не раніше ніж через один рік.

Рішення кваліфікаційної комісії може бути оскаржено у Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату при Міністерстві юстиції України в місячний термін з дня вручення його копії зацікавленій особі.

Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату затверджується Кабінетом Міністрів України.

Свідоцтво про право на заняття нотаріальною діяльністю видається Міністерством юстиції України на підставі рішення кваліфікаційної комісії нотаріату.

Відмова у видачі свідоцтва може бути оскаржена в суд у місячний термін від дня її одержання.

За видачу свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю вноситься плата, розмір якої встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Державні нотаріальні контори відкриваються і ліквідуються Міністерством юстиції України.

Штати державних нотаріальних контор затверджуються управлінням юстиції Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій в межах встановленої для державних нота-

132

нотаріальних контор штатної чисельності і фонду заробітної плати.

Державна нотаріальна контора є юридичною особою. Очолює державну нотаріальну контору завідуючий.

Призначення на посаду державного нотаріуса та звільнення з посади провадиться управлінням юстиції Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

Керівництво державними нотаріальними конторами здійснюється Міністерством юстиції України, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, державними адміністраціями областей, міст Києва та Севастополя.

Нотаріуси можуть об'єднуватися в регіональні, загальнодержавні, міжнародні спілки та асоціації.

Об'єднання нотаріусів представляють їх інтереси в державних та інших органах, захищають соціальні та професійні права нотаріусів, здійснюють методичну та видавничу роботу, можуть створювати спеціальні фонди і діють відповідно до своїх статутів.

К о н т р о л ь н і з а п и т а н н я

1. Поняття нотаріату.
2. Назвіть органи та посадові особи, які мають право здійснювати нотаріальні дії.
3. Які вимоги пред'являються до осіб, що призначаються на посади нотаріусів?
4. Що таке нотаріальна таємниця?

Оснoвні нoрмативні акти та література

Конституція України. - К.: Право, 1996.

Концепція судово-правової реформи в Україні від 28.04.1992 р. //Голос України. - 1992. - № 152.

Про судоустрій України: Закон України від 05.07.1981 р. // Відом. Верхов. Ради СРСР. - 1981 (додаток № 24 із змінами та доповненнями від 17.06.1992 р. - Відом. Верхов. Ради Укра-їни. - 1992. - № 39. - Ст. 508; від 24.02.1994 р. - Відом. Верхов. Ради України. - 1994. - № 26. - Ст. 204).

Про арбітражний суд: Закон України від 04.06.1991 р. //Відом. Верхов. Ради України. - 1991. - № 36. - Ст. 469 (із змінами: від 15.05.1992 р. - Відом. Верхов. Ради. України - 1992. - № 32. - Ст. 455; від 14.10.1992 р. - Відом. Верхов. Ради. України - 1992. - № 48. - Ст. 661; від 30.06.1993 р. - Відом. Верхов. Ради України. - 1993. - № 33 - Ст. 348).

Про Конституційний Суд: Закон України від 03.06.1992 р. //Відом. Верхов. Ради України. - 1992. - № 33. - Ст. 471.

Про статус суддів: Закон України від 15.12.1992 р. //Відом. Верхов. Ради України. - 1993. - № 8. - Ст. 56 (із змінами та доповненнями від 02.02.1994 р. - Відом. Верхов. Ради України. -1994. - № 22. - Ст. 142; від 24.02.1994 р. - Відом. Верхов. Ради України. - 1994. - № 26. - Ст. 203).

Про органи суддівського самоврядування: Закон України від 02.02.1994 р. //Відом. Верхов. Ради України. - 1994. - № 22. - Ст. 139.

Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію та дисциплінарну відповідальність суддів судів України: Закон Укра-їни від 02.02.1994 р.//Відом. Верхов. Ради України. - 1994. - № 22. - Ст. 140.

Про прокуратуру: Закон України від 05.11.1991 р. //Відом. Верхов. Ради. - 1991. - № 53. - Ст. 793 (із змінами та доповненнями від 22.04.1993 р. - Відом. Верхов. Ради

України. - 1993. - № 22. - Ст. 229; від 26.11.1993 р. - Відом. Верхов. Ради України. - 1993. - № 50. - Ст. 474).

Дисциплінарний статут прокуратури України, прийнятий 06.11.1991 р.//Відом. Верхов. Ради України. - 1992. - № 4. - Ст. 15.

Положення про класні чини працівників прокуратури, прийняте 06.11.1991 р.//Відом. Верхов. Ради України. - 1992. - № 4. - Ст. 14.

134

Про структуру Генеральної прокуратури України: Наказ Генерального прокурора України № 147 від 25.03.1994 р.

Про міліцію: Закон України від 20.11.1990 р.//Відом. Верхов.

Ради УРСР. - 1991. - № 4. - ст.20 (із змінами від 19.06.1992 р. - Відом. Верхов. Ради України. - 1992. - № 36. - Ст. 526; від 26.01.1993 р. - Відом. Верхов. Ради України. - 1993. - № 11. - Ст. 83; від 28.06.1994 р. - Відом. Верхов. Ради України. - 1994. - № 26. - Ст. 216).

Положення про Міністерство внутрішніх справ України: Затв. 07.11.1992 р.//Голос України. - 1992. - № 200.

Про Службу Безпеки України: Закон України від 25.03.1992 р.//Відом. Верхов. Ради України. - 1992. - № 27. - Ст. 282.

Про оперативно-розшукову діяльність; Закон України від 18.02.1992 р.// Відом. Верхов. Ради України. - 1992. - № 22. - Ст. 303 (із змінами від 07.07.1992 р. - Відом. Верхов. Ради України. - 1992. - № 39. - Ст. 572; від 23.12.1993 р. - Відом. Верхов. Ради України. - 1994. - № 11. - Ст. 52).

Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів: Закон України від 23.12.1993 р.// Відом. Верхов. Ради України. - 1994. - № 11. - Ст. 51.

Про адвокатуру: Закон України від 19.12.1992 р.// Відом. Верхов. Ради України. - 1993. - № 9. - Ст. 62.

Про кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури: Положення: Затв. Наказом Президента України від 05.05.1993 р. № 155/93//Голос України. - 1993. - № 87.

Про Вищу кваліфікаційну комісію адвокатури: Положення: Затв. Наказом Президента України від 05.05.1993 р. № 155/93 // Голос України. - 1993. - № 87.

Про Міністерство юстиції України: Положення: Затв. 30.09.1992 р. //Голос України. - 1992. - № 195.

Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р.//Відом. Верхов. Ради України. - 1993. - № 39. - Ст. 383.

Бойков А.Д., Корнец И.И. О законотворчестве, судебной власти и правосудии// Государство и право. - 1992. - № 11.

Горский Г.Ф. Научные основы организации и деятельности следственного аппарата в СССР. - Воронеж, 1970.

Корноева Л.Б. Проблема перестройки следственного аппарата органов внутренних дел//Соц. законность. - 1989. - № 2.

Мartiнович И.И. Адвокатура в СССР. - Минск, 1973.

Петрухин И.Л., Батуrow Г.П., Моршакoвa Т.Г. Теоретические основы эффективности правосудия. - М., 1979.

135

Петрухин И.Л. Правосудие в правовом государстве//Соц. правовое государство: проблемы и суждения. - М.: Наука, 1989.

Равлин А.Л. Организация адвокатуры в СССР. - К., 1974.

